

DVT

2012/4
ročník/volume XLV

Dějiny věd a techniky
History of Sciences and Technology

Společnost pro dějiny věd a techniky
www.sdvt.cz

OBSAH

ČLÁNKY

- 213 Konec „nenahraditelného muže“. Likvidace R. Heydricha v lékařském kontextu. II. část • MICHAL ŠIMŮNEK

SDĚLENÍ

- 251 Ke zrodu a pádu legendy o německých atomových vědcích, kteří nechtěli z morálních důvodů sestrojít jaderné zbraně pro nacistické Německo • FILIP GRYGAR
- 271 Ještě nevíme, proč kvetou... Vzpomínka na mezinárodní symposium 1964 • JAN KREKULE

RECENZE

- 275 Johannes Kepler: Dioptrika. Olomouc, 2011 • JOSEF SMOLKA
- 278 Sabine Anagnostou, Florike Egmont, Christoph Friedrich (eds.): A passion for plants: materia medica and botany in scientific networks from the 16th to 18th centuries. Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2011 • PAVEL DRÁBEK
- 279 Evžen Strouhal: Profesor Čeněk Strouhal – zakladatel české experimentální fyziky. Praha, Academia, 2012 • JIŘÍ JINDRA
- 284 Apotheker Kalender 2013. Calendar for Pharmacists. Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 2012 • PAVEL DRÁBEK

KRONIKA

- 285 Galerie zakladatelů a osobností Ústavu fyzikální chemie Jaroslava Heyrovského AV ČR • JIŘÍ JINDRA
- 287 Seminář Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II. K historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství v Brně 11.–12. 9. 2012 • Hana Mášová
- 289 Vytěsněná elita • JIŘÍ JINDRA
- 290 53. seminář z dějin hutní výroby • JIŘÍ JINDRA

ZPRÁVY

- 291 Zprávy z literatury
Recenzní řízení v roce 2012

OBÁLKA

Sté výročí Wegenerovy teorie kontinentálního driftu

CONTENTS

PAPERS

- 213 The end of the ‘irreplaceable man.’ The liquidation of Reinhard Heydrich in a medical context. Part. II. • MICHAL ŠIMŮNEK

COMMUNICATIONS

- 251 To the birth and fall of legend about German atom scientists who did not want to construct nuclear weapons for Nazi Germany from the moral reasons • FILIP GRYGAR
- 271 We still do not know why they flower... A memory of the international symposium 1964 • JAN KREKULE

REVIEWS

- 275 Johannes Kepler: Dioptrika. Olomouc, 2011 • JOSEF SMOLKA
- 278 Sabine Anagnostou, Florike Egmont, Christoph Friedrich (eds.): A passion for plants: materia medica and botany in scientific networks from the 16th to 18th centuries. Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2011 • PAVEL DRÁBEK
- 279 Evžen Strouhal: Profesor Čeněk Strouhal – zakladatel české experimentální fyziky. Praha, Academia, 2012 • JIŘÍ JINDRA
- 284 Apotheker Kalender 2013. Calendar for Pharmacists. Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 2012 • PAVEL DRÁBEK

CHRONICLE

- 285 Gallery of founders and personalities of the ASCR Jaroslav Heyrovský Institute of Physical Chemistry • JIŘÍ JINDRA
- 287 Workshop „In the footsteps of health and disease of human beings and animals II. On the history and medicine, pharmacy and veterinary medicine in Brno, 11.–12. 9. 2012“ • HANA MÁŠOVÁ
- 289 Repressed elite • JIŘÍ JINDRA
- 290 The 53rd workshop form the history of metallurgy • JIŘÍ JINDRA

REPORTS

- 291 Reports from literature
- Review procedure in 2012

Konec „nenahraditelného muže“. Likvidace R. Heydricha v lékařském kontextu. II. část¹

MICHAL V. ŠIMŮNEK

„Nemohla být podána zpráva, zda ještě žije
nebo zda již byl vytržen ze života...“

K. Daluege²

The end of the 'irreplaceable man.' The liquidation of Reinhard Heydrich in a medical context. Part. II. The assassination of Reinhard Heydrich represents an important event in twentieth-century Czech and European history. Despite the fact that there exists extensive literature on this subject, what has been missing is an overview that would, based on accessible archive sources and published knowledge, summarize his medical treatment after the attack from May 27 to June 4, 1942. Yet the outcome of the medical care he received in many ways played a crucial role. The aim of the present study is therefore to offer such a summary in the context of the history of medicine and in connection with the state of medical practice in the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Key words: Heydrich • assassination • medical treatment • World War II

Když v areálu všeobecné veřejné městské nemocnice na Bulovce předjelo auto s Heydrichem před tehdejší pavilon č. 2, v němž se nacházelo chirurgické oddělení, dostal se tak za pomoci vrátného a sestry zhruba po půl hodině od útoku do lékařské péče. Následující klinické ošetření, které nastalo pro personál chirurgického oddělení této pražské nemocnice naprosto nečekaně, lze rozdělit do tří fází. Ty od sebe odlišují jak rozdílná složení lékařského týmu, tak i stav pacienta a průběh péče.

V první fázi šlo o zjištění charakteru a rozsahu zranění, respektive předoperační vyšetření. V druhé fázi se jednalo o provedení nezbytných operativních

¹ S podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378114.

² Poděkování autora patří vedle J. Čvančary, Mgr. Vojtěcha Šustka, PhDr. Pavla Zemana a MUDr. Rudolfa Feuerisla jun., CSc., zejména prof. H. Mörlovi, T. Sauerbruchovi, J. Stinglovi a P. Weindlingovi.

Proslov K. Daluegeho na Pražském hradě 7. června 1942, cit. dle Reinhard Heydrich Blutzeuge für das Reich. Abschied von einem der Besten. *Die Deutsche Polizei*, 10 (13), 1942, s. 193–200, zde s. 193.

zákroků, které měly zajistit fungování vitálních funkcí. Zodpovídali za ně primář chirurgického oddělení a mimořádný profesor chirurgie na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity (dále jen NKU) Dr. med. Walter Dick (1899–1990),³ který

³ Walter Dick se narodil 1. 6. 1899 v Německém Benešově (Deutsch-Beneschau), dnes Benešově nad Černou v jižních Čechách v rodině městského a obvodního lékaře; pocházel z pěti dětí. Po šestitřídni obecné škole v Německém Benešově odešel na stredoškolská studia na německou reálku do Českých Budějovic, kde maturoval 15. 10. 1917. Poté sloužil u tyrolského 14. pluku horního dělostřelectva (nasazen na východní a italské frontě). Po skončení války se účastnil bojů proti českým jednotkám v rámci jihočeského tzv. heimwehru. Po amnestii se rozhodl pro studium medicíny a odešel do Prahy, kde nejprve složil 2. 10. 1919 doplňkovou maturitu na malostranském gymnáziu a následně se zapsal ke studiu medicíny na lékařské fakultě Německé univerzity (dále jen NU). Na ní byl také jako vůbec první student v Československu promován 25. 3. 1925 „sub summis auspiciis praesidentis“. Od 1. 4. 1925 byl volontérem na histologickém a patologicko-anatomickém ústavu a ještě téhož roku přešel na kliniku Hermann Schloffera, kde působil od 1. 3. 1931 nejprve jako čtvrtý a postupně až první asistent (8. 11. 1940); od 1. 1. 1929 byl zároveň sekundárním lékařem. Pro obor chirurgie se habilitoval 15. 10. 1936 (práce o lymfatickém systému). Roku 1937 získal státní stipendium pro pobyt ve Švédsku u neurochirurga prof. Herberta Oliveerona. V letech 1939–1940 zastupoval vedoucího chirurgické kliniky. Organizován byl v Deutscher Kulturverband a Bund der Deutschen in Böhmen; byl rovněž členem Altherrenbundu. Na univerzitě patřil ke zpěváckému spolku Barden. Dne 14. 8. 1940 byl jmenován mimořádným profesorem. Roku 1938 měl vstoupit do sudetoněmeckého freikorpsu a 1. 4. 1939 vstoupil do NSDAP (člen č. 7 077 462). Podle stranického hodnocení z roku 1940 byl jako tzv. Lieders-*tafler* vyhraněně protizidovského smýšlení. Od 9. 11. 1940 do 7. 5. 1945 byl přednostou chirurgického oddělení na Bulovce. V zimním semestru 1944/45 zastával funkci zástupce NSD–spolku docentů ve výborech lékařské fakulty. V květnu 1945 byl krátce zajat a posléze odešel do Rakouska, kde působil nejprve v městské nemocnici v Badenu u Vídně. V letech 1946–1950 byl šéflékařem chirurgického oddělení zemské nemocnice v Klagenfurtu a 21. 6. 1948 byl jmenován řádným profesorem chirurgie na lékařské fakultě v Kolíně nad Rýnem, i když byl i nadále činný v Klagenfurtu. V letech 1955–1967 působil jako profesor a ředitel chirurgické kliniky lékařské fakulty v Tübingen. Po odchodu do důchodu byl s chirurgií i nadále v kontaktu. Tak například roku 1969 ošetřoval po těžké autonehodě tehdejšího spolkového kancléře Kurta G. Kiesingera. Během své kariéry publikoval deset odborných monografií a na stopadesát studií. W. Dick zemřel 10. 9. 1990 ve věku dvaadvadesáti let v St. Kanzianu v jižních Korutanech v Rakousku. Srov. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS) Praha, 13350, Dick W.; Archiv Univerzity Karlovy (dále jen A UK) Praha, LF personalia, k. 9, os. spis W. Dicka; NA Praha, f. NSDAP-spoj. ústř., k. 770, sgn. 123–770-1/95, Dick W.; tamtéž, k. 87. sgn. 123–87–1, Dick W.; tamtéž, k. 63, sgn. 123–63–6, Dick W.; tamtéž, f. ÚRP-AMV 114, k. 317, sgn. 114–318–8;

bude i do budoucna označován jako hlavní „ošetřující lékař SS-Obergruppenführera Heydricha po atentátu“,⁴ a narychlo přivolaný přednosta chirurgické kliniky lékařské fakulty NKU, profesor Dr. med. Josef Hohlbaum (1884–1945).⁵ Přítomnost

tamtéž, k. 207, sgn. 114–209–7, Dick W.; tamtéž, f. PP 1931–40, k. 660, sgn. 42/D–13/25 Dick W. Dále srov. Franz K. MÖRL. *Erinnerungen an einen großen sudetendeutschen Arzt und Chirurgen – Hofrat Prof. Dr. Walter Dick*. Sudetendeutsche Akademie der Wissenschaften und Künste/Forschungsbeiträge der Naturwiss. Klasse 28, München, 2008, s. 219–236; Alois HARASKO (red.). *1980–2005. 25 Jahre Patenschaft der Stadt Ellwangen für die Heimatvertriebenen aus dem Kreis Kaplitz*. München, Sudetendeutscher Verlag, 2005, s. 381–383; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Petr SVOBODNÝ. *Biographisches Lexikon der Deutschen Medizinischen Fakultät in Prag 1883–1945*. Praha, Karolinum, 1998, s. 55 (dále jen BLDMFP).

Bez zajímavosti jistě není, že Dickovým předchůdcem na Bulovce byl první československý profesor válečné chirurgie MUDr. Jan Levit (1882–1944), který byl pro svůj židovský původ odvolán na zásah německého náměstka pražského primátora prof. dr. Josefa Pfitznera a zavražděn v Osvětimi. Během své služby v Terezíně za první světové války Levit mj. ošetřoval sarajevského atentátníka G. Principa, nemocného TBC. K dosazení Dicka srov. NA Praha, f. ÚRP, k. 450, podmínky obsazení místa primáře chirurgického oddělení W. Dickem, 23. 11. 1940. Dále srov. Oskar BOLEČEK. Protifašistický odboj na zdravotnické frontě. Vzpomínky na ilegální činnost za okupace na Bulovce. *Časopis lékařů českých*, 119 (19), 1980, s. 538–542, zde s. 540.

⁴ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–4–791, přípis kurátoru NKU Ehrlichovi, 28. 7. 1942; Bundesarchiv (dále jen BArch) Berlín, DS B28, Dick W., přípis Úřadu říšského protektora (dále jen ÚRP)/Odd. I (vysoké školy) rektoru NKU, 15. 9. 1942.

⁵ Josef (Albert) Hohlbaum se narodil 6. 9. 1884 v rodině držitele pozemku Josepha Hohlbauma v Horní Lipové (Oberlindenwiese) u Jeseníka, který po matčině straně pocházel ze známé rodiny Priessnitzů; měl dva sourozence. Studoval na opavském gymnáziu, kde maturoval roku 1903. Poté studoval medicínu na lékařské fakultě univerzity ve Štýrském Hradci, kde byl promován 3. 11. 1909. Poté zde zůstal jako volontér a krátce působil rovněž na anatomicko-patologickém ústavu univerzity ve Freiburgu/Breisgau. Od 1. 10. 1910 do 31. 3. 1911 byl sekundářem na chirurgicko-gynekologickém oddělení zemské nemocnice v Opavě a následně sloužil ve vojenské nemocnici v Olomouci. Roku 1911 se oženil s Adele roz. Blumenwitzovou, s níž měl dva syny. Od 6. či 8. 1. 1912 působil v Lipsku jako volontér na univerzitní chirurgické klinice (prof. Erwin Payr), 1. 10. 1913 se stal klinickým asistentem. Po vypuknutí války narukoval do rakousko-uherské armády 1. 8. 1914 a v poli byl až do 15. 12. 1918; na jejím konci působil jako vedoucí lékař chirurgického oddělení armádní nemocnice 2. rakouské armády v Oděse. Během první světové války tak načerpal mnoho zkušeností právě s válečnými zraněními, mj. v letech 1915–1916 publikoval několik prací, které se týkaly střelných poranění hlavy. Roku 1919 se vrátil zpět do Lipska, 1. 1. 1920 se zde stal vrchním lékařem a 25. 6. 1920 se prací

českých lékařů (Slanina, Středa, Honěk), respektive českého pomocného personálu byla v obou prvních fázích nejen možná, ale hlavně nezbytná. Za třetí fázi lze považovat převzetí vedení Himmlerovým osobním lékařem, SS-Brigadeführerem prof. dr. Karlem Gebhardtem (1897–1948),⁶ jenž se do Prahy dostavil

„Zur Aetiologie der Patellarluxation“ habilitoval pro obor chirurgie. Dne 2. 12. 1923 byl jmenován mimořádným profesorem a v letech 1933–1937 byl pověřen vedením chirurgického oddělení univerzitní polikliniky v městské nemocnici St. Jacob v Lipsku. Od 1. 5. 1933 byl členem NSDAP (2 984 769), i když přijetí nebylo kvůli jeho členství v zednářské lóži „Mozart zur Bruderkette“ v letech 1925–1930 vůbec jednoznačné. Dne 8. 1. 1940 byl jmenován mimořádným profesorem a zastupujícím přednostou chirurgické kliniky lékařské fakulty NKU; od převzetí kliniky působil rovněž jako poradní chirurg u vedoucího zdravotního důstojníka wehrmachtu v protektorátu. Dne 17. 10. 1941 byl jmenován řádným profesorem. Po skončení války byl internován na zámku v Klecanech u Prahy, kde si při práci na tamním letišti přivodil vážné zranění při výbuchu munice. Po ošetření v Praze byl převezen do Německa, kde ovšem zraněním 30. 12. 1945 ve věku devětašedesáti let podlehl. Srov. BArch Berlín, DS B32, Hohlbaum J; tamtéž, R31/560, životopis s výběrovou bibliografií, 1934; tamtéž, R 31/560, přípis Říšského ministerstva pro vědu atd. kurátoru NKU ohledně jmenování řádným profesorem, 21. 4. 1941. Dále srov. Josef STINGL, Ingrid KÄSTNER, Alena MÍŠKOVÁ, Vladimír MUSIL. *Osud jednoho chirurga ve 20. století. Josef Hohlbaum (1884–1945)*. Praha, MÚA, 2013 (v tisku), s. 69 rkp.; Volker KLIMPEL. Josef Hohlbaum. Chirurg im Strudel der Zeit. *Chirurgische Allgemeine*, 10 (9), 2009, s. 477–482; BLDMFP, s. 95–96.

- ⁶ Karl Gebhardt se narodil 23. listopadu 1897 v městečku Haag v Horních Bavorsch v rodině pasovského praktického lékaře, který se později vypracoval na šéfa bavorské zemské zdravotní policie. Gymnaziální studia absolvoval v Mnichově, Rosenheimu a Landshutu, kde předčasně maturoval, aby mohl dobrovolně narukovat do první světové války. Již během gymnaziálních studií v Landshutu poznal H. Himmlera, jehož otec byl tehdy ředitelem tamního gymnázia. Gebhardtův otec měl být rodinným lékařem Himmlerových a Himmlerův bratr Gebhard třídním spolužákem Gebhardta. Do války nakonec sice narukoval roku 1916, ale většinu času (1917–19) strávil v anglickém zajetí; z války se vrátil jako poručík. Roku 1920 se zúčastnil bojů v Poruří v řadách freikorpsů „Oberland“ a „Epp“; roku 1923 se účastnil i pochodu na Feldherrnhalle v Mnichově. Roku 1919 nastoupil univerzitní studia v Mnichově, která zakončil po dvou (!) letech; roku 1923 byl aprobován a nastoupil jako praktikant do zemské nemocnice v Landshutu, respektive působil také na patologico-anatomickém ústavu mnichovské univerzity. Zde byl od roku 1924 asistentem prof. F. Sauerbruchova, což mu zprostředkoval jeho otec. V Mnichově zůstal i po Sauerbruchově odchodu do Berlína (1928). Roku 1932 se habilitoval pro obor chirurgie; zároveň se začal intenzivně věnovat sportovní medicíně, přičemž již o rok dříve publikoval rozsáhlou práci *Chirurgische Krankengymnastik*. Po převzetí moci nacisty mu bylo dáno k dispozici bývalé sanatorium pro léčbu otevřenou TBC fungující

v odpoledních hodinách 27. května a která trvala až do Heydrichovy smrti 4. června. Z této fáze byli čeští lékaři zcela vyloučeni.

Podrobná rekonstrukce klinického ošetření je velmi obtížná, neboť chybí základní nezbytné prameny (rentgenové snímky, chorobopis atd.). Rovněž ze strany hlavních operatérů nebyla ex post učiněna žádná ucelená svědectví či protokolované výpovědi. Konečně se nedochoval ani podrobný obsah telefonických raportů, které po svém příjezdu do Prahy podával Gebhardt Himmlerovi. Hlavními prameny o operaci a následné pooperativní péči tak zůstávají: 1. otištěné zápisy v tzv. velké operační knize⁷ chirurgického oddělení nemocnice na Bulovce, 2. stručná zpráva Heydrichova šéfadjutanta SS-Obersturmbannführera

od roku 1914 pod berlínskou univerzitou v Hohenlychenu u Berlína; Gebhardt se stal jeho klinickým vedoucím. Téhož roku byl jmenován nejprve mimořádným a později i řádným profesorem na berlínské univerzitě. Následujícího roku se přehabitoval pro speciální oblast cvičební terapie při pozdních následcích zranění a operativních zákroků a zároveň pro léčebných ošetření nemocných TBC. Ve 30. letech působil jak na berlínské univerzitě, tak v Hohenlychenu, kde si zakrátko zřídil i soukromou kliniku. Od 1. 5. 1933 byl členem NSDAP (čl. č. 1 723 317) a o dva roky později vstoupil i do SS. Téhož roku získal rovněž profesuru pro sportovní medicínu na nově založené Německé vysoké škole pro tělesná cvičení v Berlíně. Jeho vztah k Himmlerovi se dále prohloubil během konání Olympijských her v Berlíně roku 1936. Při obsazování sudetských území tak již byl doprovodným lékařem nejen Himmlera, nýbrž celé Hitlerovy suity (H. Lammerse, J. von Ribbentropu atd.) Od roku 1942 prováděl na základě rozkazu uděleného Ernstu R. Gräwitzovi drastické pokusy na věznicích koncentračních táborů v Ravensbrücku a Dachau, které se týkaly efektivitu léčby válečných zranění prostřednictvím sulfonamidových preparátů. Počátkem roku 1943 byl jmenován generálporučíkem zbraní SS, když již předtím dosáhl hodnosti SS-Gruppenführera všeobecných SS. Během války dále avancoval ve struktuře SS, až se stal vedoucím chirurgem ve štábu tzv. říšského lékaře SS. Na samém sklonku války převzal funkci výkonného prezidenta Německého Červeného kříže. Po skončení války byl zatčen v Berlíně, obviněn a postaven před Mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku (tzv. lékařský následný proces). Dne 20. srpna 1947 byl v tomto procesu shledán vinným a odsouzen k trestu smrti. Gebhardt byl popraven 2. června 1948 ve věku jedenapadesáti let ve věznicí Landsberg v Bavorsku. Srov. J. Russell SILVER. Karl Gebhardt (1897–1948): A Lost Man. *Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh* 41, 2011, s. 366–371; Judith HAHN. *Granitz, Genzken, Gebhardt. Drei Karrieren im Sanitätsdienst der SS*. Münster, Klemm & Oelschläger, 2008, s. 57–70, 165–202, 332–356, 447–482; Paul WEINDLING. *Nazi Medicine and the Nuremberg Trials. From Medical War Crimes to Informed Consent*. New York, Palgrave Macmillan, 2004 a Hans WALTRICH. *Aufstieg und Niedergang der Heilanstalten Hohenlychen (1902 bis 1945)*. Blankensee, Strelitzia, 2001.

⁷ Srov. Jaroslav ČVANČARA. *Heydrich*. Praha, Laguna, 2004, s. 127.

dr. Achima Ploetze⁸ o výsledcích první operace, 3. dva otištěné záznamy RTG vyšetření na Bulovce a záznamy z tzv. velké operační knihy chirurgického oddělení nemocnice na Bulovce,⁹ 4. přebal Heydrichova chorobopisu,¹⁰ 5. záznamy Gebhardtových telefonátů Himmlerovi v jeho tzv. služebním kalendáři, respektive tzv. služební knize jeho osobního referenta SS-Sturmbannführera Rudolfa H. Brandta (1909–1948),¹¹ 6. doklad o proplacené odměně Gebhardtovi z 3. června 1942¹² a 7. prozatímní pitevni protokol z 4. června, respektive 12. července 1942.¹³

⁸ NA Praha, 109–14–51, dálnopisná zpráva nazvaná jako tzv. operační protokol prof. Dicka, 27. 5. 1942. Otisk srov. u ČVANČARA, c. d., s. 127; Michal BURIAN, Aleš KNÍŽEK, Jiří RAJLICH, Eduard STEHLÍK. *Atentát. Operace Anthropoid 1941–1942*. Praha, Avis, 2002, s. 65 a přepis u Vojtěch ŠUSTEK. *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů* (= Documenta Pragensia Monographia, 26/1). Praha, Scriptorium, 2012 (v tisku), dok. č. I/40.

⁹ Tyto záznamy byly poprvé publikovány v příležitostném tisku k historii plicního pavilonu nemocnice na Bulovce. Srov. Rudolf FEUEREISL. *Historie plicního pavilonu nemocnice na Bulovce a vznik Výzkumného ústavu tuberkulózy a respiračních nemocí v Praze 8-Bulovka od roku 1931 do konce roku 1981*. Praha, Nemocnice Bulovka, 1981, s. 32–33. Za upozornění autor děkuje MUDr. Rudolfu Feuereislovi jun. CSc. Dále srov. ČVANČARA, c. d., s. 125. Záznamy byly naposledy k dispozici pro tisk roku 1989. Srov. Miroslav HONZÍK. *Za Heydrichem otazník*. Praha, Práce, 1989, obr. př. č. 29 a 30. V současnosti se žádné z nich v archivu Nemocnice Na Bulovce bohužel nenachází.

¹⁰ Karel KAŠÁK. Zamyšlení u operačního stolu (3). *Svět v obrazech*, 23 (21), 28. 5. 1968, b. s. Zde je uvedena důležitá informace, že „originální chorobopis leží zapečetěný v trezoru ředitelství nemocnice. Pitevni protokol je přiložen v opisu.“

¹¹ Peter WITTE, Michael WILDT, Martina VOIGT. *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/42* (= Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte, Quellen, Bd. 3). Hamburg, Institut für Sozialforschung, 1999 a BArch Berlin, NS 19/ 3961, služební deník R. Brandta, 1942 (strojopisná verze).

¹² Archiv des Institutes für Zeitgeschichte (dále jen A IfZ) München, ED 450, příkaz k vyplacení kapesného Gebhardtovi, 2. 6. 1942.

¹³ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, a první strana téže zprávy určená K. Gebhardtovi, v soukromém držení (viz obrazová příloha). Dále srov. otisk s anglickým překladem u Max WILLIAMS. *Reinhard Heydrich. The Biography* (II). Church Stretton, Ulric Publishing, s. 169–171 (otisk) a 172–174 (překlad; u velké zprávy je ovšem chybně uvedeno datum, tzn. 7. 6. 42 místo správného 17. 6. 42!); ČVANČARA, c. d., s. 168–172; český překlad v pozn. 320–321. Dále k pitvě srov. Ivo ŠTEINER. Pitva Reinharda Heydricha. *Česko-slovenská patologie*, 43/52, 2007, 3, s. 114–116.

Dalšími zdroji informací jsou výpovědi zejména českých lékařů, zaznamenané s různým časovým odstupem po válce. Některé jsou uloženy pouze v archivu, jiné byly publikovány.¹⁴ V tomto bodě je nicméně třeba upozornit, že zatímco někteří jich poskytli několik (Honěk, Jarolímek), od jiných chybí (Slanina, Středa).

1. Předoperační vyšetření

Jeden z vůbec prvních lékařů, který viděl poranění způsobené útokem a který ho ošetřil, byl gynekolog MUDr. Karel Jarolímek (nar. 1909),¹⁵ jenž měl tehdy službu na ambulanci: „Byl [Heydrich – pozn. aut.] schvácený, bledý. Dr. Jarolímek zjistil v krajině bederní asi 4 cm od páteře tržnou ránu, trochu krvácející...“¹⁶ Spolu s ním měl být na ambulanci přítomen rovněž primář chirurgického oddělení MUDr. Pavel Slanina (nar. 1898).¹⁷ Po svléknutí (vč. pánského korzetu)

¹⁴ Vojenský historický archiv (dále jen VHA) Praha, sgn. 37–308–3. Tyto blíže nedatované poválečné výpovědi zaměstnanců nemocnice na Bulovce zaznamenal po válce úředník Ministerstva národní obrany značně nevhodným způsobem. Nejde totiž o doslovný zápis výpovědi formou monologu svědka, ani o důsledně zaznamenané vyprávění druhé osoby formou třetí osoby. Oba způsoby záznamu jsou promíchány. Chybí také křestní jména svědků. Faktografie svědeckých výpovědí je ovšem autentická. Za upozornění autor děkuje Mgr. Vojtěchu Šustkovi.

Z rozhlasových a televizních dokumentů lze uvést především Jan ŠPÁTA, *Terapie Es-dur*, Československá televize, 1974; Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005; Jiří PODLIPNÝ, „Heydrich – konečné řešení“, díl 36 – Souboj na Bulovce, Česká televize 2012.

¹⁵ Karel Jarolímek se narodil 14. 3. 1909 ve Verdeku v rodině Ferdinanda Jarolímka. Po absolutoriu na lékařské fakultě UK v Praze se specializoval jako gynekolog a lékař ženských chorob. Roku 1947 byl vedoucím asistentem nemocnice na Bulovce a roku 1950 odešel do nemocnice v Klatovech. Srov. NA Praha, PŘ 1941–1951, k. 4394, sgn. J800/9 P2794, Jarolímek K., a ČVANČARA, c. d., s. 124.

Podle svědectví strážníka M. Loferdjuka měl být přímo v ambulanci Dick, což je ovšem vyloučené vzhledem k tomu, že podle operační knihy byl na sále. Srov. Karel KAŠÁK. Překvapení: „mrtvý muž a mrtvá žena“ (6). *Svět v obrazech*, 23 (24), 1968, b. s.

¹⁶ VHA Praha, sgn. 37–308–3, výpověď dr. K. Jarolímka, b. d.

¹⁷ Záznam dr. J. Záka o rozhovoru s M. Janečkem o jeho rozhovoru s dr. K. Jarolímekem, v soukromém držení. Za poskytnutí dokumentu autor děkuje J. Čvančarovi. Srov. Karel KAŠÁK. V Heydrichově pokoji na Bulovce (2). *Svět v obrazech*, 23, 20, 21. 5. 1968, b. s.

Pavel Slanina se narodil 15. 5. 1898 v Litoli (dnes součást Lysé nad Labem) v rodině ředitele cukrovaru Antonína Slaniny. Studoval medicínu na lékařské fakultě

a vyzutí byl Heydrich položen na bok, rána byla provizorně ošetřena a s největší pravděpodobností již tehdy vyndány malé kousky, které zůstaly po explozi na povrchu těla.¹⁸ Mezitím byl vyzooměn přednosta oddělení prof. dr. Walter Dick, který spěšně přerušil onoho dne svou první operaci a ihned se dostavil na ambulanci.¹⁹ Po představení se měl nejdříve přesvědčit, že není poraněná ledvina, a následně nařídil vyšetření RTG, které prováděl MUDr. Adolf Středa (nar. 1913).²⁰ Zároveň mělo mezi ním a Heydrichem dojít k menší kontroverzi, kterou lze do značné míry přičíst Heydrichovu stavu, protože vyžadoval přítomnost německého chirurga, a tu podmínku Dick splňoval. Ať již kvůli Heydrichovu příkazu či z preventivní opatrnosti²¹ nechal Dick zřejmě během rentgenování vyzoomět přednostu pražské německé chirurgické kliniky prof. dr. Josefa Hohlbauma.²² Ten se měl na Bulovku dostat automobilem přibližně do hodiny.²³ Podle svědectví zdravotní sestry Erny Kolářové, která byla později i u operace, „Heydrichovi už na sále začalo být špatně. Dr. Dick mu řekl, že je to vážná rána, že zavolá ještě prof. Holzbauma (sic), německého zástupce na Jiráskově klinice.“²⁴

UK v Praze, kde byl promován 10. 2. 1925. V nemocnici na Bulovce působil jako primář chirurgického oddělení. V poválečném období měl působit na chirurgickém oddělení nemocnice v Teplicích. Srov. A UK Praha, Matriky UK 1882–2008, i. č. 6, Matrika doktorů UK, fol. 2462, Slanina P.; Jíří ŘÍHA, Adolf ŘIBŘID. *Zdravotnická ročenka protektorátu Čechy a Morava, XI. 1939–1940*. Praha, Piras, 1940, s. 485.

¹⁸ ČVANČARA, c. d., s. 123. K ošetření v ambulanci a následně operaci existuje značně konfušní pasáž u Miroslav IVANOV. *The Assassination of Heydrich 27. May 1942*. London, Hart-Davis, MacGibbon Ltd., 1973, s. 175–177.

¹⁹ Srov. Jan DREJS. *Za Heydrichem stín*. Praha, Naše vojsko, 1947, s. 228; KAŠÁK, c. d. (3), b. s.

Operaci po W. Dickovi dokončil MUDr. František Mach, který byl po jejím skončení pověřen zařízením Heydrichova pokoje v Dickově pracovně. Srov. Karel KAŠÁK. V Heydrichově pokoji na Bulovce (2). *Svět v obrazech* 23 (20), 1968, b. s.

²⁰ Tamtéž, s. 229. Srov. ČVANČARA, c. d., s. 123, 124. Dále srov. HONZÍK, c. d., obr. příl. č. 30. Dr. Středa je zde uveden v kolonce „Operatér“.

²¹ Pro tuto interpretaci srov. MÖRL, c. d., s. 222.

²² KLIMPEL, c. d., s. 477–482; STINGL et al, c. d., s. 69 rkp.; Emil G. H. LUTZ. *Die goldenen Hände – Berühmte Chirurgen bezwingen den Tod*. Frankfurt/Main, Ullstein Taschenbücher-Verlag, 1957, s. 40.

²³ KAŠÁK, c. d. (1), b. s.; Prokop MÁLEK. Atentát na Heydricha a pokusy na lidech z pohledu lékaře. *Vesmír*, 59 (10), 1980, s. 312–314, zde s. 312.

Hohlbaum vlastnil osobní vůz zn. Opel a jeho asistent Lang vůz zn. Steyr. Srov. STINGL et al, c. d., s. 85 rkp.

²⁴ VHA Praha, sgn. 37–308–3, výpověď dr. K. Jarolímka, b. d.

Na základě vyšetření RTG²⁵ se potvrdily obavy, že na první pohled celkem neškodné poranění bude ve skutečnosti daleko závažnější a bude vyžadovat bezodkladný chirurgický zákrok. Podle prvotního pooperačního hlášení mělo zranění vypadat následovně: „Tržná rána vlevo od bederní páteře bez poškození míchy. Střepina, kus kovového plechu, roztránila 11. žebro, otevřela dutinu hrudní, prorazila bránici a uvízla ve slezině. Kanál zranění obsahuje četné štětiny a chlupy, očividně polstrovací materiál.“²⁶

Až do dopoledne 27. května 1942 byl tehdy osmatřicetiletý Heydrich podle všech dostupných údajů velmi zdravý muž, který nevyžadoval žádnou zvláštní lékařskou péči. Jako malé dítě prodělal spalničky a od devíti let trpěl na hnisavé záněty středních uší (otitis media).²⁷ Rovněž kolem devátého roku života si bolestivě zlomil kotník.²⁸ V červnu/červenci 1923 prodělal zánět vazů na levém lýtku a v srpnu 1927 se mu při strážní službě vrátil hnisavý zánět, tentokrát pravého středního ucha, který mimochodem léčil v lodním lazaretu na lodi Schleswig-Hollstein, jejíž výstřely 1. září 1939 zahájily druhou světovou válku.²⁹ Další krátkou hospitalizaci prodělal v srpnu 1928 po sečném zranění na levém podpaží, které utrpěl při námořnických mistrovstvích v šermu 10. srpna 1928.³⁰ Podle posledních dochovaných záznamů z lékařské prohlídky konané v Berlíně dne 8. června 1939, během níž potvrdil, že od roku 1937 neprodělal žádná onemocnění a nebyl lékařsky ošetřen a že je „zcela zdravý“ (vollkommen gesund), lze jeho tělesnou konstituci a zdravotní stav přiblížit následovně:³¹ tělesná výška – 186 cm, tělesná váha – 87 kg, konstituce – štíhlý se silnou muskulaturou, obvod těla nad břichem – 89 cm, obvod hrudi při silném výdechu – 97,5 cm,

²⁵ V knize vyšetření RTG je Heydrich 27. 5. zanesen pod poř. č. 422, přičemž byly vyhotoveny dva snímky o rozměru 30 na 40 cm; čas vyšetření není uveden. Srov. FEUEREISL, c. d., s. 33; HONZÍK, c. d., obr. příl. č. 30; ČVANČARA, c. d., s. 125.

²⁶ NA Praha, 109–14–51, dálkopisná zpráva nazvaná jako tzv. operační protokol prof. Dicka, 27. 5. 1942. Otisk srov. u ČVANČARA, c. d., s. 127; BURIAN et al: c. d., s. 65, přepis u ŠUSTEK, c. d., dok. č. I/40. Dále srov. Lina HEYDRICH. *Leben mit einem Kriegsverbrecher*. Pfaffenhofen, Verlag W. Ludwig, 1976, s. 116.

²⁷ Deutsche Dienststelle (WAST) Berlin, zdravotní záznamy R. Heydricha z roku 1928, 1935, 1937 a 1939.

²⁸ Tamtéž, záznam z roku 1928.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž, zdravotní záznam R. Heydricha z roku 1939 – vyšetření kvůli pilotní způsobilosti v Německém pokusném ústavu pro vzduchoplavbu v Berlíně-Adlershofu, 8. 6. 1939.

obvod hrudi při nádechu – 103, vitální kapacita plic – 5 300, počet výdechů za minutu – 15, klidový puls srdce – 17, zátěžový puls srdce³² – 24, 21, 21, 18,³³ nervová soustava a reflexy – žádný patologický nález, prostorové vidění – v pořádku, korekce zraku – -1,5 dioptrie na každém oku.³⁴ Po tomto datu prodělal 13. května 1940 „ne zanedbatelné“³⁵ zranění levé ruky, a to při nehodě jím pilotovaného stíhacího letounu Messerschmitt Me Bf 109E na letišti Stavanger-Sola v Norsku.³⁶ Během svých pobytů v Praze neměl mít určeného žádného lékaře.³⁷ Stejně tak neměl být ošetřen v sanatoriu v Hohenlychen.³⁸ Podle nedávno zveřejněných informací měl být jeho sportovním lékařem poválečný šéflékař Německého veslařského svazu, SS-Standartenführer Dr. med. Martin Brustmann (1885–1964).³⁹

Krátce před zahájením operace dostal Heydrich, nyní pacient č. 12 555 v operačním předpokoji, ledové obklady na čelo a spánky.⁴⁰ Mezitím již začalo být bezprostřední okolí pavilonu č. 2 i nemocnice zajišťováno, neboť z německé strany očividně panoval strach z dalších útoků.⁴¹

³² Při desetinásobném vystoupení a sestoupení na židli od začátku až do úplného klidu.

³³ Tamtéž. Uvedeno podle dobových záznamů. U stavu srdce je poznámka „žádný chorobný nález“ (kein krankhafter Befund).

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Fritz HELKE. Der Jagdflieger Heydrich. *Die Deutsche Polizei*, 10 (12), 1942, s. 179.

³⁶ Jiří REJLIČ. Letec Reinhard Heydrich. *Historie a vojenství*, 44 (1), 1995, s. 138–149, zde s. 141–142.

³⁷ Záznam rozhovoru T. Staehlera s H. Heydrichem, 22. 6. 2012, v soukromém držení.

³⁸ WAsT Berlin, zdravotní záznam R. Heydricha z roku 1939 – vyšetření kvůli pilotní způsobilosti v Německém pokusném ústavu pro vzduchoplavbu v Berlíně-Adlershofu, 8. 6. 1939. Tyto materiály byly získány až po publikování první části této studie. Za zprostředkování autor děkuje T. Staehlerovi.

³⁹ Srov. Erik EGGERS. Doping – eine Idee as Westdeutschland. Nicht die sowjetischen Sportler, sondern Ruderer aus Rüsselheim nutzten zuerst Testosteron – zur Potenzsteigerung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6. 11. 2012. Srov. BArch Berlin, R 936/1, sgn. 406, Brustmann M.

⁴⁰ Cit. dle Pannwitzova svědectví otiskového v práci Stanislav F. BERTON. Das Attentat auf Reinhard Heydrich von 27. Mai 1942. Ein Bericht des Kriminalrats Heinz Pannwitz. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 33, 1985, s. 673–706, zde s. 682. Pro číslo pacienta srov. FEUEREISL, c. d., 32, 33; HONZÍK, c. d., obr. příl. č. 29, 30 a ČVANČARA, c. d., s. 125, 127.

⁴¹ Tamtéž.

2. Operace

Vlastní operace, zanesená do tzv. velké operační knihy chirurgického oddělení 27. května pod č. 1269 a trvající šedesát minut, proběhla přibližně mezi 11.30 a 12.50; Heydrich byl zanesen jako pacient č. 12555.⁴² Dokumentace k operaci byla vedena pod dvěma spisovými čísly (VI–24e a VI–55a).⁴³ Na operačním sále s označením K5 se na operaci podíleli Dick, Hohlbaum, Slanina, jako narkotizér MUDr. Alois Honěk⁴⁴ (1911–2002) a jako sálová sestra Erna Kolářová.⁴⁵ Jako konziliář měl být povolán MUDr. Ladislav Levinský z Ústavu pro studium tuberkulózy, který ovšem nebyl k pacientovi vpuštěn.⁴⁶ Přítomnost Puhally zaznamenaná není.⁴⁷ Úloha Hohlbaumových asistentů z kliniky není zcela zřejmá. Vedle asistenta doc. dr. Herberta Langa (1911–1997), který později podal značně sporné svědectví, jsou ještě zmiňováni Hohlbaumovi asistenti dr. Wolfgang Schida (nar. 1908) a jistý dr. Weller, který ovšem jako asistent chirurgické kliniky NKU nikde nefiguruje.⁴⁸

⁴² Vůbec první zprávu, pravděpodobně ústní, obdržel již o dvě hodiny dříve (po 12:50) Hitler. NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, protokol o telefonickém rozhovoru K. H. Franka s A. Hitlerem, 27. 5. 1942; znění textu v originálu: „Ich gab Bescheid, soweit ich durch Prof. Dr. Dick nach der ersten Operation unterrichtet war.“ Že zákrok proběhl před Gebhardtovou „přítomností“ (Anwesenheit) v Praze, zmiňuje explicitně rovněž Himmler ve svém děkovném dopise, který mu adresoval na podzim 1942. Srov. BArch Berlin, NS 19/1292, děkovný dopis Himmlera Gebhardtovi, 9. 10. 1942.

⁴³ KAŠÁK, c. d. (3), b. s.

⁴⁴ Alois (Vincenc) Honěk se narodil 25. 10. 1911 v Děhylově ve Slezsku v rodině houslaře Aloise Hoňka. Nejdříve pokračoval v rodinné tradici, která se stala i jeho celoživotním koníčkem. Po studiu medicíny na lékařské fakultě UK v Praze, které zakončil promócí 11. 3. 1938, nastoupil v nemocnici na Bulovce. V poválečném období působil sedm let jako primář chirurgického oddělení a ředitel nemocnice v Karlových Varech. V letech 1954–1956 byl z politických důvodů vězněn. Z Karlových Varů se vrátil do Prahy, kde působil třicet let na traumatologickém oddělení nemocnice Na Františku (specializoval se na léčbu otevřených zlomenin). Vzhledem ke své zálibě působil rovněž jako lékař Československého filharmonického orchestru; byl členem Kruhu umělců a houslařů. Zemřel 30. 6. 2002 ve věku jedenadevadesátilet v Praze. Srov. <<http://www.violonmaker.cz/czhistorie.html>>

⁴⁵ Srov. otisk tzv. velké operační knihy, publikovaný u FEUEREISL, c. d., s. 32; HONZÍK, c. d., obr. př. č. 29 a ČVANČARA, c. d., s. 127.

⁴⁶ FEUEREISL, c. d., s. 5.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ KAŠÁK, c. d. (1), b. s. (Schid, pocházející z Bosny a Hecegoviny, je zde uveden jako Schied). Dále srov. výpověď A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na

Po éterové narkóze, kterou připravil Honěk za pomoci sálového zřízence Müllera,⁴⁹ zahájil operaci s největší pravděpodobností Hohlbaum.⁵⁰ K tomu se váže často opakovaná historka se zapomenutými brýlemi, které měly Hohlbaumovi znemožnit dokončení operace.⁵¹ Naproti tomu je ovšem zaznamenána rovněž jiná verze, totiž že brýle nebyly zapomenuty, ale zaměněny za jiné, dioptricky slabší a patřící vojenskému lékaři dr. Hansi Kellerovi, který se v době telefonátu právě nacházel u Hohlbauma.⁵² Operaci přítomný Honěk ovšem jakoukoli verzi s brýlemi vyvracel a změnu při vedení operace přičítal Hohlbaumově nervozitě.⁵³

Po narkóze byla v poloze na pravém boku nejprve revidována tržná rána o průměru asi 3–4 cm na levé straně zad spíše výše.⁵⁴ Byl potvrzen průnik nejen do hrudníku, ale i dutiny břišní a poranění bránice, neboli „na dva prsty široký otvor“.⁵⁵ Po uzavření bránice, vydrénování dutiny hrudní a resektování části 11. žebra byla uzavřena stěna hrudníku. Poté byl pacient otočen na záda a operace pokračovala otevřením dutiny břišní (laparotomií), a to nejdříve svíslým řezem stěnou břišní, který provedl Hohlbaum a který se ovšem k danému zákroku příliš nehodil.⁵⁶ Pravděpodobně v tento okamžik převzal vedení operace Dick, který naopak provedl příčný řez a pokračoval ve vyjmutí sleziny⁵⁷ (splenektomií) včetně

Reinharda Heydricha“, díl 5, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005. Dále srov. KAŠÁK, c. d. (1), b. s.

⁴⁹ Pravděpodobně šlo o predehřivanou směs éteru a chloroformu, zavedenou trubicí do masky. Jako použitý přístroj připadá v úvahu kompaktní britský výrobek *Magill Endotracheal Apparatus* (design 771428), model z roku 1932, vyráběný firmou Charles King London Ltd. Srov. Ray J. DEFALQUE, Amos J. WRIGHT. The Puzzling Death of Reinhard Heydrich. *Bulletin of Anesthesia History*, 27 (1), 2009, s. 4. Viz obrazová příloha.

⁵⁰ Výpověď dr. A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005.

⁵¹ Srov. KAŠÁK, c. d. (1), b. s. Dále srov. Herbert LANG. *Viel Glück auf dem Wege nach München*. München, Landsberger Verlagsanstalt, 1983, s. 85.

⁵² KAŠÁK, c. d. (1), b. s.

⁵³ Výpověď dr. A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005.

⁵⁴ DAVIS, c. d., s. 311.

⁵⁵ Citováno dle českého překladu pitevního protokolu z 17. 6. 1942 publikovaného u ČVANČARA, c. d., s. 320.

⁵⁶ HONZÍK, c. d., s. 275.

⁵⁷ Zraněná slezina byla vyjmuta a naložena do formalinu. Srov. VHA Praha, sgn. 37–308–3, výpověď dr. K. Jarolímka, 1946. V tzv. velké operační knize jsou v kolonce

proniknuvšího kovového úlomku žluté/zlaté barvy o velikosti asi 5 cm,⁵⁸ odsání krve a vyčištění rány; přitom se potvrdilo, že slinivka břišní, ledviny, játra i střeva nebyla poškozena.⁵⁹ V pitevním protokolu lze pro operační zákroky nalézt následující popis: „Na levé straně hrudníku je 20 cm dlouhá, jednotlivými operačními stehy sešitá operační rána, která se táhne svou 6 cm dlouhou částí nejprve podélně po hrudní kosti, těsně pod mečovitým výběžkem se v pravém úhlu ohýbá doleva a pokračuje svou vodorovnou 14 cm dlouhou částí 10 cm pod prsní bradavkou do strany. Ze středu této vodorovně probíhající operační rány se táhne 10 cm dlouhý operační řez šikmo dolů do strany, který je ve své horní polovině uzavřen jednotlivými operačními stehy a v dolní půlce poněkud zeje... Vlevo od páteře, asi ve výši 11. žebra, je 9 cm dlouhá, téměř vodorovná, jen lehce šikmo dolů probíhající operační rána, která je v laterální části v délce 2,5 cm sešitá jednotlivými stehy. Zbývající cca 6 cm dlouhá část je místy až na 2 cm rozestouplá...“⁶⁰ Gáza i drén (podle Bühlaua) se pod žeberním obloukem stáčely vzhůru, ležely bezprostředně na vnější ploše bránice a bylo možné je sledovat až do brániční kopule.⁶¹ Další drén (Pezzer kateter), přivedený ze zadní strany, byl ukončen v bázi sinus phrenico costalis.⁶² Ve velké operační knize bylo v kolonce „diagnóza“ uvedeno „vulnerus sclopetarium thoracis et abdominis“, tedy střelné zranění hrudníku a břicha⁶³ a v kolonce „druh operace“ uvedeno „splenectomie Drainage nach Bühlau“, tedy odstranění sleziny (splenektomie) a drenáž dle Bühlaua.⁶⁴ Dickův způsob operování byl později popsán následovně: „Operoval jemně s lehkou rukou, elegantně, přičemž šetřil pohyby. Jeho operování působilo

„operatér“ přeškrtnuta jména Prof. Hohlbaum a Dr. Slanina a zanesen Prof. Dick, v kolonce „assistance instrumentaria“ byl zanesen Prof. Hohlbaum a as. Dr. Slanina a jako sestra Zavadilová, přičemž je přeškrtnuto Kočová. Srov. otisk u HONZÍK, c. d., obr. př. č. 29, a ČVANČARA, c. d., s. 127.

⁵⁸ Výpověď dr. A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005. Srov. HONZÍK, c. d., s. 276.

⁵⁹ Srov. DAVIS, c. d., s. 311–312; MÁLEK, c. d., s. 312; HONZÍK, c. d., s. 276.

⁶⁰ Citováno dle českého překladu pitevního protokolu z 17. 6. 1942 publikovaného u ČVANČARA, c. d., s. 320.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Srov. otisk tzv. velké operační knihy u FEUEREISL, c. d., s. 32; HONZÍK, c. d., obr. př. č. 29 a ČVANČARA, c. d., s. 127.

⁶⁴ Tento způsob hrudní drenáže byl propracován hamburským internistou Gotthardem Bülaudem (Bühlauem) (1835–1900). Pro zápis srov. FEUEREISL, c. d., s. 32; HONZÍK, c. d., obr. př. č. 29; ČVANČARA, c. d., s. 127.

pomale, ... ale když se člověk podíval na hodiny, byl Dick enormě rychlý. Cílevědomé chirurgicko-anatomické preparování, zřetelné. S nejjemnějšími svorkami, lehké instrumenty, klidné operování otevřeným držákem jehly a plná koncentrace.⁶⁵

Po ukončení operace byl Heydrich, nacházející se stále ještě v narkotickém spánku, převezen do Dickovy pracovny, kterou mezitím Mach přeměnil v nemocniční pokoj pro prominentního pacienta.⁶⁶

Po třech dalších menších zákrocích (včetně operace Heydrichova řidiče Kleina) byl Heydrich pod č. 1 173 opět převezen s tou samou diagnózou na sál 5K k revizi stavu po vyjmutí sleziny, která probíhala za lokálního umrtvení zhruba deset minut.⁶⁷ Revizi prováděl Dick a Slanina.⁶⁸ Následně byla podána transfúze krve skupiny A (zřejmě z žíly do žíly) o objemu 1 až 1,5 l, kterou připravil Mach.⁶⁹ Ta proběhla 27. května pod č. 1 174 jako poslední zákrok.⁷⁰ Trvala asi deset minut a dohlíželi na ni Dick a Slanina.⁷¹

Záznam na přebalu Heydrichova chorobopisu shrnuje ve zkratce tyto zákroky: vyříznutí rány (Wundexcision), uzavření otevřeného pneumotoraxu (Verschluß des offenen Pneumothorax), sací drenáž (Saugdrainage), odstranění sleziny (Milzextirpation) a sešití bránice (Zwerchfellnaht).⁷² Nutno podotknout, že již první zpráva o provedené operaci, předaná z Prahy do Berlína, explicitně zmiňovala jako hlavní nebezpečí (komplikaci) možný zánět pohrudnice a pobříšnice.⁷³ Předpokládal se i tetanus.⁷⁴

⁶⁵ MÖRL, c. d., s. 227.

⁶⁶ KAŠÁK, c. d. (2), b. s.

⁶⁷ Srov. otisk tzv. velké operační knihy u FEUEREISLA, c. d., s. 32; HONZÍK, c. d., obr. př. č. 29 a ČVANČARA, c. d., s. 127.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Výpověď dr. A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005. Dále srov. HONZÍK, c. d., s. 276.

⁷⁰ Srov. záznam v kolonce „diagnóza“ tzv. velké operační knihy, který je velmi špatně čitelný. Viz FEUEREISL, c. d., s. 32; HONZÍK, c. d., obr. př. č. 29 a ČVANČARA, c. d., s. 127.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² KAŠÁK, c. d. (3), b. s.

⁷³ Zpráva z 27. 5., diktovaná podle údajů Dicka po telefonu A. Ploetzem a schválená K. H. Frankem, srov. otisk u ČVANČARA, c. d., s. 127. Srov. výpověď dr. A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005.

⁷⁴ KAŠÁK, c. d. (1), b. s. Srov. Alois Honěk, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 6, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005.

3. „Mise“ z Berlína

Zhruba do jedné hodiny po útoku byla celá událost Heydrichovým šéfadju-
tantem Ploetzem telefonicky nahlášena Himmlerovi; následně podal hlášení
i K. H. Frank.⁷⁵ Očividně bez podrobnějších znalostí zranění a jeho rozsahu byl mezi
11.30 a 12.00 vyrozuměn Gebhardt. Ten se měl podle Himmlerova příkazu oka-
mžitě vydat zvláštním letadlem do Prahy.⁷⁶ Není zřejmé, zda s ním odletěl ještě
někdo z jeho spolupracovníků, jako např. SS-Obersturmbannführer dr. Ludwig
Stumpfegger (1910–1945).⁷⁷ Naopak je téměř vyloučené, že by byl tímto popoled-
ním letem do Prahy vyslán rovněž prof. dr. Ferdinand Sauerbruch (1875–1951).⁷⁸
První a k tomu ještě nepřímou tlumočená nabídka na zprostředkování Sauerbru-
chova zákroku pocházela až z podvečerních hodin 27. května od říšského mi-
nistra propagandy Goebbelse.⁷⁹ Sauerbruchova přítomnost v Praze je tedy více
než nepravděpodobná, i když se objevila v některých bezprostředně publikovaných

⁷⁵ WITTE et al, c. d., s. 437–438.

⁷⁶ Tamtéž, s. 443.

⁷⁷ Ludwig Stumpfegger se narodil 11. července 1910 v Mnichově v rodině poštovního
úředníka. Po gymnaziálních studiích, která úspěšně zakončil roku 1930, pokračoval
ve studiu medicíny na lékařské fakultě mnichovské univerzity. Po jejich zakončení
v zimě 1935 získal k 1. 11. 1936 aprobaci. Poté nastoupil jako pomocný lékař do
Hohenlychenu. Dne 2. 6. 1933 vstoupil v Mnichově do SS (čl. č. 83 668) a 1. 5. 1935
do NSDAP (čl. č. 3 616 119). Od 24. 2. 1939 do 9. 6. 1941 byl Gebhardtovým adju-
tantem; účastnil se obsazení Sudet i polské kampaně. Pak byl převelen přímo pod Himmler-
ův osobní štáb a od 20. 5. 1941 do 21. 3. 1944 působil jako lékař v lazaretu Leibstan-
darte SS „Adolf Hitler“ v Berlíně-Lichterfelde. Roku 1942 se podílel na drastických
pokusech prováděných Gebhardtem v koncentračním táboře Ravensbrück. Poté byl
krátce odvelen do SS lazaretu v Lublani, aby byl záhy povolán k Hitlerovi jako jeho
osobní chirurg. V samém závěru války se v Berlíně habilitoval na základě práce „Die
freie autoplastische Knochentransplantation in der Wiederherstellungschirurgie
der Gliedmaßen“, která vycházela z jeho „pokusů“ v Ravensbrücku. V Hitlerově
berlínském bunkru měl dát kapsle s jedem mj. Goebbelsovým dětem. Byl ve skupině
M. Bormanna, snažící se překročit Sprévu. Dne 2. 5. 1945 s největší pravděpodobností
spáchal na útěku sebevraždu otravou kyanidem. Srov. BArch, RS/G118, Stumpfegger
L.; tamtéž, DS B42, Stumpfegger L.; tamtéž, NS/1292, Stumpfegger L.; tamtéž, SSO
168B, Stumpfegger L. K jeho údajné přítomnosti v Praze srov. WILLIAMS, c. d.,
s. 165 a nejnověji DEFALQUE–WRIGHT, c. d., s. 3–7, zde s. 4.

⁷⁸ Jeho přítomnost je zmíněna např. u DAVIS, c. d., s. 312; MÁLEK, c. d., s. 313;
ČVANČARA, c. d., s. 154 a nejnověji opakována u DEFALQUE–WRIGHT, c. d.,
s. 4; HONZÍK, c. d., s. 276.

⁷⁹ NA Praha, 109–14–51, záznam telefonátu dr. Naumana jménem Goebbelse ÚŘP
vyhotovený v 18.15, 27. 5. 1942. Otisk srov. u ŠUSTEK, c. d., dok. č. I/25. Jeho

novinových zprávách zejména ve Švédsku a Velké Británii a je celkem pravidelně uváděna i současnými autory.⁸⁰ Vyloučit lze rovněž někdy často velmi barvitě líčenou přítomnost Hitlerova lékaře prof. dr. Theo Morella (1886–1948).⁸¹

V Gebhardtově případě to nebylo poprvé, kdy operoval prominentní pacienty, nicméně zrovna s Heydrichem měl mít dosti napjaté osobní vztahy.⁸² V jarních měsících 1942 byl rovněž dlouhodobě značně vyčerpán, takže ho dokonce koncem dubna musel sám Himmler nabádat, aby nastoupil dovolenou.⁸³

Když zvláštní letadlo s Gebhardtem na palubě přistávalo v odpoledních hodinách 27. května po dvouhodinovém letu v Praze, byly již první operativní zákroky na Bulovce provedeny a do Berlína o nich zvláštní dálkopisnou depeší podána stručná zpráva, zřejmě extrahovaná z Heydrichova chorobopisu.⁸⁴ Nicméně

přilet 27. 5. „již odpoledne“ zmiňuje např. Hohlbaumův asistent Lang. Srov. LANG, c. d., s. 85.

⁸⁰ Sauerbruchovu přítomnost v Praze nepotvrzují materiály z jeho pozůstalosti uložené v rukopisném oddělení Staatsbibliothek (dále jen Staabi) Berlín (f. Sauerbruch F, Nl. 262). Zmínka se neobjevuje v jeho osobní korespondenci, ani v jeho prvním dohledatelném vystoupení po Heydrichově pohřbu na setkání tzv. středeční společnosti (Mittwochgesellschaft) v Berlíně 15. 7. 1942, kde přednášel o Paracelsovi. Srov. Staabi Berlin, f. Nl. 262, K9/162. Dále jeho přítomnost v Praze nepotvrzují ani svědectví z rodiny (sdělení prof. dr. Tilmana Sauerbrucha, vnuka F. Sauerbrucha, autorovi, 30. 1. 2012). Sauerbrucha nezmiňuje ani Himmler v děkovném dopise Gebhardtovi, srov. BArch Berlin, NS 19/1292, děkovný dopis Himmlera Gebhardtovi, 9. 10. 1942. Pro Sauerbruchovu přítomnost srov. např. WILLIAMS, c. d., s. 165. Konzultace po telefonu samozřejmě vyloučit ani doložit nelze; Gebhardt, popř. i Stumpfegger, byli tak či onak Sauerbruchovými žáky.

Bez zajímavosti ovšem není jistá dohra vztahu mezi Gebhardtem a Sauerbruchem v rámci následného lékařského procesu v Norimberku, kdy se F. Sauerbruch žalobou bránil proti tvrzení, že věděl o Gebhardtových pokusech z Ravensbrücku a Dachau. Srov. Jürgen PETER. *Der Nürnberger Ärzteprozess im Spiegel seiner Aufarbeitung anhand der drei Dokumentensammlungen von Alexander Mitscherlich und Fred Mielke* (= Schriften aus dem Sigmund-Freud-Institut 2). Münster, Lit Verlag, 1994, s. 190–222.

⁸¹ Srov. Hellmut G. HAASIS. *Tod in Prag. Das Attentat auf Reinhard Heydrich*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag, 2002, s. 98–111.

⁸² BArch Berlin, NS 19/1867(Bd. 2), Gebhardt – osobní záležitosti, b. d.; tamtéž, NS 19/1292, složka prominentů u Gebhardta, 1938–42. Ke vztahu Heydricha a Gebhardta srov. HEYDRICH, c. d., s. 116–117.

⁸³ BArch Berlin, NS 19/1292, dopis Himmlera Gebhardtovi, 24. 4. 1942.

⁸⁴ NA Praha, 109–14–51, dálkopisná zpráva nazvaná jako tzv. operační protokol prof. Dicka, 27. 5. 1942. Otisk srov. u ČVANČARA, c. d., s. 127; BURIAN et al, c. d., s. 65 přepis u ŠUSTEK, c. d., dok. č. I/40.

vůbec první zprávu, pravděpodobně ústní, obdržel již o dvě hodiny dříve (po 12:50) Hitler.⁸⁵ Že Gebhardt přiletěl skutečně ve spěchu a po prvních informacích očividně počítal u Heydricha spíše s lehčím zraněním a nepříliš komplikovaným průběhem, svědčí skutečnost, že mu muselo být 2. června z Himmlerova zvláštního konta „R“ vyplaceno příruční kapesné ve výši 300,- RM.⁸⁶ Přibližně ve stejné době rovněž sdělovala Gebhardtova žena jeho pobočníku v Hohenlychenu, že její muž „pravděpodobně bude muset v Praze zůstat ještě nějaký čas!“⁸⁷

Gebhardtova úloha v Praze, pakliže se nemělo přistoupit k další operaci, tak zůstala de facto dvojí: 1. bezprostředně informovat nacistické vedení, konkrétně především Himmlera⁸⁸ a 2. řídit a dohlížet na postoperativní ošetření, respektive medikamentózní léčbu.

Prvnímu zadání odpovídá skutečnost, že byl na Bulovce k dispozici hned na třech telefonních aparátech (č. 80 285, 81 336 a 80 752).⁸⁹ Himmlerovi pak podával pravidelná telefonická hlášení dopoledne a večer, respektive podle potřeby při zhoršení stavu.⁹⁰

Pokud jde o zajištění kooperativní péče, příjezdem Gebhardta byli z přístupu k nemocnému vyloučeni čeští lékaři a hlavní zodpovědnost převzal právě on. Ještě noc po operaci, tedy 28. května před 01.00, měl být podle Gebhardtovy instrukce ihned vyslán z Hohenlychenu do Prahy ošetřovatel jménem Sauer.⁹¹

⁸⁵ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, protokol o telefonickém rozhovoru K. H. Franka s A. Hitlerem, 27. 5. 1942; znění textu v originálu: „Ich gab Bescheid, soweit ich durch Prof. Dr. Dick nach der ersten Operation unterrichtet war.“ Že zákrok proběhl před Gebhardtovou „přítomností“ (Anwesenheit) v Praze, zmiňuje explicitně rovněž Himmler ve svém děkovném dopise, který mu adresoval na podzim 1942. Srov. BArch Berlin, NS 19/1292, děkovný dopis Himmlera Gebhardtovi, 9. 10. 1942.

⁸⁶ A IfZ München, ED 450, příkaz k vyplacení kapesného 300,- RM Gebhardtovi, 2. 6. 1942.

⁸⁷ BArch Berlin, NS 19/1292, dopis Marianne Gebhardtové pobočníku Baumertovi, červen 1942.

⁸⁸ S největší pravděpodobností od 3. do 4. 6. byl přímo u Heydricha přítomen rovněž šéf Himmlerova osobního štábu SS-Obergruppenführer Karl Wolff (1900–1984). Srov. BArch Berlin, NS 19/3961, pracovní deník R. Brandta (strojopisná verze), záznam ze dne 4. 6. 1942

⁸⁹ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, bleskový dálkopis K. H. Franka Himmlerovi, 27. 5. 1942.

⁹⁰ Srov. DEFALQUE–WRIGHT, c. d., s. 4.

⁹¹ Tamtéž, NS 19/3961, pracovní deník R. Brandta (strojopisná verze), záznam ze dne 28. 5. 1942; text v originále: „der Pfleger Sauer soll sofort nach Prag zu Gebhard (sic)“.

Zda měl s sebou přivést rovněž nějaké léky, není z dochovaných záznamů doložitelné. Z dalších lékařů lze předpokládat přítomnost Dicka.⁹² V případě Hohlbauma zmínky chybí. Z řad německého personálu chirurgického oddělení Bulovky je jako „ošetřovatel Reinharda Heydricha“ výslovně zmiňován dr. Arpád G. Puhalla (nar. 1912),⁹³ který měl být na Bulovce jako člen SS obávaným nacistickým kádrem; jako operatér je nicméně doložen pouze u Heydrichova řidiče J. Kleina.⁹⁴ Dále mohl ke Gebhardtovu týmu patřit ještě další z německých lékařů chirurgického oddělení, dr. Josef A. Rösel (nar. 1911).⁹⁵ S otazníkem zůstává angažmá Hohlbaumova asistenta a sekundáře chirurgického oddělení doc. dr. Ericha Brandstättera (nar. 1903),⁹⁶ který přišel do styku s Heydrichem již během svého

⁹² Podle některých autorů mohl být přítomen Dick u pacienta pouze do 29. 5. Srov. DEFALQUE–WRIGHT, c. d., s. 4.

⁹³ Arpád Puhalla (někdy rovněž Puhala) se narodil 25. 7. 1912 v německé rodině v Popradu. Po gymnaziálních studiích v Kežmaroku (1923–1930) studoval medicínu na lékařské fakultě Německé univerzity v Praze; promován byl 14. 12. 1936. Do konce roku 1940 působil jako chirurg ve Všeobecné nemocnici v Praze a od 1. 1. 1941 až do 25. 6. 1941 na Bulovce. K 15. 3. 1943 odešel do Vídně. Poté byl jako slovenský státní příslušník povolán k vojenské službě, byl poslán na východní frontu, odkud se vrátil zpět na Bulovku, kde pak působil do 19. 8. 1944. Poté byl opět povolán do armády a v závěru války měl působit jako vojenský chirurg v nouzové nemocnici Grunow v Dolní Lužici. Ihned 5. 5. 1945 byl vyškrtnut ze stavu zaměstnanců nemocnice na Bulovce. Navíc se soudilo, že padl v bitvě u Kostřína, což ovšem nebyla pravda, neboť se na konci května 1945 vyskytoval v Popradu a Bratislavě. K jeho poválečným osudům lze uvést, že se ještě v 60. letech zdržoval na Slovensku, neboť roku 1964 ho KS StB Košice vedla v Evidenci zájmových osob. Srov. ABS Praha, 305–73–6.

⁹⁴ ABS Praha, přípis MV MZV ve věci dr. A. Puhally, 23. 1. 1948.

⁹⁵ Josef Alexander Rössel (někdy psáno rovněž jako Roessel) se narodil 7. 11. 1911 v Trutnově a byl absolventem lékařské fakulty Německé Karlovy univerzity. Srov. NA Praha, PŘ 1941–1951, k. 9431, R1017/6, Rössel J. Pro jeho účast na ošetřování Heydricha srov. DAVIS, c. d., s. 312.

⁹⁶ Erich Brandstätter se narodil 20. 1. 1903 v rakouském Kirchbergu. Maturoval na gymnáziu ve Štýrském Hradci a poté studoval medicínu na lékařské fakultě univerzity tamtéž; promován byl v červenci 1930. Až do roku 1940 působil jako sekundář v několika štýrských zemských nemocnicích (Štýrský Hradec, Klagenfurt). Od 20. 3. 1940 do 30. 6. 1941 nastoupil jako vrchní lékař luftwaffe v Berlíně a současně devět měsíců působil jako adjutant referenta pro lékařské fakulty v Říšském ministerstvu pro vědu a vzdělání lidu v Berlíně, prof. dr. Maxe de Crinise; současně byl i volontérem v berlínské Charitě u prof. F. Sauerbrucha. K 1. 8. 1940 převzal jako suplující vedení stolice chirurgie na lékařské fakultě ve Štýrském Hradci a k 1. 12. téhož roku byl jmenován vrchním lékařem na Hohlbaumově chirurgické klinice v Praze.

berlínského angažmá u psychiatra, SS-Standartenführera prof. dr. Maxe de Crinise (1889–1945), blízkého Heydrichova přítele.⁹⁷ Jelikož se jednalo o „SS záležitost“, nabízí se dále možná účast vybraných lékařů z lazaretu SS v Praze-Podolí. Pro přítomnost Hitlerova doprovodného lékaře, Heydrichova vrstevníka a jednoho z hlavních organizátorů programu nacistické „eutanázie“, SS-Gruppenführera prof. dr. Karla Brandta (1904–1948) chybí přímé důkazy.⁹⁸

4. Pooperační stav, komplikace, exitus

V podstatě jediné dochované údaje k pooperačnímu stavu a nastalým komplikacím obsahují záznamy v Himmlerově služebním kalendáři a částečně také v tzv. služebním deníku R. Brandta. V rozmezí 27. května až 4. června, s výjimkou 31. května, kdy byl Himmler osobně v Praze u Heydricha,⁹⁹ v něm jsou stručně zaznamenána hlášení z Prahy, pocházející od Gebhardta, respektive po jednom od A. Plötze, Heydrichova šéfadjutanta, a SS-Gruppenführera Karla Wolffa (1900–1984), šéfa Himmlerova osobního štábu.

Den po operaci, po níž měl být sice při vědomí, ale velmi odevzdaný,¹⁰⁰ ve čtvrtek 28. května, označil Gebhardt ve svém telefonátu v 10.00 Heydrichův stav jako „docela v pořádku“ (Recht ordentlich).¹⁰¹ Téhož dne Heydrich

Zde se 13. 1. 1944 habilitoval pro obor chirurgie; habilitační práci vypracoval na téma „K otázce poruchy růstu po odstranění hypofýzy“. V dané souvislosti jistě není bez zajímavosti, že nástupní veřejnou přednášku 24. 1. 1944 měl na téma gangréna a nekróza. Od letního semestru přednášel chirurgickou propedeutiku. Politicky angažovaný byl od raného mládí, neboť do NSDAP vstoupil již roku 1922 (čl. č. 205); působil jako lékař v první jednotce SA ve Štýrsku. Druhý vstup proběhl 30. 6. 1932 (čl. č. 1 288 994). Po roce 1945 odešel zpět do Štýrského Hradce, kde nadále působil jako chirurg. Srov. A UK Praha. LF NU, os. spis Brandstätter E., 1943. Srov. HLAVÁČKOVÁ–SVOBODNÝ, c. d., s. 45.

⁹⁷ Srov. affidavit E. Brandstättera pro L. Heydrichovou ze dne 13. 7. 1950, v soukromém držení.

⁹⁸ Jeho přílet 27. 5. „již odpoledne“ zmiňuje pouze Hohlbaumův asistent H. Lang. Srov. LANG, c. d., s. 85.

⁹⁹ WITTE et al, c. d., s. 444–445.

¹⁰⁰ HEYDRICH, c. d., s. 119.

¹⁰¹ WITTE et al, c. d., s. 438. Téhož dne odpoledne podal telefonickou zprávu ještě dvakrát K. Daluge (12.20 a 18.30), ovšem bez explicitní zmínky o Heydrichově zdravotním stavu. Srov. WITTE et al, c. d., s. 442.

absolvoval kontrolní vyšetření RTG, při němž byl vyhotoven snímek o velikosti 30 na 40 cm.¹⁰²

V pátek 29. května podával Gebhardt telefonické hlášení v 12.30, přičemž musel – při jinak klidném průběhu noci – konstatovat osmačtyřicet hodin po operaci nepříznivý vzestup tělesné teploty na 39° a tvorbu hnisu (39° Fieber. Eiterung).¹⁰³ Tento stav byl očividně rovněž rozhodující pro přípravu oficiálního tiskového sdělení o pověření K. Daluegeho vedením záležitostí říšského protektora, které mu bylo v písemné podobě předáno následujícího dne.¹⁰⁴ Rovněž podle neoficiálních zpráv z neutrálních států (Švédsko, Švýcarsko), které se však neopíraly o relevantní informace o typu zranění, měl být Heydrich „vážně nemocen“ a nacházet se mezi „životem a smrtí“.¹⁰⁵ Např. přední britský deník *The Daily Telegraph* v návaznosti na zprávy z Berlína z noci 29. na 30. května publikoval vůbec první zprávu ohlašující Heydrichovu smrt.¹⁰⁶

V sobotu 30. května volal Gebhardt Himmlerovi v 10.30 a jako hlavní změnu hlásil pokles tělesné teploty (Fieber gesunken), tedy v zásadě příznivý stav.¹⁰⁷ Zahraniční tisk přitom psal o velmi vážném stavu.¹⁰⁸

Pro neděli 31. května se bohužel žádný záznam nedochoval, neboť Himmler osobně odletěl v 11.30 z Berlína-Tempelhofu do Prahy, kde po příletu mezi 13.00–13.15 odjel s K. Daluegem a K. H. Frankem na Bulovku, později i do Panenských Břežan a kolem 17.00 opět odlétl.¹⁰⁹ Podle svědectví Heydrichové měl její muž Himmlera na lůžku „... přijmout s velkou trpělivostí, či dokonce

¹⁰² Záznam v knize vyšetřených RTG pod poř. č. 424 otištěný u HONZÍK, c. d., příl. č. 30, b. s.

¹⁰³ WITTE et al, c. d., s. 442. Téhož dne podal situační zprávu Daluege (19.30) a poté (19.30–20.00) hovořil Himmler s L. Heydrichovou. Srov. WITTE et al, c. d., s. 443.

¹⁰⁴ BArch Berlin, R43/1329b, návrh sdělení o pověření K. Daluegeho, 29. 5. 1942; tamtéž, konečná verze téhož sdělení, 30. 5. 1942 a tamtéž, pověření K. Daluegeho podepsané Hitlerem a Lammersem, 30. 5. 1942.

¹⁰⁵ Heydrich's Health: Conditions Said to be Dangerous. *The Scotsman*, 29. 5. 1942 (informace převzaty od zdrojů švédského konzervativního listu *Nya Dagligt Allebanda*, vycházejícího ve Stockholmu).

¹⁰⁶ Heydrich Reported Dead. *The Daily Telegraph*, 30. 5. 1942.

¹⁰⁷ WITTE et al, c. d., s. 443.

¹⁰⁸ Např. Operation on Heydrich – Bullet Removed – Survival Still Uncertain. *The Times*, 30. 5. 1942.

¹⁰⁹ Srov. ČVANČARA, c. d., s. 159.

s trochou radostností. O čem se spolu oba dva bavili, nikdo neví.¹¹⁰ Z Gebhardtova hlášení z následujícího dne lze nicméně dovodit, že Heydrichův stav byl oproti 30. květnu těžký. Na základě zpráv ze Švédska měla zásadní změna spočívat v tom, že byl opět při vědomí.¹¹¹

V pondělí 1. června v 10.30 Gebhardt Himmlerovi telefonicky hlásil, že stav Heydricha je „uspokojující (pravděpodobně ve smyslu stabilizovaný – pozn. aut.), ale stále ještě těžký“ (Zufrieden, aber immer noch schwer).¹¹² K bizarnosti situace patřilo, že Gebhardt téhož dne zároveň telefonicky řešil provedení potratu u jisté německé ženy v Hohenlychenu kvůli „pohlavnímu styku s Francouzem“ a po konzultaci s Hohenlychenem rozhodl, že se má za ním dotyčná žena odebrat přímo do Prahy...¹¹³

Dopoledne šestého dne po útoku, v úterý 2. června, označoval v 11.40 Gebhardt Heydrichův stav jako „uspokojivý“ (zufriedenstellend).¹¹⁴ S největší pravděpodobností navečer téhož dne však došlo po převazu rány k dalšímu zhoršení stavu a vzestupu tělesné teploty na 40°. To Gebhardt sdělil Himmlerovi v alarmujícím telefonátu ve 22.00.¹¹⁵ Tato souvislost je, i když časově posunutá, potvrzena rovněž v pozdějším sdělení Dicka.¹¹⁶ V něm se hovoří o odstranění jodoformové gázy a pasivní, tzv. cigaretové drenáže, která na jedné straně sice mohla urychlit odtok hnisu, na straně druhé ovšem obecně zvyšovala nebezpečí kontaminace patogenními bakteriemi. Zajímavé je, že šestý den po operaci oficiální německá místa mlčela, z čehož se např. ve Velké Británii dovozovalo, že Heydrichův stav je nadále „velmi vážný“.¹¹⁷ Teprve tohoto dne byly v zahraničí rovněž

¹¹⁰ Srov. HEYDRICH, c. d., s. 119 (Himmlerova návštěva Prahy je zde špatně datována na 2. 6. 1942, podle ní pak nepřesně cituje např. Callum MACDONALD. *The Killing of Reinhard Heydrich. The SS "Butcher" of Prague*. New York, Da Capo Press, 1998, s. 227). Z tohoto svědectví rovněž pochází často uváděná pasáž o Heydrichově deklamování několika veršů z opery Amen Heydrichova otce Bruna. Srov. např. WILLIAMS, c. d., s. 165.

¹¹¹ Heydrich Now Conscious. *Empire News*, 31. 5. 1942 (informace převzaty od zdrojů švédského listu *Aftonbladet*, vycházejícího ve Stockholmu).

¹¹² WITTE et al, c. d., s. 446. S tímto údajem je v příkrém rozporu tvrzení, že Heydrichův stav byl kontinuálně dobrý až do 3. 6. 1942. Srov. např. MÁLEK, c. d., s. 313.

¹¹³ Srov. BArch Berlin, NS 19/3961, pracovní deník R. Brandta (strojopisná verze), záznam ze dne 1. 6. 1942.

¹¹⁴ WITTE et al, c. d., s. 446.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 447.

¹¹⁶ MÖRL, c. d., s. 222.

¹¹⁷ Srov. např. Heydrich "Very Serious". *The Daily Telegraph*, 2. 6. 1942.

poprvé zveřejněny přesnější informace o provedeném zákroku, tzn. že se týkal sleziny a břišní dutiny.¹¹⁸

Ve středu 3. června ráno v 9.45 referoval Gebhardt, že pacientova tělesná teplota poklesla a došlo k výtoku hnisu (Eiter fließt ab).¹¹⁹ Ve 23.00 téhož dne však podával zprávu Heydrichův šéfadjutant A. Ploetz, který hlásil, že Heydrichův stav je „obstojný“ (leidlich) nicméně, že „teplota opět stoupla“ (Fieber wieder gestiegen).¹²⁰

Ve čtvrtek 4. června volal po 07.00 šéf Himmlerova osobního štábu, K. Wolff, který mezitím přibyl do Prahy, že „stav Heydricha [je] špatný“ (Befinden Heydrich schlecht) a chtěl osobně mluvit s Himmlerem; Gebhardtovo jméno není u tohoto telefonátu zmíněno.¹²¹ Podle Daluegeho, patrně poněkud vypointovaného svědectví, proneseného krátce po 4. červnu v německém vysílání protektorátního rozhlasu, mělo poslední Heydrichovo ráno probíhat takto: „A pak se lékařskému umění přece jenom podařilo ještě jednou ho na krátkou dobu přivést k vědomí. Jeho žena, kterou pak povolal k sobě, přišla k němu jako každého dne ráno se snídaní: ačkoliv osobně znala lékařský úsudek, nic z toho neprozradila... Pak se s ní rozloučil, když opět byl unaven, sám však nic netušil, poněvadž tak tomu bylo každého rána, a řekl jí, že se s ní uvidí opět odpoledne při svačině a že se cítí tak dobře, jako by se mu opět dařilo lépe... Krátce potom ztratil, maje zavřeny oči a klidný obličej, vědomí v posledním boji o život.“¹²² Z toho by mj. vyplývalo, že se přinejmenším od noci ze 3. na 4. června nacházel v komatu¹²³ a že prognóza byla minimálně od časných ranních hodin zavrženým zřejmá. Podle britského tisku měl exitus nastat po provedení v pořadí třetí transfúze krve.¹²⁴ To potvrzuje i poválečná výpověď zdravotní sestry Erny Kolářové: „Ji zavolali tu noc před H.[eydrichovou – pozn. aut.] smrtí, aby donesla do pokoje dr. Dicka, kde Heydrich ležel, drenážky potřebné při transfusi. Zahlédla dveřmi Heydricha, jak tam ležel už žlutý, skoro mrtvolný.“¹²⁵

¹¹⁸ Např. Heydrich's Condition. *The Times*, 2. 6. 1942.

¹¹⁹ WITTE et al, c. d., s. 447.

¹²⁰ Tamtéž, s. 448.

¹²¹ Tamtéž, s. 450.

¹²² ANDREJS, c. d., s. 275.

¹²³ Do komatu měl padnout krátce po rozhovoru s Himmlerem, tzn. 31. 5. Srov. MACDONALD, c. d., s. 228.

¹²⁴ Heydrich Dies of Wounds. Transfusions Fails to save "Butcher". *The Daily Telegraph*, 5. 6. 1942.

¹²⁵ VHA Praha, sgn. 37–308–3, výpověď E. Kovářové, 1946.

V 09.24 téhož dne si Himmler poznamenal u Heydrichova jména runu smrti (Todesruna/Sturzruna).¹²⁶ Zhruba sedm hodin poté přiletěl Himmler z Tylže do Prahy, aby Heydricha naposledy uviděl.¹²⁷

Oficiální úmrtní záznam č. 348 byl vystaven dne 20. června 1942 na základě oznámení všeobecné nemocnice hl. města Prahy.¹²⁸ Čas úmrtí byl zanesen 09.00 v Praze na Bulovce.¹²⁹ První německá zmínka o úmrtí byla vydána berlínskou centrálou Deutsches Nachrichtenbüro (DNB) v 12.37, oficiální prohlášení následovalo téhož dne v 13.56 s upřesněním, že „zemřel následkem útoku na jeho život“.¹³⁰ Další podrobnosti byly DNB poskytnuty další den, 5. června, tzn. po provedení částečné pitvy a vystavení první (prozatímní) pitevní zprávy.¹³¹ Podle ní podlehl: „vážným zraněním v oblasti hrudi a břišní dutiny nalevo od páteře, které byly způsobeny fragmentem bomby. Nejdříve neohrožovaly jeho život přímo. Poté, co onemocnění mělo nejdříve normální průběh, došlo k náhlému zhoršení a sedmého dne vedlo v důsledku infekce k jeho smrti...“¹³²

Na tomto místě je vhodné zastavit se u údajů, které jsou dostupné k léčbě, za kterou po svém přiletu do Prahy 27. května až do 4. června zodpovídal Gebhardt. Předem je třeba konstatovat, že údaje k ní jsou mimořádné sporé a že již ve své době vyvolávaly celou řadu pochybností.¹³³ Zřejmě je, že po hlavní operaci a dvou korekcích z 27. května již za Gebhardtovy přítomnosti neproběhla další chirurgická intervence. Den po operaci byl, jak již bylo uvedeno, pořízen patrně kontrolní RTG snímek. Hlavní úloha Gebhardta tak spočívala především

¹²⁶ WITTE et al, c. d., s. 450.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Údaje o času úmrtí se často značně rozcházejí, a to zhruba v rozmezí od 04.30 až do 09.00. Srov. např. MACDONALD, c. d., s. 228 (04.30) nebo BURIAN et al, c. d., s. 68 (07.30).

¹²⁹ Archiv hlavního města Prahy, registr příslušného německého matričního úřadu pro Prahu VIII Libeň, 20. 6. 1942. **Matriční úřad Praha 1, kniha německého matričního úřadu Prahy VIII, č. I/348, rok 1942, 20. 6. 1942 – prý má nahradit původní text.**

¹³⁰ Public Record Office (dále jen PRO) London, HS 9/ 39, Heydrich (47) novinová svodka/monitoring, 4. 6. 1942. Bez zajímavosti jistě není rukopisná poznámka učiněná k této zprávě představiteli S.O.E.: „DNB is official enough!“. Teprve v tomto okamžiku tedy považovala britská strana hlavní cíl operace Anthropoid za beze-zbytku splněný.

¹³¹ Blíže srov. část Epilog.

¹³² PRO London, HS 9/ 39, Heydrich (48) novinová svodka/monitoring, zpráva DNB ze dne 5. 6. 1942, 5. 6. 1942.

¹³³ WITTE et al, c. d., s. 454.

v nasazení medikamentózní léčby. Na základě Himmlerova děkovného dopisu z října 1942 lze nicméně vycházet z toho, že zde Gebhardt toliko navazoval na rozhodnutí obou hlavních operátérů. Výslovně je uvedeno, že před jeho přítomností „nasadili [oba dva chirurgové – pozn. aut.] v krevní transfúzi moderní prostředky, které jsou vhodné pro boj s nebezpečnými a často smrtícími bakteriemi“.¹³⁴ Ačkoli se s ohledem na další vývoj postoperativní fáze může jednat o klíčový moment, není bohužel jasné, které „moderní prostředky“ mohly být použity. V úvahu přichází zejména protitetanové sérum.¹³⁵ Další doposud málo tematizovanou otázkou je, zda některý z tehdy dostupných sulfonamidových preparátů (zejm. pudr *Marfanil-Protalba*, tablety *Marfanil-Prontalbin*¹³⁶, *Mesundin* od firmy Bayer, starší *Prontosil* či dokonce francouzský *Rubiazol* nebo švýcarský *Cibazol*) nebyl nejdříve nasazen např. Hohlbäumem, který s nimi měl jistě zkušenosti, a posléze Gebhardtem vysazen.¹³⁷ Z kontextu pozdějších „pokusů“, které Gebhardt vedl v Ravensbrücku, vyplývá, že zřejmě použil *Katoxyn*, který ovšem nebyl sulfonamidem.¹³⁸ Klinicky nevyzkoušený preparát, mající celou řadu nežádoucích vedlejších účinků, s největší pravděpodobností na bázi daleko účinnějšího sulfamethylthiazolu (pozdější produkt nazvaný *Ultraseptyl*), který mu zřejmě nabízel Hitlerův osobní lékař prof. dr. Theo Morell (1886–1948), podle vlastních

¹³⁴ BArch Berlin, NS 19/1292, děkovný dopis Himmlera Gebhardtovi, 9. 10. 1942

¹³⁵ Srov. *Deutsches Arzneibuch* (6). Prag, Deutsche Druckerei des Protektorates B. u. M., 1941, s. 453–454.

Účinky Marfanilu nebyly v případě tetanu relevantní.

¹³⁶ Vývoj tohoto preparátu navazoval na *Prontosil*, za který získal roku 1939 německý bakteriolog a patolog Gerhard Domagk (1895–1964) Nobelovu cenu za medicínu/fyziologii. Díky jinému syntetickému postupu než např. v USA mohl být roku 1940 koncernem IG Farben uveden zejména pro armádní potřeby právě *Marfanil-Protalba* a *Marfanil-Prontalbin*. Klinická báze byla nicméně velmi slabá a použití sulfonamidů bylo v Německu velmi sporné. Srov. Gerhard DOMAGK. Die Sulfonamidpräparate und ihre therapeutische Auswertung. In *Die Medizinische Welt* 16, 1942, s. 257–262, 283–287. Dále srov. Volker ROELCKE. Die Sulfonamid-Experimente in nationalsozialistischen Konzentrationslagern: Eine kritische Neubewertung der epistemologischen und ethischen Dimension. *Medizinhistorisches Journal*, 44, 2009, s. 42–60, zde s. 54–56; Carl JELENKO III et al. The Marfanil Mystery. *Surgery Gynecology & Obstetrics*, 122 (1), 1966, s. 121–127. Srov. také John E. LESCH. *The First Miracle Drug. How the Sulfa Drugs Transformed Medicine*. Oxford, OUP, 2006.

¹³⁷ Prof. MUDr. Josef Stingl, televizní dokument „Heydrich – konečné řešení“, část 36 „Souboj na Bulovce“, Česká televize 2012.

¹³⁸ *Katoxyn* (někdy též *Catoxyn*) byl v protektorátu certifikovaný pudr na rány vyráběný ze stříbra německou firmou Deutsche Katoxyngesellschaft.

slov neužil.¹³⁹ Konečně je třeba připomenout svědecky doložené velké dávky morfia, které, řečeno Himmlerovými slovy, bezesporu souvisely s tím, že Gebhardt učinil Heydrichovy poslední dny „tak nekonečně lehké a pěkné“ (so unendlich leicht und schön).¹⁴⁰

5. Pitva

Heydrichova tělo bylo na Bulovce k dipozici do půlnoci 4. června, kdy bylo s nezbytnou stafáží SS odvezeno na Pražský hrad.¹⁴¹ Obdukcce tak probíhala za velmi neobvyklých podmínek přímo na místě, na němž zemřel; pitva tedy neprobíhala v pitevně. Zda byly pro její provedení stanoveny předem podmínky ze strany rodiny či SS, není známo. Jisté je, že se jednalo o pitvu částečnou, tzn. nepitvala se např. hlava včetně mozku, ani krční orgány, atypické bylo rovněž pitvání hrudních orgánů, respektive fakt, že vyjmuté orgány nebyly váženy.¹⁴² Dále není zřejmé, kdo určil oba dva profesory NKU, tzn. přednostu patologie prof. dr. Herwiga Hamperla¹⁴³ (1899–1976) a prof. dr. Günthera

¹³⁹ JELENKO et al, c. d., s. 123. Dále srov. ROELCKE, c. d., s. 45. Některé práce naopak uvádějí, že je použil. Srov. THOMAS HAGER. *The Demon under the Microscope. From Battlefield Hospitals to Nazi Labs, One Doctor's Heroic Search for the World's First Miracle Drug*. New York, Harmony Books, 2006, s. 255.

¹⁴⁰ BArch Berlin, NS 19/1292, děkovný dopis Himmlera Gebhardtovi, 9. 10. 1942. Srov. MACDONALD, c. d., s. 227 nebo DEFALQUE–WRIGHT, c. d., s. 4.

¹⁴¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, P626/42, záznam o průběhu noční služby, záznam telefonátů ohledně účasti českých zástupců na převozu Heydrichových ostatků, 5. 6. 1942. Někdy se chybně uvádí až pozdější převoz, srov. např. BURIAN et al, s. 68.

¹⁴² Prof. MUDr. Ivo Šteiner, televizní dokument „Heydrich – konečné řešení“, část 36 „Souboj na Bulovce“, Česká televize 2012. Srov. WILLIAMS, c. d. s. 165–166; MÁLEK, c. d., s. 313; DEFALQUE – WRIGHT, c. d., s. 6–7.

¹⁴³ Herwig Hamperl se narodil 12. 9. 1899 ve Vídni v rodině lékaře dr. Franze Hamperla, která pocházela z Pošumaví; měl jednoho bratra. Po gymnaziálních studiích ve Vídni XIX, která ukončil ve válečném roce 1917, byl jako jednorozční dobrovolník odveden do rakousko-uherské armády a působil u dělostřelectva. Po návratu z fronty začal na vídeňské univerzitě studovat medicínu, promoval 20. 12. 1923. Od 1. 12. 1924 do 31. 3. 1935 působil jako asistent patologicko-anatomického ústavu, kde se 1. 3. 1932 rovněž habilitoval. V letech 1928/1929 působil jako vedoucí společného německo-ruského výzkumného projektu pro srovnávací patologii v Moskvě. Po návratu byl k 1. 4. 1935 jmenován mimořádným profesorem a vedoucím jednoho z oddělení (prosektury) patologického ústavu berlínské univerzity. V letech 1938–1940 byl na studijních pobytech ve Skandinávii (Kodaň, Helsinky) a Itálii (Řím).

Weyricha¹⁴⁴ (1898–1998), kteří jsou pod pitevním protokolem podepsáni, ani kdo z dalších lékařů byl u vlastní pitvy přítomen.¹⁴⁵ Z doposud méně známých jmen to měl být podle potvrzených sdělení Hamperlův první asistent, člen SS

K 11. 9. 1939 byl jmenován řádným profesorem a převzal vedení patologicko-anatomického ústavu NKU v Praze, kde působil až do 31. 3. 1945. Byl řadovým členem NSDAP. Po krátkém času stráveném v sovětském zajetí působil nejdříve jako přednosta patologického oddělení nemocnice v St. Pöltenu. V letech 1946–49 byl prosektorem a vedoucím bakteriologicko-sérologické laboratoře v Salcburku. V akademickém roce 1948/1949 byl jako hostující profesor pozván do švédské Upsally. K 1. 11. 1949 obdržel řádnou profesuru na patologickém ústavu lékařské fakulty univerzity v Marburku, přičemž převzal i jeho vedení. V letech 1954–1967 působil jako ordinarius na univerzitě v Bonnu. Zvláště oceňován je jeho přínos k objevu onkocytů; dále se věnoval fluorescenční mikroskopii, histochemii atd. Byl dlouholetým členem redakční rady předního odborného časopisu *Virchows Archiv*. Během své kariéry publikoval na 851 odborných statí, z nich byla celá řada monografií. Tak např. během pražského působení poprvé publikoval *Pathologisch-histologisches Praktikum*, které se dočkalo ještě šesti vydání. Byl oceněn několika vyznamenáními, mj. rakouským záslužným křížem 1. třídy pro vědu a umění (1971) či řádem za zásluhy SRN (1968). Roku 1972 publikoval své obsáhlé paměti. Zemřel 22. 4. 1976 ve věku nedožitých sedmasedmdesáti let. Srov. Petr HALBERSTADT. Herwig Hamperl v Praze. *Česko-slovenská patologie*, 37 (1), 2001, s. 28–33; BLDMFP, c. d., s. 84. Dále srov. Herwig HAMPERL. *Werdegang und Lebensweg eines Pathologen*. Stuttgart–New York, F. K. Schattauer Verlag, 1972.

¹⁴⁴ Günther Weyrich se narodil 6. 7. 1898 v Riedu u Vídně. Po maturitě na reálném gymnáziu ve Vídni XXI pokračoval ve studiích na lékařské fakultě vídeňské univerzity; promoval 3. 4. 1925. Po krátkém intermezzu ve Vídni nastoupil jako pomocná síla na anatomickém ústavu lékařské fakulty ve Štýrském Hradci, kde až do 31. 8. 1928 působil jako asistent. Zároveň působil jako volontér na uzavřeném oddělení univerzitní kliniky pro nervově a duševně choré. Od 1. 9. 1928 působil jako mimořádný asistent na ústavu soudní medicíny téže fakulty, kde se 24. 7. 1933 habilitoval a roku 1936 byl jmenován mimořádným profesorem. Od dubna 1938 do února 1939 rovněž vedl jako zástupce celý ústav. V listopadu 1939 byl povolán do Prahy, kde získal 29. 3. 1940 profesuru pro soudní a sociální medicínu. V letech 1940–1944 byl přednostou ústavu, který byl roku 1941 přejmenován na ústav soudní medicíny a kriminalistiky. Weyrich byl členem NSDAP a s největší pravděpodobností i SS; měl problémy s morfinismem. Na konci války uprchl nejdříve do Rakouska. Roku 1954 se jako mimořádný profesor stal ředitelem ústavu soudního lékařství na univerzitě ve Freiburgu/Breisgau, kde pak působil jako řádný profesor (od 1960) až do svého emeritování roku 1966. Zemřel roku 1998 ve věku sta let. Srov. BLDMFP, c. d., s. 227; Friedrich HERBER. *Gerichtsmedizin unterm Hakenkreuz*. Paderborn, Voltmedia, 2006, s. 117–119. Srov. Günther WEYRICH. Die Endjahre der gerichtlichen Medizin der Deutschen Karlsuniversität Prag. *Informationen der Deutschen Gesellschaft für Rechtsmedizin*, 30 (3), 1986, s. 725–730.

¹⁴⁵ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942.

doc. dr. Hans Sachs¹⁴⁶ (1912–2000).¹⁴⁷ Zároveň není zřejmé, která další pracoviště se podílela na vypracování expertních podkladů (zejm. histologických a bakteriologických rozborů) pro závěrečnou zprávu datovanou na 17. června.¹⁴⁸ Rovněž závěry týkající se příčiny úmrtí byly značně atypicky rozděleny do dvou zpráv, a to předběžné z 4. června a závěrečné z 17. června, v níž je ovšem jako bod II. zakomponován i předběžný nález.¹⁴⁹ Tato zpráva existovala přinejmenším v pěti exemplářích.¹⁵⁰ Právě tyto okolnosti spolu s ne zcela konkrétními závěry vedly k pozdějším domněnkám, že 1. příčina smrti byla úředně zfalšována, že

¹⁴⁶ Hans (Wolfgang) Sachs se narodil 31. 3. 1912 v Ústí nad Labem v rodině ředitele tamního gymnázia dr. Hanse Sachse. Po čtyřech třídách obecní školy pokračoval na ústeckém osmiletém gymnáziu, které zakončil maturitou 12. 6. 1930. Poté pokračoval ve studiích na lékařské fakultě Německé univerzity v Praze, kde promoval 11. 2. 1936. Jeden rok působil jako demonstrátor na histologickém ústavu prof. A. Kohna a pak dva roky na patologickém ústavu prof. A. Ghona. Roku 1935 se stal třetím asistentem na patologicko-anatomickém ústavu a od roku 1939, po příchodu Hamperla do Prahy, byl jeho prvním (a jediným) asistentem. Roku 1940 narukoval k Luftwaffe, působil jako lékař a absolvoval i výsadek na Krétě, kde mj. vedl polní bakteriologicko-sérologickou laboratoř. Dne 24. 3. 1943 se habilitoval na základě práce „Über die autogenen Pigmente, besonders des Lipofuszin und seine Abgrenzung von Melanin“. Jmenován docentem obecné patologie a patologické anatomie byl 11. 6. 1943. Od raného mládí byl politicky velmi agilní a byl na něj počátkem roku 1933 dokonce vydán zatykač v rámci tzv. volkssport procesu. Roku 1939 se stal německým státním příslušníkem, vstoupil do NSDAP a později i SS. Od roku 1943 zastával poradní pozici u Německého státního ministerstva, aby o rok později avansoval na vedoucího patologa říšského lékaře SS R. Grawitze. Na konci války vedl rovněž nominálně prosekatury v Karlových Varech, respektive Opavě (již od března 1942). Po skončení války byl ve válečném zajetí v západní zóně, kde pracoval opět v laboratoři; roku 1948 vedl bakteriologicko-sérologickou laboratoř v Bad Mergentheim. Následujícího roku byl zaměstnán jako vědecký asistent na ústavu pro soudní medicínu lékařské fakulty univerzity v Münsteru. Zde se 25. 7. 1949 podruhé habilitoval, 23. 4. 1951 byl jmenován mimořádným profesorem a vědeckým radou a 16. 4. 1967 řádným profesorem a ředitelem ústavu soudního lékařství (do 1980); emeritován byl roku 1981. Odborně se mj. věnoval forenzní genetice, patohistologii otrav či bakteriologii v soudní medicíně. Zemřel v Münsteru 11. 9. 2000 ve věku osmaosmdesáti let. Srov. Univerzitní archiv Münster, f. 52, č. 287, os. akta Sachs H. W; NA Praha, f. PŘ 1931–40, k. 10280, S230/8 Sachs H. Srov. BLDMPF, s. 177–178.

¹⁴⁷ Srov. MÖRL, c. d., s. 222. Písemné sdělení F. Mörla autorovi, 13. 6. 2012.

¹⁴⁸ Viz pozn. č. 13 této studie.

¹⁴⁹ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942.

¹⁵⁰ Jde o originál uložený v NA Praha, opis přeposlaný Frankem Himmlerovi, opis přiložený k Heydrichově chorobopisu a uložený v trezoru ředitelství nemocnice na

2. nebyly vyvozeny důsledky z pitevní diagnózy patologa nebo že 3. že byly naopak vyvozeny důsledky z diagnózy zfalšované.¹⁵¹

První část je věnována patologicko-anatomickému nálezu, který po popisu operačních ran přechází k popisu vnitřních orgánů, konkrétně břišní dutiny. Nález byl prakticky normální, jen v místech kanálu drénu bylo zjištěno ohraňčené ložisko staršího hnisu; peritonitida nebyla prokázána.¹⁵² Místo průrazu bránice bylo uzavřeno dvěma pevně držícími stehy.¹⁵³ V pravé pleurální dutině bylo konstatováno 170 cmm čirého výpotku a v levé 650 cmm lehce zkaleného výpotku s „jednotlivými fibrosně hnisavými vločkami“.¹⁵⁴ V perikardiální dutině bylo nalezeno 100 ccm čiré tekutiny s „rosolovitými fibrosními sraženinami a pavučinovitě uspořádanými lehce stíratelnými nažloutlými neprůhlednými vláknitými sraženinami“.¹⁵⁵ Srdce bylo shledáno normálním. Jícen obsahoval „kysele páchnoucí, patrně ze žaludku zvrácený obsah...“¹⁵⁶ Lymfatické uzliny byly zvětšené. Dolní části obou plic byly atelektatické, na levé plicí zasahovala atelektáza i na paraverbální oddíly horních laloků. Plicní embolie nebyla zjištěna.¹⁵⁷ Appendix byl v dolní části obliterován. Slezinná žíla byla „na svém průběhu od ocasu pankreatu v délce 5 cm uzavřena červeným thrombem“.¹⁵⁸ Arteria linealis byla rovněž „v úseku cca 8 cm dlouhém uzavřena červeným thrombem“.¹⁵⁹ Ledviny, nadledvinky, prostata i pankreas byly normální konfigurace, játra byla zduřená. Jako druhý bod je uveden předběžný závěr z 4. června.¹⁶⁰

Bulovce, opis přeposlaný Gebhardtovi, nacházející se v soukromém držení, a konečně exemplář v držení Hamperla. K posledně jmenovanému srov. DAVIS, c. d., s. 313.

¹⁵¹ MÁLEK, c. d., s. 314.

¹⁵² ŠTEINER, c. d., s. 115.

¹⁵³ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942.

¹⁵⁴ Tamtéž. Srov. ŠTEINER, c. d., s. 115. Pokud není uvedeno jinak, je citován český překlad uvedený u ČVANČARA, c. d., s. 320–321.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ ŠTEINER, c. d., s. 115.

¹⁵⁸ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Text v originálu zní: „Der Tod erfolgte offenbar [přeskrtnuto autory zprávy – pozn. aut.] an einer xxxxxxxx Schädigung der inneren Organe /Herz, Leber, Nieren/ infolge einer Intoxikation offenbar durch hoch virulente Keime. Eine Ansammlung von flüßigem Eiter wurde bei der Obduktion weder in Brust- und Bauchhöhle, noch deren Organen festgestellt. Desgleichen bestand kein Pneumothorax. Wohl aber fanden sich abgesackte Ergüsse über der Hinterfläche und an der vorderen

Z třetího,¹⁶¹ histologického nálezu je pravděpodobně nejdůležitější konstatování týkající se hrudní svaloviny a bránice: „v blízkosti drenované operační rány je těžká flegmona vmezežené tkáně s prokrvácením a fibrinosním výpotkem. Svalová vlákna jsou často nekrotická a hrudkovitě se rozpadají.“¹⁶² Ve čtvrtém, bakteriologickém nálezu se mj. konstatuje „opouzdřený prostor pod levou brániční klenbou. V přímém nátěru jsou dvojí gram pozitivní koky a gram pozitivní tyčinky. Kultivačně: nehemolysující stafylokoky, entrokoky (přímá kultivace gram – tyčinky nerostou).“¹⁶³ V páté, patologicko-anatomické diagnóze je ve shodě s předběžným závěrem konstatována „celková bakteriální infekce (intoxikace) se zduřením jater, ledvin a srdeční svaloviny... Pod levou polovinou brániční klenby je pod žebními oblouky smíšenou infekcí zachycená dutina poranění, která je drenována, ale čerstvými fibrinosními srůsty je izolována od volné břišní dutiny. Flegmona hrudní svaloviny v okolí drenované rány.“¹⁶⁴ V části šesté, epikrisi, se pak konstatuje: „Předvídaný, zavlečenými mikroby vyvolaný zánět skutečně propukl a v průběhu následujících dnů se rozšiřoval z oblasti bránice. V levém pohrudničním prostoru se začal tvořit zánětlivý exsudát obsahující četné bakterie (streptokoky, bacterium coli atd.). Tento zánět dosáhl nakonec před smrtí i na osrdečník. Že se bakterie, eventuálně jejich toxiny dostaly do krve, vyplývá z typického poškození parenchymatosních orgánů, jako játra, ledviny a srdeční svalovina. Přírozená obrana organismu, která často vede k uzdravení, byla v tomto případě výrazně omezena, protože hlavní orgán obrany těla – slezina, která je schopna mikroby a jedy detoxikovat, byla pro těžké poškození chirurgicky odstraněna.“¹⁶⁵ Závěr, obsažený v části sedmé (závěrečném posudku), celkem jednoznačně zní: „Smrt nastala následkem poškození životně důležitých parenchymatosních orgánů bakteriemi, případně jejich jedy, zanesenými do nich střepinou,

mediatinalen Fläche der linken Lunge. Der Grösste Ergus über der Hinterfläche war a tiefsten Punkt mit einem Petzerkatheder drainiert. Der Nachweis der Keime wird durch bakteriologische Untersuchung versucht. Für die Annahme einer besondern [Hamperlovou rukou vepsáno chemischen – pozn. aut.] Giftwirkung durch den Sprengkörper besteht nicht der geringste Anhaltspunkt.“ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942.

¹⁶¹ Jako bod II. je zahrnut předběžný závěr ze 4. 6. 1942.

¹⁶² NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž.

kteřé se, zvláště v bránici a v oblasti sleziny nahromadily a pomnožily.¹⁶⁶ Možnost chemické otravy zde není vůbec zmíněna; již v předběžné zprávě se konstatuje, že pro „domněnku zvláštní chemické otravy střepinou není nejmenší opora.“¹⁶⁷

Jak je tedy zřejmé, hlavní podíl na úmrtí byl přičítán generalizované infekci, jejíž charakter ovšem nebyl nijak blíže analyzován. Tak např. zatímco předběžná zpráva ze 4. června hovoří o „vysoce virulentních zárodcích“, ¹⁶⁸ v závěrečné zprávě ze 17. června již toto označení chybí. Nicméně jistě není bez významu, že minimálně tři indicie naznačují, že hlavní podíl byl přikládán plynatě sněti (Gasbrand), jejímiž hlavními příznaky jsou šok, sekret v barvě masa, značné bolesti a selhání životně důležitých orgánů. Tu předně potvrdil jako hlavní příčinu úmrtí Hohlbaum L. Heydrichové.¹⁶⁹ Dále o ní mluvil rovněž Hohlbaumův asistent Brandstätter a konečně zde jsou rovněž Gebhardtem vedené pokusy, v nichž hrála právě plynatá sněť centrální úlohu.¹⁷⁰ Samozřejmě se přitom mohlo jednat o smíšené formy (Mischformen), čemuž by pak napovídala kombinace aerobních i anaerobních kultur, které byly při těchto pokusech používány.¹⁷¹ Do značné míry by s tím korespondoval i pooperační průběh, podávané transfúze, které byly tehdy obecně zejména s přidáním Sympatolu doporučovány jako jeden z prostředků proti plynatě sněti, a konečně i velké dávky morfia na utišení bolesti.¹⁷² To vše samozřejmě při výrazném oslabení organismu po operaci, respektive

¹⁶⁶ Text v originále zní: „Der Tod trat ein, in Folge einer Schädigung lebenswichtiger parenchymatöser Organe durch Bakterien bzw. ihre Gifte, welche zugleich mit der Schussverletzung durch das Sprengstück eingedrungen waren und sich besonders in der Brustfellhöhle, im Zwerchfell und in der Milzgegend angesiedelt und vermehrt haben.“ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, závěrečná pitevní zpráva, 17. 6. 1942. Srov. ČVANČARA, c. d., s. 172.

¹⁶⁷ Text v originále zní: „Für die Annahme einer besonderen [ručně vepsáno Hamperlovým písmem chemischen, pozn. aut.] Giftwirkung durch den Sprengkörper besteht nicht der geringste Anhaltspunkt.“ Srov. originál otištěný u ČVANČARA, c. d., s. 167, a český překlad tamtéž, s. 320, kde je ovšem chybně uvedeno „chronické“ místo „chemické“. Zarážející samozřejmě je, že toto konstatování není nijak dále doloženo, a to hlavně výsledky toxikologických testů.

¹⁶⁸ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–14–51, předběžná zpráva, 4. 6. 1942.

¹⁶⁹ Sdělení T. Staehlera autorovi o rozhovoru s H. Heydrichem, týkající se dochovaného dopisu Hohlbauma L. Heydrichové, 30. 3. 2012.

¹⁷⁰ BArch Berlin, NS 19/1603, předběžná zpráva Gebhardta Grawitzovi, 29. 8. 1942. Srov. ROELCKE, c. d., s. 45.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Srov. Gustav KUSCHINSKY. Untersuchungen über Sympatol, einem adrenalinähnlichen Körper. *Naunyn-Schmiedebergs Archiv für experimentelle Pathologie und Pharmakologie*,

po odstranění sleziny, což měl Dick později dvojznačně glosovat takto: „Podívejte, když vezmete slezinu psovi, tak to nepřezhije“. ¹⁷³ Podle jiného Dickova sdělení byla sepse i tetanus očekávatelný. ¹⁷⁴ Jinou možnost ovšem naznačil již zmiňovaný Hohlbaumův asistent Brandstätter, podle jehož vyjádření mělo být Heydrichovi Gebhardtem podáno teprve vyvíjené, bohužel blíže nespecifikované antigangrenózní sérum, u něhož byla pravděpodobná nepřiměřená imunitní reakce (anafylaktický šok). Šokový stav by tak za jistých okolností mohl korespondovat i s Hamperlovým pozdějším prohlášením, které je ovšem v rozporu se závěry z června 1942, a sice že „smrt musela být vztažena na šok“. ¹⁷⁵ Naproti tomu Weyrich trval i po válce jednoznačně na sepsi. ¹⁷⁶

Epilog

Heydrichova smrt měla, kromě v českých podmínkách bezprecedentních represí, rovněž bezprostřední dopad na všechny hlavní lékařské aktéry. Dick spolu s Hohlbaumem byli nejdříve pozváni jako oficiální hosté na státní akt (pohřeb) svého pacienta do Berlína. ¹⁷⁷ S několikaměsíčním odstupem rovněž v osobním dopise poděkoval Himmler jak Hohlbaumovi ¹⁷⁸, tak Dickovi, přičemž vyzdvihl především to, že „z lékařské strany bylo uděláno vše a nic nezanedbáno, aby byl zachován tento [Heydrichův – pozn. aut.] cenný život“. ¹⁷⁹ Již deset dní po Heydrichově smrti navrhol A. Ploetz K. H. Frankovi, aby byl Dick za svůj podíl na

156 (1), 1930, s. 290–308. K problematice plynaté sněti a její problematice z pohledu německé vojenské medicíny srov. Karl P. BEHRENDT. *Die Kriegschirurgie von 1939–1945 aus der Sicht der Beratenden Chirurgen des deutschen Heeres im Zweiten Weltkrieg*, dizertace na LF Albert-Ludwigs-Universität Feriburg/Breisgau, 2003, s. 63–67 rkp.

¹⁷³ Cit. dle sdělení prof. Staiba, MÖRL, c. d., s. 222.

¹⁷⁴ Nedatované sdělení Dicka Kellerovi. Srov. KAŠÁK, c. d. (1), b. s. a výpověď A. Hoňka, in: Milan DOLEŽAL (red.), „Atentát na Reinharda Heydricha“, díl 5, Český rozhlas 3 – Vltava, 2005.

¹⁷⁵ HAMPERL, c. d., s. 200.

¹⁷⁶ HERBER, c. d., s. 119.

¹⁷⁷ BArch Berlin, SSO 95 A, seznam účastníků z protektorátu na státním aktu (pohřbu) v Berlíně, 7. 6. 1942.

¹⁷⁸ Tamtéž, DS B 32 (Hohlbaum J.), děkovný dopis Himmlera Hohlbaumovi, 9. 10. 1942. Text je totožný s dopisem W. Dickovi.

¹⁷⁹ Tamtéž, DS B 28 (Dick W.), děkovný dopis Himmlera Dickovi, 9. 10. 1942. Viz obrazová příloha.

operaci jmenován řádným profesorem NKU, s čímž Frank „velmi souhlasil“.¹⁸⁰ V říjnu pak vedoucí úřadovny SD Praha (H. Böhme) přišel s plánem na zřízení 2. chirurgické kliniky, kterou by vedl coby řádný profesor právě Dick.¹⁸¹ Po svém měla být „odměněna“ také městská nemocnice na Bulovce. Ta se měla napříště jmenovat „Nemocnice Reinharda Heydricha“ (Reinhard–Heydrich–Krankenhaus)...

Gebhardt, který s největší pravděpodobností nejdříve počítal se získáním zásluh na vyléčení či doléčení Heydricha, a tím i posílení své vlastní pozice, musel po 4. červnu čelit kritice. Ta jistě nemusela být zcela vždy fundovaná, jako např. v případě Morella¹⁸² a jeho sulfonamidových preparátů, nicméně přivedla Gebhardta až k účasti na brutálních a nelidských pokusech prováděných na polských vězeňkyních a věznicích v koncentračním táboře Ravensbrücku, zahájených 20. července 1942, na nichž by se jinak asi nepodílel, a eo ipso až k odsouzení k trestu smrti v lékařském následném procesu před norimberským tribunálem.¹⁸³ K této sérii „pokusů“ nutno podotknout, že byly de facto naplánovány ještě před pražskými událostmi a že jakási rekonstrukce, pravděpodobně značně neúspěšná, Heydrichova klinického obrazu včetně infekce byla do

¹⁸⁰ NA Praha, f. AMV-ST 109, sgn. 109–4–791, záznam o návrhu A. Ploetze K. H. Frankovi, 14. 6. 1942.

¹⁸¹ Tamtéž, přípis vedoucího úseku SD Praha K. H. Frankovi, 15. 10. 1942; BArch Berlin, DS B 28 (Dick W), přípis ÚRP/Odd. I Hochschul ang. Rektorovi DKU, 15.9.1942.

¹⁸² Official records, U.S. Military Tribunals, Nürnberg Case No 1, Tribunal, U.S. vs. Karl Brandt et al, transcription (English) Vol. III, s. 789, Vol. XII, s. 3991–3996, 3998–3999, 1010–4114, 4019–4020, 4046, 4053, 4059, 4226–4231, 4295, 4369. Srov. např. HAHN, c. d., s. 458–462 a JELENKO et al: c. d., s. 123. Pro domněnku, že měl Gebhardt provést chirurgickou revizi, tzn. že odstranění infikovaných tkání nebylo dostatečné, srov. Loius HAGEN (ed.). *The Schellenberg Memoirs*. London, Andre Deutsch, 1956, s. 333.

¹⁸³ Gebhardt sám se jednotlivých zákroků neúčastnil, nicméně je koordinoval a vyhodnocoval. K jeho účasti srov. HAHN, c. d., s. 458–462; Paul WEINDLING. *Nazi Medicine and the Nuremberg Trials. From Medical War Crimes to Informed Consent*. Houndmills–Basingstoke–Hampshire–New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 11–15; Alexander MITSCHERLICH, Fred MIELKE. *Medizin ohne Menschlichkeit. Dokumente des Nürnberger Ärzteprozesses*. Frankfurt/Main, Fischer, 1978, s. 131–153; Angelika EBBINGHAUS, Karl H. ROTH. *Kriegswunden. Die kriegschirurgischen Experimente in den Konzentrationslagern und ihre Hintergründe*. In Angelika EBBINGHAUS, Klaus DÖRNER (eds.). *Vernichten und Heilen. Der Nürnberger Ärzteprozess und seine Folgen*. Berlin, Aufbau-Verlag, 2001, s. 177–218; Bernhard STREBEL. *Das Konzentrationslager Ravensbrück. Geschichte eines Lagerkomplexes*. Paderborn, Schöningh, 2003.

jejich zadání přidána shodou okolností.¹⁸⁴ Tomu ostatně napovídá rovněž zanesení aerobních i anaerobních kultur, zejména *clostridium perfringens* a *clostridium septicum* způsobujících plynou snět.¹⁸⁵ Ani jejich výsledky přitom Gebhardta neměly v případě plynaté sněti přesvědčit o nadřazenosti chemoterapie nad tradičními precizními chirurgickými zákroky,¹⁸⁶ což nakonec pravděpodobně vedlo i k Himmlerově „rehabilitaci“, umožňující Gebhardtovi další postup v SS.¹⁸⁷ V již uvedeném děkovném dopise z 9. října 1942 mu totiž Himmler osobně potvrdil, že „lékařsky bylo oběma profesory, kteří provedli operaci před Tvoji přítomností, vše uděláno...“ a děkoval, „že s Tvoji lékařskou starostlivostí stejně jako obou Tvých kolegů bylo vše promyšleno a provedeno, co mohlo být učiněno...“.¹⁸⁸

Konečně Heydrichova smrt připomněla s neodbytnou naléhavostí i samotným špičkám nacistického Německa, že nový řád, který budovali jeho „nenahraditelní muži“ po celé Evropě těmi nejbrutálnějšími prostředky, není v žádném případě neochvějný a bez následků, neboť jak mj. prohlásil sám Hitler 4. června 1942 večer, „žádný vedoucí muž nesmí pustit ze zřetele opatrnost [před útoky – pozn. aut.]“.¹⁸⁹ A nikoli nezanedbatelný byl ve čtvrtém roce války jistě i její symbolický význam: „Svět bude sladší a čistější, protože bude bez něj [Heydricha – pozn. aut.]. Koneckonců, pokud existuje nějaká substance v našem vyjádřeném záměru potrestat zločince, jeho smrt pouze anticipuje potrestání zločinců.“¹⁹⁰

Summary

R. Heydrich's injury, with which he arrived in medical care, was serious. Already the first more thorough examination revealed an injury to chest, diaphragm, and spleen, with possibility of further complications. Necessary surgical intervention was provided de facto immediately. It was carried out both by physicians who

¹⁸⁴ BArch Berlin, NS 19/1603, předběžná zpráva Gebhardta Grawitzovi, 29. 8. 1942. Srov. ROELCKE, c. d., s. 45.

¹⁸⁵ Tamtéž. Srov. Silke SCHÄFER *Zum Selbstverständnis von Frauen im Konzentrationslager. Das Lager Ravensbrück*. TU Berlin, dizertace, 2002, s. 93–100 rkp.

¹⁸⁶ BArch Berlin, NS 19/1603, předběžná zpráva Gebhardta Grawitzovi, 29. 8. 1942. Srov. SCHÄFER, c. d., s. 100 rkp.

¹⁸⁷ Gebhardta lze jen stěží označit za nežádoucí osobu. Srov. DAVIS, c. d., s. 313.

¹⁸⁸ BArch Berlin, NS 19/1292, děkovný dopis Himmlera Gebhardtovi, 9. 10. 1942.

¹⁸⁹ BArch Koblenz, f. N 1128/ 32, záznam Hitlerova večerního monologu, s. 365–366 strojopisu, 4. 6. 1942.

¹⁹⁰ A Mystery? *Sheffield Telegraph*, 5. 6. 1942.

worked directly in the Bulovka Hospital and their colleagues from the Surgical Clinic of the Medical Faculty of the German Charles University in Prague; of the two main operating surgeons, it was evidently Prof. J. Hohlbaum, who, being a military surgeon in the WWI, had more experience with similar types of injuries. Nonetheless, the surgical intervention was in the end carried out by Prof. W. Dick. It is documented that during blood transfusion given shortly after the operation, the patient also received further unspecified medications. Nonetheless, pharmacotherapy constituted the core of Prof. K. Gebhardt's contribution – he was called to Prague from Berlin at short notice still on May 27 and at Himmler's command assumed leadership of the medical team. According to his own post-war testimony, in a given type of injury he relied mainly on surgery, not chemotherapy (sulphonamid-based preparates). According to available sources, meanwhile, patient's condition was more grave than Gebhardt expected when taking off from Berlin. Basically, with the exception of two days, namely May 30 and the morning of June 2, it was continuously, with some fluctuations, grave; it was characterised by suppuration and increase in body temperature. Death occurred on the eighth day after the operation, in the morning of June 4, 1942 at 9am. The (partial) and not quite standard autopsy determined the main cause of death to be the injury suffered during the attack on May 27, 1942, and a generalised, further unanalysed infection at the site of the injury. Though in all likelihood, it was a mixed form, at least three contemporary pieces of evidence (including statements of participants and 'experiments' in the Ravensbrück concentration camp) indicated that gas gangrene (Gasbrandt) was seen as most important. The possibility cannot be excluded that the patient may have received an anti-gangrene serum that was being developed at that time, which would have led to an exaggerated immune reaction of the organism, which was moreover considerably weakened by the removal of the spleen. Yet since the autopsy was carried out only partially, one also needs to consider the possibility of a brain injury (for example, in consequence of oxygen deprivation), etc.

Author's address:
Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR
Puškinovo nám. 9
160 00 Praha 6

Walter Dick

Karl Gebhardt

Herwig Hamperl

Josef Hohlbaum

Arpad Gejza Puhalla

Josef A. Rösel

Sachs Hans

Günther Weyrich

Zadní sedadlo vozu M-B model 320 B – původní stav před renovací (sbírka Samohýl motor holding s. r. o./ Samohýl motor veteran Zlín), foto autor.

Magill Endotracheal Apparatus (design 771428) model z roku 1932, Muskin Museum, Dpt. of Anaesthetics, School of Medicine, Cardiff University, UK.

Hohenlychen					
zur Kenntnisnahme: SS-Brigadeführer Prof. Dr. Gebhardt, Hohenlychen					
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.

Geheim

B e r i c h t

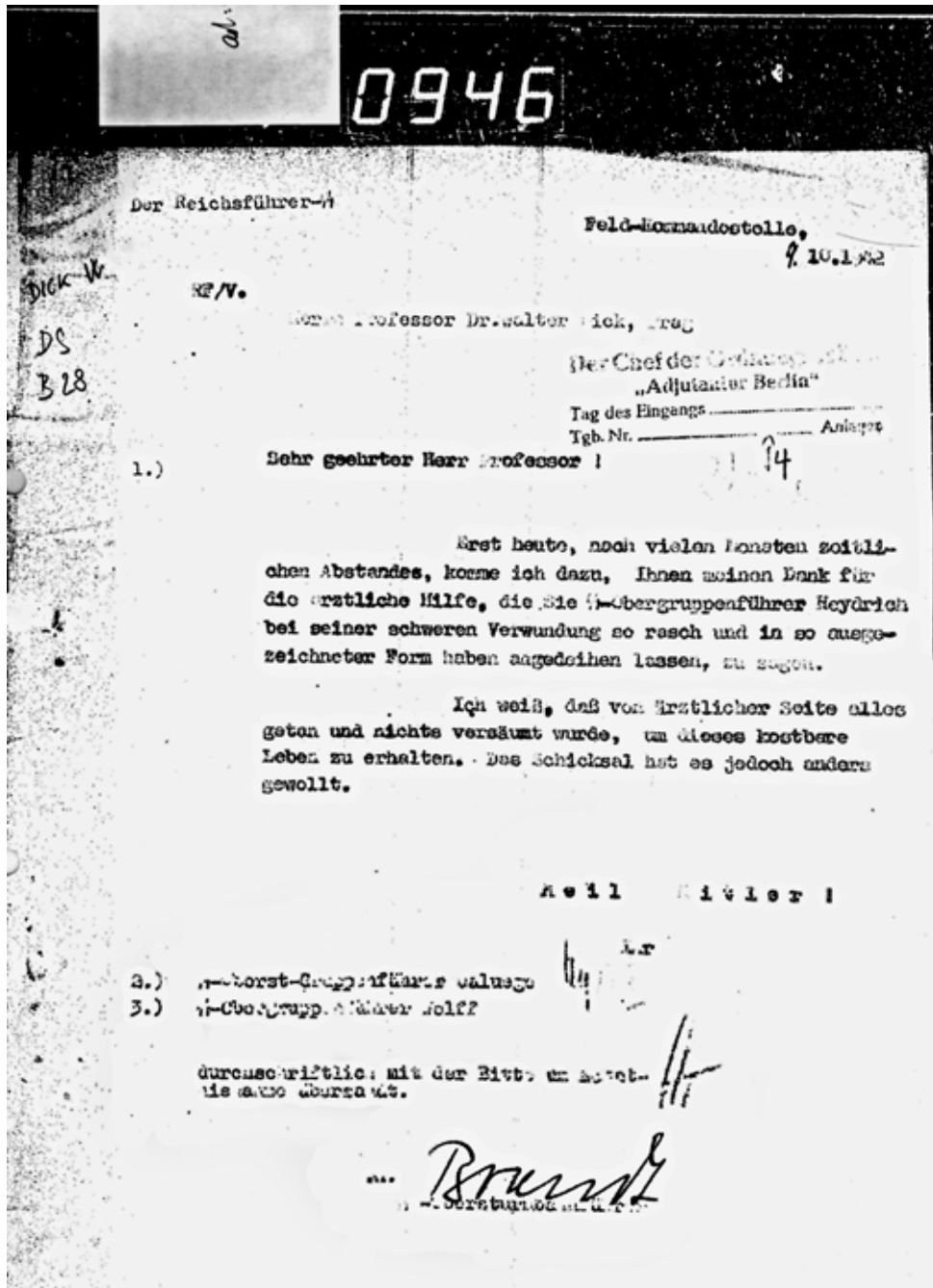
Über die teilweise Obduktion von SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, vorgenommen am 4.VI.1942, 12 Uhr Mittag im städt. Krankenhaus, B u l o w k a, von Prof. H. Hamperl, Vorstand des pathologischen Institutes des deutschen Karls-Universität in Prag unter Mithilfe von Prof. G. Weyrich, Vorstand des gerichtlich medizinischen Institutes der deutschen Karls-Universität in Prag.

I. Pathologisch- anatomischer Befund

An der linken Brustwand eine 20 cm lange, durch Knopfnähte vereinigte Operationswunde, die in einem 6 cm langen Keil unmittelbar neben dem Brustbein verläuft und knapp unterhalb des Schwertfortsatzes rechtwinklig nach links seitlich umbiegt, um in einem 14 cm langen Keil, wagrecht und 10 cm unter der Brustwarze nach links seitlich zu verlaufen. Von der Mitte dieses wagrecht verlaufenden Wundabschnittes zieht ein 10 cm langer Operationschnitt schräg nach unten und aussen, der in seiner oberen Hälfte durch Knopfnähte verschlossen ist, in seiner unteren Hälfte etwas klappt. Am unteren Winkel dieses Operationschnittes zieht ein Gazetampon und ein Gummidrainrohr in die Tiefe. Links neben der Wirbelsäule, etwa in der Höhe der 11. Rippe, eine 9 cm lange, fast wagrechte, leicht schräg nach unten verlaufende Operationswunde; in ihrem lateralen 2 1/2 cm langen Keil ist sie durch Knopfnähte vereinigt. Hier zieht ein an der Haut durch Nähte befestigtes Gummidrainrohr in die Tiefe. In dem übrigen, etwa 6 cm langen Keil klappt sie bis auf stellenweise 2 cm und ist speckig eitrig belegt. An den Wundrändern 2 strichförmige Einbeziehungen nach entfernten Nähten. (Sektionschnitt etwa oberhalb des Schwertfortsatzes beginnend bis zur Symphyse. Durchtrennung des Musculi recti unter Schonung der Haut)

Das Bauchfell überall spiegelt glatt. Auf den Darmschlingen eine ganz geringe Menge dickflüssigen Blutes, im kleinen Becken etwa ein grosser Esslöffel dunkelroten flüssigen Blutes. Die unterste Dünndarmschlinge durch fibröse Verwachsungen mit dem Sigma verbunden. Unter dem linken Rippenbogen das dorthin zurückgeschlagene grosse Netz locker mit dem parietalen Peritoneum verklebt, welches ebenso wie das verklebte Colon durch leichten Druck ablösbar ist. Dabei wird unter dem linken Rippenbogen eine flache, allseitig durch derartige Verklebungen abgekapselte Höhle eröffnet, in der sich etwas schmierig rahmiger Eiter, aber keine grössere Eiteransammlung findet. Bei der Ablösung der Muskulatur vom linken Rippenbogen, finden sich an ihr unter dem erwähnten winkelförmigen Operationschnitt nekrotische Stellen und in deren Bereich auch einige Tröpfchen eitrig Flüssigkeit. Diese Stellen grenzen schon unmittelbar an den Kanal an, durch den der oben erwähnte Gazestreifen und das Gummidrainrohr in die Tiefe ziehen. Diese beiden biegen unter dem Rippenbogen nach oben und aussen um und liegen der Unterfläche des Zwerchfells unmittelbar an, zu dessen Kuppe sie sich verfolgen lassen. Die Milz fehlt. Am Pankreasschwanz mehrfache Ligaturen. Nach Entfernung des Drains und Ablösung des Pankreasschwanzes aus dem retrooperationalen Zellgewebe ist die Unterseite der linken Zwerchfellhälfte vollkommen dargestellt. Auch hier kein flüssiger Eiter, sondern bloss in der unmittelbaren Umgebung des Drains speckige, fibrinös eitrig Beläge auf dem Zwerchfell. Weiter sind an der Unterseite des Zwerchfells in diesem Gebiet zwei festhaltende Nähte zu sehen die ein für zwei Finger durchgängiges Loch völlig verschliessen.

První strana pitevního protokolu určeného K. Gebhardtovi.

Děkovný dopis Himmlera Dickovi – 9-10-1942. Bundesarchiv Berlin.

Ke zrodu a pádu legendy o německých atomových vědcích, kteří nechtěli z morálních důvodů sestrojít jaderné zbraně pro nacistické Německo

FILIP GRYGAR

On the origin and fall of the legend about German atomic scientists who, for moral reasons, did not want to construct nuclear weapons for Nazi Germany. This paper deals with a debate that has gone on for more than half a century about the role of German atomic scientists during the Second World War. There have been two opposing views regarding the activity of the German physicists in the Uranium club. The prevailing and traditional version pointed out that German scientists did not want to construct an atomic bomb for Hitler for moral reasons. The second opinion holds that German scientists were working extensively not only on the atomic reactor but also on the atomic weapon. The paper interprets the latest documents, which clearly tend to support the second version.

Keywords: W. Heisenberg • N. Bohr • atomic weapon • Nazi Germany • Farm Hall • literary treatment

1. Setkání Heisenberga s Bohrem v okupované Kodani a Fraynova hra Kodaň

V týdnu od 15. do 21. září roku 1941 se Werner Heisenberg (1901–1976) spolu s Carl Friedrichem von Weizsäckerem (1912–2007) a dalšími vědci vydali z Německa na oficiální návštěvu okupované Kodaně, spojenou s fyzikálně-astronomickou konferencí, již pořádal Německý kulturní institut. Dánští vědci v čele s Nielsem Bohrem (1885–1962) se ovšem odmítli konference zúčastnit, s čímž němečtí vědci a okupační moc nepočítala.¹

Vedle svých oficiálních povinností to byl zejména Heisenberg, který se několikrát sešel s Bohrem. Bohr byl fyzik židovského původu a o šestnáct let starší mentor a dlouholetý Heisenbergův přítel. Avšak jeden krátký a zásadní rozhovor,

¹ K této události více viz Simon O. REBSDORF. 'Science is not national, but scientists are': International 20th century astronomy and Danish astronomers. In Michal KOKOWSKI (ed.). *The Global and the Local – The History of Science and the Cultural Integration of Europe*. Proceedings of the 2nd ICESHS (Cracow, Poland, September 6–9, 2006), s. 743–748.

kteřý spolu oba nositelé Nobelovy ceny a zakladatelé kvantové teorie vedli mezi čtyřma očima, nenávratně narušil jejich dlouholeté přátelské vztahy. Záhadné a de facto pro oba aktéry osudové setkání, které mohlo mít podstatný vliv na sestavení atomové bomby, a otázka, co při tomto setkání řekl Heisenberg tak závažného nebo nešťastného, že Bohr rozhovor záhy ukončil, patřilo přes půl století především do zájmové sféry historického zkoumání.

Avšak v roce 1998 se tuto choulostivou událost odvážil umělecky ztvárnit Michael Frayn (*1933) ve své divadelní hře Kodaň.² Hra rozpoutala nebývalý zájem veřejnosti a zároveň vyprovokovala mezi historiky vědy rozporuplné diskuse a v ojedinělých případech až velmi kritické reakce. Kritizováno bylo především celkové vyznění hry: Laik má například tendenci obhajovat či omlouvat Heisenberga a opomenout nacistická zvěřstva, na nichž se sice Heisenberg podílet nechtěl, nicméně k nim svou účastí na uranovém výzkumu nutně přispíval (viz níže). Dále se snaší kritika na Fraynovu interpretaci historických kontextů, z nichž těžil a jimž podřídil své porozumění osudného setkání (napsal ke hře vysvětlující a historický *postscript* s příloženou literaturou).³

Bohrova rodina po neutuchajících rozepřích kolem Fraynovy hry, a nyní i zájmu široké veřejnosti o Heisenbergovu osudnou návštěvu v Kodani, předčasně v roce 2002 zveřejnila tzv. Bohrovy dokumenty, týkající se této události (původně měly být vydány až v roce 2012, padesát let po Bohrově úmrtí).⁴ Jedná se o nadeslané verze dopisů Heisenbergovi, v nichž se Bohr velmi kriticky vymezuje vůči Heisenbergově interpretaci kodaňského setkání, kterou v roce 1957 publikoval novinář Robert Jungk ve druhém vydání svého bestselleru *Jasnější než tisíc sluncí – osudy atomových vědců*.⁵ Bohrovy dokumenty paradoxně celou diskusi

² Více viz Michael FRAYN. *Copenhagen*. London, Methuen Drama, 1998 (další vyd. 2000, 2002, 2003), 152 s., ISBN 0413724905. Hru uvádí divadlo v Celetné od roku 2001. V tomtéž roce ji uvedl i Český rozhlas 3 – Vltava. Filmové zpracování Howarda Daviese je z roku 2002.

³ K historickým souvislostem mezi Heisenbergovým setkáním s Bohrem a Fraynovou dramatickou interpretací viz Michael DÖRRIES (ed.). *Michael Frayn's Copenhagen in Debate – Historical Essays and Documents on the 1941 Meeting Between Niels Bohr and Werner Heisenberg*. Berkeley, Office for History of Science and Technology University of California, 2005, 195 s.

⁴ K Bohrovým dokumentům více viz Niels Bohr Archive <http://www.nba.nbi.dk/release.html> (vyhledáno 18.2. 2012).

⁵ Robert JUNGK. *Jasnější než tisíc sluncí: Osudy atomových vědců*. Praha, Mladá fronta, 1965, 280 s. Do češtiny přeložil Dušan Pokorný z prvního vydání *Heller als tausend Sonnen. Das Schicksal der Atomforscher*. Bern – Stuttgart, Alfred Scherz Verlag, 1956, 320 s.

ještě více zproblematizovaly a k jejímu ukončení nepřispělo ani zveřejnění Heisenbergova dopisu manželce, který napsal před odjezdem z Kodaně.⁶

2. Několik poznámek k vybraným publikacím a nejnovějším dokumentům

Historici vědy se pochopitelně nezabývají jen nastíněnou partikulární, nicméně důležitou dějinnou epizodou z roku 1941. Neobjasněné motivace německých vědců navštívit Bohra v Kodani a problém obsahu kruciólního rozhovoru však souvisejí s německým uranovým výzkumem a s otázkou, kolik toho v té době němečtí fyzici teoreticky věděli či nevěděli a jak ve svém výzkumu pokročili anebo nepokročili. Díky nejnovějším dokumentům (viz níže) dnes můžeme přesně zmapovat alespoň historický kontext jejich pohnutek a rovněž do něj usadit obsah či předmět rozhovoru mezi Heisenbergem a Bohrem. Víme, že v době návštěvy okupované Kodaně už němečtí jaderní vědci velmi intenzívně a bez jakýchkoli rozpaků pracovali na sestrojení reaktoru a atomové exploze.

Cílem historiků vědy v posledních letech se stala komplexní reinterpretace, zahrnující demystifikaci některých zavádějících výkladů problematiky uranového výzkumu, které přetrvávají řadu desetiletí. Tyto výklady postulovaly jasný narativní rámec a obraz o německých nukleárních vědcích: němečtí vědci nechtěli z morálních důvodů vyrobit atomovou bombu a celý výzkum vědomě zdržovali, a to zásluhou především Heisenberga. Předpokládali, že je obdobný nátlak na fyziky v uranovém výzkumu činěn i ze strany spojeneckých vlád, a tak v září 1941 přijeli do Kodaně, aby se prostřednictvím Heisenberga poradili s Bohrem o tom, jak by na obou stranách měli vědci postupovat, aby výrobě atomové zbraně zabránili. Tuto verzi příběhu rozmanitě vyobrazili jednak už zmíněný Jungk, dále Heisenberg v roce 1969 ve vzpomínkové publikaci *Část a celek – Rozhovory o atomové fyzice* (s vynecháním důrazu na morální aspekty) a nejnověji žurnalista Thomas Powers v knize *Heisenbergova válka: Tajná historie německé bomby* z roku 1993.⁷ Frayn potom ve svém *postscriptu* uvádí a vyzdvihuje právě Powersovu knihu jakožto mimořádnou publikaci a rovněž jako stěžejní inspiraci k napsání

⁶ Heisenbergův dopis viz: <http://werner-heisenberg.unh.edu/> (vyhledáno 18. 2. 2012).

⁷ Werner HEISENBERG. *Část a celek – Rozhovory o atomové fyzice*. Olomouc, Votobia, 1996, 280 s., nebo Werner HEISENBERG. *Der Teil und das Ganze. Gespräche im Umkreis der Atomphysik*. München, Piper, 1969; 7. vydání 2001, anebo München, Verlag GmbH & Co. KG, 1979 a Thomas POWERS. *Heisenberg's War: The Secret History Of The German Bomb*. Cambridge – New York, Da Capo Press, 1993, 640 s.

Kodaně. Mimo jiné právě tento stěžejní zdroj ke ztvárnění Kodaně se stal předmětem kritiky ze strany historiků vědy.⁸

Powers kromě Jungkovy knihy čerpal i z prvního vážnějšího pokusu o výklad atomového výzkumu v nacistickém Německu od Davida Irvinga (neslavně proslulého zpochybňováním holocaustu) z roku 1967.⁹ Irving dokázal využít řadu dokumentů, které Jungk k dispozici neměl, a byl nadto skeptický k morálním motivům, jež by německým vědcům bránily v jejich nukleárním výzkumu. Určujícími motivy, které podle Irvinga hnaly jaderné fyziky k práci na uranovém projektu, byla především vědecká zvědavost a touha „být u toho“ a současně snaha o zachování vědecké činnosti či uchránění životů vědců od povolávacích rozkazů na frontu.¹⁰ Podobně jako Jungk, který byl ovlivněn například diplomaticky uhlazenými diskusemi s Weizsäckerem (viz dále), byl zase Irving ovlivněn několika diskusemi s Heisenbergem a byl to opět Heisenberg, jenž pročítal draft knihy a po vydání ji velmi chválil. Irving navzdory průkopnické úloze a novým materiálům, které měl tehdy k dispozici (včetně obsahu rozhovorů, které nemají vždy nezpochybnitelnou vypovídací hodnotu), podal o práci německých vědců na sestrojení reaktoru a atomové zbraně stále nekomplexní obraz. Co se týče setkání Heisenberga s Bohrem, popsal tuto událost jednostranně a navíc ji v souladu s Heisenbergem nesprávně datoval do října 1941.¹¹

Stejně jako Jungk se Irving zřejmě nesnažil ověřit tradovanou verzi či ji alespoň korigovat ze strany Bohrovy rodiny nebo dánských kolegů, kteří týdenní návštěvu německých vědců zažili a s nimiž Bohr o této návštěvě a setkáních také hovořil. Jejich závěr je stručně řečeno tento: Heisenberg s Weizsäckerem přijeli přimět Bohra a jeho kolegy, aby spolupracovali s Německem, neboť v té době byli přesvědčeni, že Německo ve válce musí zvítězit – německá armáda jednoznačně vítězila v Evropě i na východní frontě a obléhání Leningradu začínalo právě v době jejich návštěvy. Rovněž se podle této interpretace Heisenberg Bohrovi snažil sdělit, že němečtí vědci usilovně pracují na uranovém výzkumu,

⁸ Michael FRAYN. *Copenhagen*, c. d., postscript. Na základě některých kritiků – viz Michael DÖRRIES. *Michael Frayn's Copenhagen in Debate*, c. d. – je Frayn v dalších vydáních hry a post-postscriptech umírněnější a rovněž provedl některé dodatečné úpravy přímo ve hře, aby vyhověl kritikům.

⁹ David IRVING. *The Virus House*. London, William Kimber, 1967, 288 s., a v USA pod názvem *The German Atomic Bomb: The History of Nuclear Research in Nazi Germany*. New York, Da Capo Press, 1967, 1983, 352 s.; e-book viz <http://www.fpp.co.uk/books/VirusHouse/> (vyhledáno 18. 2. 2012).

¹⁰ Tamtéž, s. 49, 350 etc.

¹¹ Tamtéž, s. 115 a dále viz Werner HEISENBERG. *Část a celek*, c. d., s. 205.

což Bohra vyděsilo. V žádném případě prý nezaznělo, že by se němečtí vědci chtěli zdržet vyrobení atomových zbraní (natož z morálních důvodů) a svou práci na uranovém projektu jakkoli zdržovat.¹² Lze říci, že tato verze lépe odpovídá tomu, co dnes už víme z následujících dokumentů o aktivitách německých fyziků a práci na uranovém výzkumu v Německu.

Vedle již připomenutých Bohrových dokumentů byla od devadesátých let 20. století zpřístupněna řada nových pramenů, jež se týkají německého uranového výzkumu a které nebyly historikům desítky let k dispozici. Nejprve byly v roce 1993 po dlouholetých urgencích ze strany vědců, historiků a zainteresované veřejnosti zveřejněny transkripce tajně nahrávaných rozhovorů německých vědců zadržených na konci války v anglickém sídle Farm Hall (více viz dále). Kromě toho se v Německu na konci 20. století podstatně změnila atmosféra v řadě institucí, co se týče vztahu k nacistické minulosti. Několik německých bank a společností (například Allianz, Volkswagen) se rozhodlo přestat dále blokovat, brzdit či jakkoli cenzurovat historický výzkum ve vlastních společnostech, působících v době nacistického Německa. K tomu přispěla i skutečnost, že starší generace zaměstnanců a vedoucích pracovníků, kteří sice prošli denacifikačním procesem, nicméně byli členy NSDAP nebo přímo či nepřímo participovali na nacistické zvlů a zločinech, postupně zemřela.

Podobně to platí i pro postoj Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften (Společnost Maxe Plancka pro rozvoj vědy), která teprve v roce 1997 ustavila zvláštní komisi pro historický výzkum společnosti, a umožnila tak týmu historiků systematickou a detailní badatelskou práci, jež se pokusila komplexně popsat činnost řady vědců mnoha vědeckých oborů působících v její předchůdkyni v době národního socialismu, tj. ve Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (Společnost císaře Viléma). Výsledkem dlouholetého bádání, které probíhalo pochopitelně i na základě některých předchozích badatelských záměrů a nově objevených pramenů, je rozsáhlá fundovaná publikace týmu šestnácti autorů *The Kaiser Wilhelm Society under National Socialism* (2009).¹³

¹² K tomu více viz například Bohrovy dokumenty nebo Michael DÖRRIES (ed.). *Michael Frayn's Copenhagen in Debate*, c. d.

¹³ Viz Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society under National Socialism*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 2009, 479 s., ISBN 978-0-521-18154-9. Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft, jedna z nejdůležitějších vědeckých organizací ve 20. století, byla založena v roce 1911 a zastřešovala četné vědecké obory a jejich ústavy, např. ústav pro biologii, biochemii, fyziku, výzkum mozku, pro antropologii, lidskou dědičnost či eugeniku atd. Netřeba zde zdůrazňovat, jaké cíle a úkoly si tyto obory a vědci kladli v nacistické éře. Nacistická ideologie působila na jednotlivé obory a vědce, a jednotlivé obory a vědci působili

Historikům vědy a zainteresované veřejnosti se také začaly postupně otevírat archivy v Ruské federaci a jejich archivní prameny, které NKVD na konci války zabavila v německých vědeckých zařízeních pro atomový výzkum na územích obsazených Rudou armádou.¹⁴ Mark Walker uvádí, že byly z Ruska v roce 2004 vráceny do Německa, do Max-Planck-Gesellschaft, kopie řady překvapivě zásadních dokumentů, jež celkově doplňují chybějící části historické mozaiky o německém uranovém výzkumu. Díky tomu už dnes máme k dispozici de facto podrobnou evidenci (nikoli jen hypotézy) o každodenní práci německých vědců a o jejich pokroku v uranovém výzkumu. Vrácené dokumenty obsahují dosud nepředstavitelné doklady, například Weizsäckerův aplikační patent pro vojenské účely (z období léta 1940 až léta roku 1941), tj. patent na jaderný reaktor a na postup, jak lze čistý uran a transuranový prvek (dnes má název plutonium), vyrobený v reaktoru, využít pro jadernou explozi, nebo Heisenbergovu přednášku o jaderném štěpení a jeho využití pro vojenské účely, již pronesl v roce 1942 k vedení Třetí říše, dále máme k dispozici řadu duplikátů tzv. G-reportů (německých vědeckých zpráv či hlášení o průběhu atomového výzkumu) atd. Tyto dokumenty spolu s dalšími archivními materiály (jakými jsou zejména Heisenbergovy dokumenty získané z Institutu Maxe Plancka v Mnichově, týkající se posledních let práce na jaderném reaktoru) podstatně mění naše dosavadní znalosti o práci německých atomových vědců.¹⁵

na nacistickou ideologii. Vědcům bylo při naplňování národního socialismu dovoleno vše (aniž by k mnoha genocidním aktivitám byli nuceni), neexistovaly například žádné etické kodexy pro zacházení s neárijským obyvatelstvem. Badatelé z Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft se vždy těšili řadě výhod, mimo jiné nebyli zatíženi výukovými povinnostmi tak jako vědeckí pracovníci na univerzitách, a získávali značnou materiální a finanční podporu z privátních a státních zdrojů. Po druhé světové válce již společnost nesla jméno Maxe Plancka a i po denacifikaci řada vědců působila dál na svých místech. Publikace také obsahuje bohatou bibliografii k tomuto tématu.

¹⁴ Tyto materiály Sovětskému svazu po válce částečně napomohly v sestrojení atomových bomb, nicméně stěžejními dokumenty byly pro Sovětský svaz podrobné reporty, které o uranovém výzkumu u spojenců dodával především sovětský špión Klaus Fuchs (1911–1988), jenž se jako německo-anglický teoretický fyzik přímo účastnil tajného výzkumu nejprve v Anglii a posléze v USA. V roce 1950 byl za špiónážní činnost odsouzen na čtrnáct let. K tomu více David HOLLOWAY. *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939–1956*. New Haven – London, Yale University Press, 1994, 480 s. Česky David HOLLOWAY. *Stalin a bomba: Sovětský svaz a jaderná energie 1939–1956*. Praha, Academia, 2008, 574 s. Naším tématem se však kniha nezabývá.

¹⁵ K dalším podrobnostem viz Mark WALKER. Nuclear Weapons and Reactor Research at the Kaiser Wilhelm Institute for Physics. In Susanne HEIM – Carola SACHSE –

Historik vědy David Cassidy vzhledem ke všem výše uvedeným novým pramenům přepracoval či doplnil svoji původní knihu o Heisenbergovi z roku 1991 s názvem *Uncertainty: The Life and Science of Werner Heisenberg*. Práce, která vyšla v roce 2009, již proto nenese v názvu jen *Uncertainty (Neurčitost)*, nýbrž *Beyond Uncertainty (Za neurčitostí či Mimo neurčitost)*.¹⁶ Na nových pramenech je založena také stěžejní a rozsáhlá publikace historičky vědy Cathryn Carsonové z roku 2010 s názvem *Heisenberg in the Atomic Age. Science and the Public Sphere*.¹⁷ Českému čtenáři je k dispozici čtivá a fundovaná kniha Johna Cornwella *Hitlerovi vědci – Věda, válka a smlouva s ďáblem*, nicméně je z roku 2003. Jeho kompilační práce – uspořádávající historické výzkumy publikované do roku 2002 – se zabývá postavením vědy a řady jednotlivých vědních oborů v Německu v období první poloviny 20. století s důrazem na období nacistického Německa. Kniha také reflektuje transkripce z Farm Hall, Fraynovu hru Kodaň, zveřejněné Bohrovy dokumenty a Heisenbergův dopis manželce. Dále je autorova kniha – na rozdíl od striktně pojaté historické analýzy – kulturní, sociologickou a politologickou sondou, která se pokouší zaujmout postoj nejen k vědě v Německu a k chování německých vědců, nýbrž i k problému vědy jako takové a zodpovědnosti vědce za výsledky své práce v demokratických i nedemokratických režimech. Proto se Cornwell, který popsal řadu hrůzných aplikací výsledků mnoha vědních oborů – především v Německu během obou světových válek –, pokouší zodpovědět následující

Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., 14. kap. Walker v uvedené kapitole ještě popisuje Weizsäckerovu důležitou návštěvu Kodaně v březnu roku 1941, kdy se snažil získat informace o uranovém výzkumu v Dánsku a u spojenců. Weizsäcker v Institutu pro teoretickou fyziku podrobně studoval veškerou teoretickou a experimentální práci na uranu, udělal řadu kopií nebo fotografií a do Německa přivezl i některé zásadní rukopisy, které se týkaly nukleárního výzkumu a byly použitelné pro uranový výzkum v Německu. Mark Walker je americký historik vědy, který působí jako profesor historie na Union College, Schenectady, New York.

¹⁶ David C. CASSIDY. *Uncertainty: The Life and Science of Werner Heisenberg*. New York, W. H. Freeman & Co, 1991, 669 s. David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty – Heisenberg, Quantum Physics, and the Bomb*. New York, Bellevue Literary Press, 2009, 480 s. Cassidy je profesorem přírodních věd na Hofstrově univerzitě v New Yorku. Pokouší se o zpřístupnění moderní fyziky a ve svém rozsáhlém díle se zabývá dílem a vědeckými životopisy Einsteina, Oppenheimera a především Heisenberga.

¹⁷ Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age. Science and the Public Sphere*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 2010, 558 s. Carsonová je profesorka historie na univerzitě v Berkeley, kde kromě jiného řídí ústav pro historii vědy a techniky. Zabývá se zejména dějinami nukleární fyziky z hlediska konceptuálního, filosofického, politického a kulturního.

otázky: „Chovali se v tomto případě Němci jako typičtí Němci? Nebo se němečtí vědci chovali jako typičtí vědci?“¹⁸

Jestliže se v úvodu knihy Cornwell domnívá, že poslední historické výzkumy, zveřejněné dokumenty nebo transkripce Farm Hall jsou už závěrečným ortelem nad německým jaderným výzkumem a chováním německých vědců, musíme konstatovat, že nikoli, neboť další stěžejní materiály, jak jsme výše uvedli, byly publikovány až po vydání jeho knihy. Navíc stále chybí poslední a podstatný dokument o výpočtech kritického množství štěpného uranu a plutonia potřebného pro sestrojení uranové a plutoniové bomby v Německu (viz níže).

3. Práce Uranového spolku ve Fyzikálním institutu Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft

Ve vojenské správě Třetí říše byla jaderná fyzika zastoupena Kurtem Diebnerem (1905–1964) a Erichem Baggem (1912–1996), prostřednictvím nich došlo v Kaiser-Wilhelm-Institut für Physik k zahájení práce na nukleárním válečném výzkumu v rámci tzv. Uranového spolku (Uranverein). Ten byl zřízen v roce 1939 k sestrojení reaktoru a atomových zbraní. Práce jaderných vědců probíhaly v Německu přibližně na osmi místech, především však v Berlíně a v Lipsku a na konci války, po evakuaci Fyzikálního institutu, v Hechingenu a Haigerlochu. Vedoucím pracovníkem celého projektu byl jmenován Diebner.¹⁹

Do roku 1939 považovali nacisté a nacističtí fyzici v čele například s Johannesem Starkem (1874–1957) kvantovou teorii (nebo teorii relativity), vytvořenou zejména židovskými vědci, za neárijskou fyziku, která byla příliš formální

¹⁸ David CORNWELL. *Hitler's Scientists – Science, War and the Devil's Pact*. London, Viking Adult, 2003. 560 s., ISBN–10: 0670030759. Česky viz David CORNWELL. *Hitlerovi vědci – Věda, válka a smlouva s ďáblem*. Praha, BB/art s.r.o., 2005, 470 s.

¹⁹ Podrobně k fyzikálnímu či uranovému výzkumu v Německu viz WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., 14. kap.; Dieter HOFFMANN – Mark WALKER (eds.). *Physiker zwischen Autonomie und Anpassung: Die Deutsche Physikalische Gesellschaft im Dritten Reich*. Berlin, Wiley-VCH, 2006, 676 s., dále Klaus HENTSCHEL (ed.) – Ann M. HENTSCHEL (Translator). *Physics and National Socialism: an Anthology of Primary Sources*. Basel, Birkhäuser Verlag, 1996, 604 s.; Mark WALKER. *Nazi Science: Myth, Truth, and the German Atomic Bomb*. New York, Plenum Press, 1995, 336 s.; Mark WALKER. *German National Socialism and the Quest for Nuclear Power 1939–1949*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 1993, 304 s.

a nepraktická oproti tzv. Deutsche Physik.²⁰ Z uvedených archivních dokumentů víme, že si nacisté teprve díky úpornému úsilí o prosazení nukleárního výzkumu ze strany Heisenberga, Weiszäckera, Otto Hahna (1879–1968), Paula Hartecka (1902–1985) a dalších vědců uvědomili zásadní možnosti využití kvantové teorie či atomové fyziky ve válečném průmyslu. Významní fyzici se angažovali například v populárních přednáškách pro nacistické pohlaváry, v nichž se pokusili shrnout a přiblížit své výzkumy a nejnovější výsledky v atomové fyzice. Díky Hahnově a Strassmannově (1902–1980) objevu jaderného štěpení²¹ v roce 1938 bylo možné za pomoci těžké vody²² a přírodního uranu 238 sestavit uranový stroj či jaderný reaktor (*Uranmaschine*), který by dokázal vyrábět čistou energii například pro pohon ponorek nebo lodí a rovněž produkovat transuranový prvek, tj. plutonium, pomocí něhož lze vyrobit atomovou zbraň. Dále poukazovali na možnost získání obohaceného uranu nebo dokonce separaci čistého uranu (v přírodním uranu 238 je čistého uranu 235 necelé procento), který – podobně jako transuranový prvek – může sloužit jako nálož pro uranovou bombu nebo k výrobě uranových raket.²³

²⁰ K tomu více viz Michael ECKERT: Die Deutsche Physikalische Gesellschaft und die „Deutsche Physik“. In Dieter HOFFMANN – Mark WALKER (eds.). *Physiker zwischen Autonomie und Anpassung*, c. d., s. 139–172.

²¹ V prosinci roku 1938 se Hahnovi a Strassmannovi podařilo bombardováním uranu pomocí neutronů dospět k rozpadávání jader uranu a současně k uvolňování energie a dalších dvou až třech neutronů. Vyvoláním řetězové reakce neutrony štěpí další a další jádra uranu, a tím dochází ihned k uvolnění obrovského množství energie. Nicméně výsledek o reakcích mezi neutrony a uranovými jádry Hahn se Strassmannem původně popisovali jako praskání jader s následným vyprodukováním prvku baria. Jejich dlouholetá kolegyně Lise Meitnerová (1878–1968) se svým synovcem Otto Robertem Frischem (1904–1979) – oba emigrovali z Německa – potom od nich získané výsledky experimentů interpretovali tak, že došlo k tzv. jadernému štěpení (fission) a rovněž spočítali uvolněnou energii. Články všech zúčastněných vědců vyšly v lednu a únoru roku 1939. Více viz například Per F. DAHL. *From Nuclear Transmutation to Nuclear Fission 1932–1939*. Bristol – Philadelphia, Institute of Physics Publishing, 2002, 304 s., ISBN 9780750308656, kap. 13, nebo viz Patricia RIFE. *Lise Meitner and the Dawn of the Nuclear Age*. Boston – Berlín, Birkhäuser, 2007, 432 s., kap. IX a X.

²² Těžká voda dodnes slouží v jaderných reaktorech jako chladicí kapalina a jako moderátor či zpomalovač neutronů, jejímž působením dojde k nutnému snížení energie neutronů při jaderném štěpení.

²³ K těmto aktivitám německých vědců viz například WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., 14. kap, nebo David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., kap. 20 až 22. K otázce uranu viz

V prosinci 1939 předložil Heisenberg nacistickému velení první zásadní tajnou zprávu s názvem *Technická proveditelnost získání energie prostřednictvím štěpení uranu*, která obsahuje kromě shrnutí dosavadních vědeckých výsledků k tomuto tématu také sestrojení uranového stroje a informace o možnostech uranové bomby, jež může mít takovou „explozivní sílu, která desetinásobně překonává schopnost nejsilnějších dosažitelných výbušnin“.²⁴ Vedle Heisenberga v té době předkládali tajné zprávy pro nacistické vedení například Fritz Houtermans (1903–1966), který prakticky ověřil možnost vyvolání řetězové reakce u plutonia, dále Harteck nebo již zmíněný Weizsäcker, jenž podal aplikační patent na sestrojení reaktoru, produkci plutonia a plutoniové bomby a ve spolupráci s Diebnerovým týmem na možnosti uranové bomby a rakety.²⁵ Těmito aktivitami němečtí jaderní fyzici sebe a kvantovou teorii uvrhli pod politicko-ideologické zastřešení a upsali se tak ke kolaboraci se zločinným režimem.

Když bylo v roce 1942 zřejmé, že se německým vědcům v době války, tzn. s předpokladem, že válka skončí brzy německým vítězstvím, nepodaří vyrobit uranovou bombu, informoval o tom Heisenberg ministr zbrojního průmyslu Alberta Speera (1905–1981). V červnu 1942 se proto rozhodlo o tom, že se má práce Uranového spolku soustředit především na reálný cíl, tj. sestrojení jaderného reaktoru pro výrobu čisté energie a plutoniové alternativy. Dodatečným cílem pak bylo získání obohaceného nebo čistého uranu.²⁶

například Zbynek ZEMAN – Rainer KARLSCH. *Uranium Matters: Central European Uranium in International Politics, 1900-1960*. New York, Central European University Press, 2008, 302 s. K otázce těžké vody viz například Per F. DAHL. *Heavy Water and the Wartime Race for Nuclear Energy*. London – Philadelphia, IOP Publishing Ltd., 1999, 416 s. K výrobě umělého plutonia a jeho využití viz Jeremy BERNSTEIN. *Plutonium: A History of the World's Most Dangerous Element*. Ithaca – London, Cornell University Press, 2009, 209 s.

²⁴ Werner HEISENBERG. Die Möglichkeit der technischen Energiegewinnung aus der Uranspaltung. In Walter BLUM – Hans-Peter DÜRR – Helmut RECHENBERG (eds). *Werner Heisenberg – Gesammelte Werke*. Part AII. Berlin – Heidelberg – New York, Springer, 1989, s. 396 nebo in David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., s. 301 a in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., s. 343.

²⁵ K tomu více viz WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., kap. 14, srov. rovněž David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., kap. 22 a 23, nebo David CORNWELL. *Hitlerovi vědci – Věda, válka a smlouva s ďáblem*, c. d., kap. 18.

²⁶ K těmto událostem viz např. David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., kap. 24 nebo s. 379; WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.).

K uzavření celkové historické mozaiky týkající se uranového výzkumu v nacistickém Německu však chybí jeden zásadní doklad, kolem něhož dosud panují dohady. Týká se výpočtu kritického množství uranu 235 nebo plutonia (tj. minimální hmotnosti štěpného materiálu, lišící se pro daný typ bomby a uspořádání materiálu v ní), neboť kromě jiného znalost kritického množství rozhodovala o možnostech sestavení či nesestavení atomových zbraní v Německu. Podle Walkera jde o poslední „frustrující výjimku“, tj. absenci rozhodujícího dokumentu, jenž by prokazoval „aktuální kalkulaci kritického množství, která byla zjevně provedena alespoň jedenkrát, avšak ještě nebyla nalezena.“²⁷ Paul Lawrence Rose se domnívá, že němečtí vědci zřejmě během války uvažovali o tunách materiálu.²⁸ Je však doložena i Heisenbergova glosa z roku 1942, již utrousil v diskusi po přednášce pro nacistické velení. Na dotaz polního maršála Erharda Milcha, jak velká by byla atomová bomba, která by zničila Londýn, podal Heisenberg svému publiku neuvěřitelnou odpověď – prý o velikosti ananasu.²⁹ Walker zase odkazuje na Diebnerův tým, který v únoru roku 1942 sepsal zprávu, v níž hovoří o nukleární explozi pomocí 10 až 100 kilogramů materiálu, který by bylo potřeba získat z funkčního reaktoru.³⁰

The Kaiser Wilhelm Society, c. d., kap. 14, dále Mark WALKER. *Nazi Science: Myth, Truth, and the German Atomic Bomb*. New York, Plenum Press, 1995, 336 s., kap. 7–10, Samuel A. GOUDSMIT. *Alsos – with a new Introductory by David Cassidy (History of Modern Physics and Astronomy, vol I)*. USA, American Institute of Physics, 1996, 317 s., ISBN 1563964155 (první vyd. New York, H. Schuman, 1947), od kap. IX. a též David CORNWELL. *Hitlerovi vědci – Věda, válka a smlouva s ďáblem*, c. d., kap. 23.

²⁷ WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., s. 367.

²⁸ Paul L. ROSE. *Heisenberg and the Nazi Atomic Bomb Project, 1939–1945: A Study in German Culture*. Berkeley – Oxford, University of California Press, 1998, např. s. 23 a 32. Paul Lawrence Rose je profesor evropské historie a židovských studií a ředitel Centra výzkumu pro antisemitismus na Pensylvánské státní univerzitě.

²⁹ K této diskusi a Heisenbergově poznámce viz Nicholas P. LANDSMAN, Essay review – Getting even with Heisenberg. In *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 33, 2002, s. 297–325, s. 316; též např. Paul L. ROSE. *Heisenberg and the Nazi Atomic Bomb Project, 1939–1945*, c. d., s. 32, a David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., s. 331.

³⁰ WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., s. 353.

4. Internace německých fyziků ve Farm Hall

Bezprostředně před kapitulací nacistického Německa a záhy po ní v květnu 1945 byli na základě tzv. operace Alsos zadrženi vytipovaní němečtí fyzici.³¹ Tato operace byla součástí Manhattanského projektu a týkala se výhradně sledování německého uranového výzkumu. Vědeckým ředitelem celého týmu byl původně holandský fyzik Samuel Abraham Goudsmit (1902–1978).³²

Spojenecká operace měla za úkol zadržet významné vědce proto, aby se nedostali do rukou Stalina, který by je mohl využít pro sestrojení atomových pum. Cílem operace také bylo zjistit faktický stav pokroku, jehož Němci dosáhli při sestrojení jaderného reaktoru nebo bomb, včetně zajištění stěžejních laboratorních dokumentů, výpočtů, grafů nebo technického vybavení, a eventuálně zničit cokoli, co by prozrazovalo výrobu reaktoru nebo jaderné zbraně a mohlo padnout do rukou Rudé armády (Sovětský svaz, jak už dnes víme, přesto získal řadu důležitých dokumentů).

Němečtí vědci byli po krátké internaci v Belgii a Francii umístěni do pohodlného domácího vězení v anglickém venkovském stavení Farm Hall poblíž Cambridge, kde měli k dispozici vojenské sluhy, tenisové hřiště, knihovnu, rádio, zahradu a Heisenberg také klavír. Jejich některé rozhovory byly tajně nahrávány, přepsány a jak již bylo řečeno, teprve po desetiletích roku 1993 konečně zveřejněny (některé útržkovité rozhovory se ovšem po válce šířily i na stránkách historických publikací). Právě tyto přepisy vrhají zásadně odlišné světlo na desítky let trvající obraz o německém uranovém výzkumu, který podávají například Jungk nebo Powers.³³

³¹ Zadržеныmi vědci byli: Max von Laue (1879–1960), Otto Hahn (1879–1968), Werner Heisenberg, Walther Gerlach (1889–1979), Paul Harteck (1902–1985), Horst Korsching (1912–1998), Carl Friedrich von Weizsäcker, Karl Wirtz (1910–1994), Erich Bagge (člen NSDAP) a Kurt Diebner (člen NSDAP).

³² K operaci *Alsos* viz Samuel A. GOUDSMIT. *Alsos – with a new Introductory by David Cassidy*, c. d. Vojenským představitelem celé akce byl Boris Pash, více viz Boris T. PASH: *The Alsos Mission*. New York, Charter Books, 1969, 256 s., dále viz Richard RHODES: *The Making of the Atomic Bomb*. New York – London, Simon & Schuster, 1986, 928 s., kap. 17. Kód *Alsos* znamená řecky „háj“ nebo „lesík“. Je to překlad jména generála Leslieho Grovese, který zaštitoval celý Manhattanský projekt.

³³ Nahrávání v rámci tzv. Operace Epsilon se týkalo jen těch rozhovorů, které byly považovány za důležité (a přepis se týkal cca 10 % z celkových nahrávek). Autentické rozhovory jsou velmi cenné nejen po historické, ale také psychologické, ideologické nebo společenské stránce. K dalším souvislostem a komentovaným transkripčním více viz Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club: The Secret Recordings at Farm Hall*. New York, Springer-Verlag, 2001, 415 s., nebo Charles FRANK. *Operation Epsilon:*

Walker uvádí, že němečtí vědci měli řadu měsíců ve Farm Hall (propuštěni byli až v lednu 1946) na to, aby přemýšleli o několika zásadních otázkách: zda byl někdo z nich skutečný nacista, do jaké míry s nacisty spolupracovali, zda teoreticky věděli, jak sestavit bombu, o čem jejich znalosti prakticky vypovídaly v souvislosti s finančními a materiálními možnostmi, které jim poskytovala Třetí říše, a konečně jaká bude jejich budoucnost. Díky odposlechům se mohli spojenci u německých vědců pokusit analyzovat individuální motivace a míru angažovanosti v Uranovém spolku.³⁴

Tajně nahrávané rozhovory německých vědců ve Farm Hall také prokazují, že němečtí vědci neznali kritické množství štěpného materiálu pro vyrobení atomových bomb. Nahrávky totiž dokládají, že teprve po večerních zprávách BBC z 6. srpna 1945, které informovaly o svržení uranové bomby na Hirošimu, se vědci – po obrovském šoku a frustraci z toho, že Američané dokázali to, co němečtí fyzici nedokázali³⁵ – začali dohadovat a posléze propočítávat kritické

The Farm Hall Transcripts. Berkeley, University of California Press, 1993, 271 s. Operace Epsilon měla také zjistit, jaký postoj vědci zastávají k Sovětskému svazu a jeho vládě a zda by tam šli eventuálně pracovat. Pro spojenecké tajné služby nastala otázka, jestli němečtí vědci nemají podezření, že jsou ve Farm Hall odposloucháváni. Záznamy ale ukazují, že jejich rozhovory byly spontánní, a pravděpodobně se vědci nedomnívali, že by byli v sídle monitorováni. Nicméně Diebner se přibližně po několika dnech po nastěhování začal pít po tom, zda nejsou někde nainstalované mikrofony, a hovořil o tom s Heisenbergem. Heisenberg se tomu začal smát a odpověděl: „Nainstalované mikrofony? Ale kdepak, oni [spojenecká tajná služba – pozn. autora] nejsou tak mazaní jako Gestapo. Nemyslím si, že znají jejich skutečné metody; jsou v tomto ohledu trochu staromódní.“; viz Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 78.

³⁴ Walker tyto otázky postupně pečlivě rozebírá, viz Mark WALKER. *Nazi Science: Myth, Truth, and the German Atomic Bomb*, c. d., s. 209 etc. Shrnující komentář rozhovorů ve Farm Hall provedl také David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., kap. 28, Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age*, c. d., kap.13; Paul L. ROSE. *Heisenberg and the Nazi Atomic Bomb Project, 1939–1945*, c. d., kap. 20. Srov. též David CORNWELL. *Hitlerovi vědci – Věda, válka a smlouva s ďáblem*, c. d., kap. 29.

³⁵ Mladší kolegové vyčítali starším, že celý výzkum organizačně a technicky nezvládli. Například Heisenberg vlastní nezdár pocíťoval jako potupu a dlouho odmítal uvěřit, že by se spojencům mohlo podařit něco tak technicky náročného. Gerlach se po zprávách BBC a rozhovorech s kolegy odebral zdrcený do svého pokoje, kde se rozplakal; museli jej pak v noci hlídat, neboť se obávali, že spáchá sebevraždu (Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 124 a 125). V přepisech rozhovorů je na závěr 6. srpna 1945 uvedena tato poznámka: „I když hosté odešli spát přibližně v půl druhé ráno, většina z nich zjevně strávila neklidnou noc, soudě podle hlubokých vzdechů a občasných výkřiků, které bylo možné během noci slyšet. Často se také procházeli po chodbách.“ Tamtéž, s. 137.

množství štěpného materiálu. Ovšem trvalo týden, než Heisenberg provedl takové výpočty, v nichž už dospěl k uspokojivějším výsledkům, tj. k přibližně k dvaceti kilogramům štěpného materiálu. A se svými výsledky 14. srpna 1945 seznámil během přednášky své kolegy.³⁶

5. Ke vzniku legendy o práci atomových fyziků v Uranovém spolku

Prostřednictvím poválečného narativního rámce, na němž se kromě médií podíleli také sami němečtí vědci (paradoxně k tomu napomohlo jejich společné zadržení ve Farm Hall), došlo k tomu, že se jejich působení v nacistickém Německu postupně začalo interpretovat tak, že nechtěli vyrobit atomovou zbraň pro Hitlera, a proto práci na celém projektu záměrně zdržovali nebo sabotovali. K destrukci tohoto legendárního příběhu, jak jsme již uvedli, docházelo postupně až na přelomu 20. a 21. století.

Cassidy uvádí, že se němečtí vědci (navzdory některým rozepřím, které měli ohledně své práce) ve Farm Hall zprvu vyhýbali přiznat si zodpovědnost a účast na uranovém výzkumu, v němž nebyli úspěšní, ale potom, po prvním šoku z úspěchu Manhhattanského projektu, se začaly jejich reakce proměňovat – bezúspěšnou situaci začali obracet ve svůj prospěch.³⁷ Zadržení vědci se totiž začali obávat toho, že budou v Německu považováni za zrádce, sabotéry a diletanty, když nedokázali to, co spojenci, a pokud by tedy nebyli odsouzeni, bude trvat dlouho, než se v očích národa očistí. Heisenberg ale věřil, že tomu tak nebude. Němečtí vědci podle něho prý budou pravděpodobně pracovat pod spojeneckou kontrolou.³⁸ Jakmile však na svět vycházelo více a více detailních informací o kolosálním Manhhattanském projektu, začala skupina vědců propadat beznaději, neboť pocítovala, že je nakonec nebudou spojenecké síly (vzhledem k jejich nepatrnému příspěvku v uranovém výzkumu) po válce vůbec potřebovat. Proto se museli podle Walkera během několika dnů a měsíců připravit na to, jak národu vysvětlit svůj neúspěch a jak před spojeneckými vědci a svými bývalými kolegy či přáteli z Los Alamos obhájit svoji pověst renomovaných vědců.³⁹

³⁶ K přednášce více viz Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 169–185, a k uvedenému tématu více viz Paul L. ROSE. *Heisenberg and the Nazi Atomic Bomb Project, 1939–1945*, c. d., kap. 14, David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., kap. 28, a Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., kap. 9.

³⁷ Touto otázkou se Cassidy obšírně zabývá v kapitole 28 – *Vysvětlení projektu: Farm Hall*, viz David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d.

³⁸ HEISENBERG in Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 214.

³⁹ Více viz Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., kap. 9.

Vzhledem k různým prohlášením v novinách a ve zprávách BBC, kde začali němečtí fyzici působit jako diletanti, se zadrženi vědci rozhodli, že o své válečné práci sepiší memorandum – text pravděpodobně nejprve sepsal Heisenberg s Weizsäckerem a následně jej probírali s Gerlachem a Wirtzem. Prohlášení zaplali do vojenského sešitu s datem 8. srpna – nebylo však zveřejněno. Jejich práci už propaguje jako nevinnou a čistě vědeckou. Začíná popisem vědecké činnosti, která započala Hahnovým a Strassmannovým objevem jaderného štěpení, dál pokračuje líčením jejich práce během války, již označili také za čistě vědeckou. Jakmile prý došlo počátkem roku 1939 v mnoha zemích ke zjištění, že je možné spustit a udržet jadernou řetězovou reakci, dostali vědci za úkol sestrojiti funkční jaderný reaktor pro získání čisté energie, která by umožňovala produkovat teplo nebo pohánět strojní zařízení. Možnost sestrojení atomové zbraně se v Německu ukázala jako neuskutečnitelná. Dále zde uvádějí problémy například s dodávkou těžké vody z norského Rjukanu, přesto, jak píše vědci, bylo na konci války už jen otázkou času, kdy se jim podaří v Heigerlochu postavit zařízení, které by vyrábělo jadernou energii.⁴⁰

Pod memorandum se sice všichni podepsali, nicméně někteří, zejména Laue, si uvědomovali, že vytvářejí jednostrannou verzi, která podstatně zamlčuje to, co zadrženi vědci opravdu věděli a na čem se ve skutečnosti po celou dobu války podíleli. Prohlášení také nepřiznává obrovský vědecký přínos Lise Meitnerové (1878–1968) a jejího synovce Otto Frische (1904–1979) k jadernému štěpení. Jejich memorandum je, jak trefně uvádí Bernstein, „podivuhodné v tom, co neříká“.⁴¹

⁴⁰ Memorandum je uvedeno anglicky a německy in Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., dodatek, s. 147–150. Němci okupovaný norský Rjukan byl pochopitelně pro spojence noční můrou, proto se pokoušeli výrobu těžké vody v rjukanské továrně v oblasti Telemarku zamezit, a zabránit tak jejímu dovozu do Německa. Například Winston Churchill (1874–1965) píše, že s Franklinem D. Rooseveltem (1882–1945) pocíťovali smrtelné nebezpečí, když věděli, jak „usilovně se Němci snaží získat zásoby ‚těžké vody‘ – to byl zlověstný výraz, příšerný a nepřírozený, který pomalu začínal pronikat do našich tajných dokumentů. Co kdyby nepřítel získal atomovou bombu dřív než my!“ Winston CHURCHILL. *Druhá světová válka – IV. Karta se obrací*. Praha, Lidové noviny, 1994, 862 s. K této problematice a operaci Telemark, která měla zničit rjukanskou továrnu viz Thomas GALLAGHER. *Assault in Norway: Sabotaging the Nazi Nuclear Program*. USA, Lyons Press, 2010, 249 s., či Raymond MEARS. *The Real Heroes of Telemark. The true Story of the Secret Mission to Stop Hitler's Atomic Bomb*. London, Hodder & Stoughton Ltd, 2003, 288 s.

⁴¹ Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., komentář na s. 148.

Podle Cassidyho měli zadrženi vědci ve Farm Hall rovněž troufalost poukázat na to, že mají morální převahu nad vědci v Los Alamos, poněvadž ničivé zbraně nevyrobili. Výslovně to již naznačuje Weizsäcker, který za to dokonce pogrataloval ostatním kolegům.⁴² Weizsäckerovým následujícím prohlášením ze 7. srpna 1945 se tak zrodila desítky let trvající legenda: „Historie zaznamenaná, že Američané a Angličané vyrobili bombu a že v tutéž dobu Němci, v Hitlerově režimu, produkovali funkční reaktor. Jinými slovy, v Německu pod Hitlerovým režimem probíhal mírumilovný rozvoj uranového stroje či motoru, zatímco Američané a Angličané rozvíjeli tuto hrůzostrašnou válečnou zbraň.“⁴³

Weizsäcker s kolegy samozřejmě dobře věděli, že reaktor produkuje i plutonium, a záměrně to v memorandu nebo při občasných rozhovorech se spojeckými představiteli a návštěvníky neuváděli – o svržení plutoniové bomby na Nagasaki se dozvěděli až 9. srpna. V reakci na obří Manhattanský projekt ještě Heisenberg prohlásil, že by bývali němečtí vědci „neměli morální odvahu žádat vládu na jaře roku 1942“, aby, tak jako to bylo v USA, zaměstnala pro sestrojění bomby přes 100 tisíc lidí. Podle Bernsteina však šlo o strach slíbit sestrojění atomové zbraně v době, kdy nebyl výsledek opravdu jistý.⁴⁴ Weizsäcker vzápětí podpořil Heisenbergovu výpověď neuvěřitelným stanoviskem: „Věřím, že důvod, proč jsme to neudělali, byl ten, že všichni fyzici to udělat nechtěli, z principu. Kdybychom všichni chtěli, aby Německo ve válce zvítězilo, uspěli bychom.“ Podle Bernsteina de facto už touto tezí – že Němci nevyrobili atomovou zbraň, protože nechtěli, a kdyby chtěli, vyrobili by ji – započal budoucí příběh o nevinosti německých vědců.⁴⁵ Hahn na to reagoval prohlášením, že tomu nevěří, přesto je rád, že bombu nesestrojili.⁴⁶ Heisenberg, ačkoliv byl v diskusích opatrnější a zdrženlivější, nakonec Weizsäckerovi přitakal a uvedl, že vždycky věřil, že je možné sestrojít reaktor, ale nevěřil, že by Němci vyrobili atomovou bombu a že je tomu moc rád.⁴⁷ I Heisenberg je v tomto smyslu neupřímný, neboť samozřejmě i on věděl, co umožňuje funkční reaktor. Po dalším vystoupení Weizsäckera, který chtěl přimět kolegy k tomu, aby připustili, že němečtí vědci

⁴² David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., s. 378.

⁴³ Carl F. Weizsäcker in Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 138, nebo in Charles FRANK. *Operation Epsilon*, c. d., s. 92.

⁴⁴ Heisenberg a Bernstein in Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 122.

⁴⁵ Weizsäcker a Bernstein in Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 122.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Heisenberg tamtéž, s. 123.

nechtěli vyrobit bombu, opustil Hahn místnost,⁴⁸ neboť asi už nechtěl, jak tuto situaci interpretuje Walker, poslouchat zastírající a alibizující spekulace.⁴⁹

Heisenberg ve vydaných vzpomínkách z roku 1969 Weizsäckerova prohlášení z Farm Hall neodmítá a v jiné míře je posiluje nebo přibarvuje.⁵⁰ Avšak nejen v pozdějších vzpomínkách, nýbrž už v letech 1946 až 1948, jak líčí Cassidy, ve vyžádaných reportech nebo ve stručných popisech činnosti německých vědců (například na stránkách *Nature*) Heisenberg legendu podporoval. Psal, že se nejednalo o selhání jaderného výzkumu nebo nedostatek erudice, nýbrž že od samého počátku šlo o vědomé rozhodnutí německých vědců kontrolovat uranový výzkum tak, aby se Hitlerovi zabránilo získat atomovou zbraň. Navíc byla situace podle Heisenberga v Německu od poloviny roku 1942 taková, že oproti spojencům byli němečtí vědci vyjmuti z obrovského morálního dilematu, neboť výzkum se s prostředky, které měli, soustředil jen na funkční reaktor (sic!).⁵¹ Podle Carsonové to byl právě Goudsmit, jenž byl bezprostředně seznámen s německým výzkumem a který ihned po válce radikálně odmítal alibistickou tezi o vědomém odmítnutí německých vědců vyrobit takovou barbarskou zbraň.⁵²

Carsonová také podrobně rozebírá poválečnou situaci a upozorňuje, že se především až od konce padesátých let v Německu dostaly morální otázky do centra dění, a to prostřednictvím médií, jež kromě jiného reflektovala současnou aktivitu německých vědců, kteří se aktuálně zasazovali o to, aby v Německu nebyly rozmístěny jaderné zbraně a aby jaderný výzkum sloužil pouze mírovému využití atomové energie. Do té doby se – mimo jiné za přičinění samotných vědců – popisy o působení německých vědců za druhé světové války pohybovaly především v rovině technických možností, jež skýtalo nacistické Německo, a morální otázky, proč vlastně aktivně prosazovali uranový výzkum, proč na něm pracovali a co by dělali, kdyby měli opravdu atomovou zbraň vyrobit, byly spíše upozaděny.⁵³

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., s. 231.

⁵⁰ K tomu více viz Werner HEISENBERG. *Část a celek*, c. d., kap. 14–16. Carsonová se zabývá touto Heisenbergovou knihou v historickém kontextu a v kontextu Heisenbergovy písemné tvorby a práce, viz Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age*, c. d., s. 418–428.

⁵¹ Viz zejména David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., s. 380. Celá kap. 29 s názvem *Vysvětlování projektu: Svět se pak zabývá poválečnou situací ve vztahu k tradované legendě*. Srov. Werner HEISENBERG. *Část a celek*, c. d., kap. 14–16.

⁵² Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age*, c. d., s. 386.

⁵³ Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age*, c. d., kap. 12–14.

Morální důvody včetně parafráze Weizsäckerova prohlášení z Farm Hall v plnosti uvádí až zmíněná Jungkova kniha. V roce 1959 se Laue v dopise Paulu Rosbaudovi (1896–1963) vyjádřil k Jungkově bestselleru. Uvedl mimo jiné, že verze, kterou si vědci ve Farm Hall vytvořili, aby nějak interpretovali své postoje v nacistickém Německu, byla smyšleným příběhem a že hlavním propagátorem této verze (*Lesart*) byl Weizsäcker. Heisenberg byl většinou zticha a navíc o žádném etickém hledisku v tom smyslu, jak to líčí Jungk, nebyla řeč.⁵⁴ Powersova pozdější publikace se navíc soustřeďuje na konkrétní obhajobu Heisenberga jako toho, kdo celý projekt sabotoval, když například záměrně neposkytoval ostatním vědcům a nacistickému vedení všechny informace nebo falšoval propočty o možnostech sestrojení atomových zbraní atd. Powers celou morálně-konspirační Jungkovu legendu de facto ještě více umocnil kupříkladu tímto tvrzením: „Nebylo tomu tak, že by se Heisenberg pouze držel zpátky, stál stranou, nechal projekt umřít. On ho přímo zabil.“⁵⁵

Jungk sám se nakonec ve své autobiografii z roku 1993, tedy ještě před plným zpřístupněním nových dokumentů, vyjádřil v tom smyslu, že se cítí oklamán, neboť se propůjčil k šíření legendy, a že si uvědomuje, že pravá historie není dějinami nějakých posvátných legend a čestných hrdinů.⁵⁶ Walker a Cassidy také uvádějí, jak byl Jungk při psaní svého bestselleru ovlivněn rozhovory s Weizsäckerem. Situací kolem sepsání Jungkovy knihy a jejími důsledky pro jistou kodifikaci vzniklé legendy se podrobně zabývá Carsonová. Ukazuje, že Jungk byl ovlivněn jednak rétorickým vystupováním německých vědců, ale také, jak bylo naznačeno, jejich soudobým bojem proti vládě při jednáních o rozmístění jaderných zbraní

⁵⁴ Laue in Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., celý dopis je uveden v dodatku B, s. 349 až 351. K memorandu více viz také Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age*, c. d., s. 373. Paul Rosbaud byl v Německu vědeckým poradcem Springerova nakladatelství (Springer Verlag) a kromě pomoci například židovským uprchlíkům (včetně Meitnerové) z Německa se také zasloužil o předávání důležitých informací o německém uranovém projektu. Spojenci proto už v závěru války věděli, že němečtí vědci atomovou zbraň do konce války nesestrojí.

⁵⁵ Thomas POWERS. *Heisenberg's War*, c. d., s. 479; viz též Powers in Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., s. 260.

⁵⁶ Robert JUNGK. *Trotzdem: mein Leben für die Zukunft*. München, Droemer Knauer, Hanser Verlag, 1993, 550 s., s. 298–300. Jungkovu sebekritiku připomínají např. Gerald Holton a Walker, srov. Gerald HOLTON: New Bohr Documents Illuminate 1941 Meeting with Heisenberg. In: *American Physical Society Sites*, viz <http://www.aps.org/publications/apsnews/200204/viewpoint.cfm> (vyhledáno 18. 1. 2012); Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., s. 256. Gerald Holton je emeritním profesorem fyziky a historie vědy na Harvardově Univerzitě.

v rámci NATO. Poválečné chování vědců tak Jungk jaksi intuitivně a málo kriticky přenesl i na jejich působení za druhé světové války.⁵⁷ Co se týče pozdější Powersovy publikace, Walker, Rose, Holton a další poukázali na to, že ani Powersova verze není založena na přesvědčivých argumentech, její autor přejímal jednostranné informace z druhé ruky a opomíjel některé průkazné historické materiály, přístupné již v době napsání knihy.⁵⁸

Jungkovo a Powersovo podání vyvracejí výše uvedené nové dokumenty a na nich založené nové kritické práce, a to včetně diskusí podnícené Fraynovou hrou. Walker problém vidí tak, že němečtí fyzici věděli za války teoreticky mnoho, avšak nepočítali správně kritické množství čistého uranu či plutonia, anebo se chybně nezaměřili primárně na tyto stěžejní kalkulace. Navíc práce Uranového spolku byla naprosto nesrovnatelná s mamutím Manhattanským projektem.⁵⁹ Na stránkách Manhattanského projektu se zase objevila výstižná recenze na Bernsteinovu knihu *Hitler's Uranium Club: The Secret Recordings at Farm Hall* od jednoho z příspěvovatelů, který shrnul závěry uvedených rozhovorů takto: „Evidence přepisů z Farm Hall je morálně zničující. Heisenberg a jeho kolegové věděli o vraždění všude kolem nich, ale na německém nukleárním programu pracovat nepřestávali. Nesestrojili bombu, protože nevěděli jak.“⁶⁰

⁵⁷ Více viz Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., kap. 10, WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., s. 366, David C. CASSIDY. *Beyond Uncertainty*, c. d., s. 385–387 a Cathryn CARSON. *Heisenberg in the Atomic Age*, c. d., kap. 14.

⁵⁸ Viz Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., s. 259 a 260, WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., s. 366 a 367, Paul L. ROSE. *Heisenberg and the Nazi Atomic Bomb Project, 1939–1945*, c. d., s. 70–72 (včetně řady poznámek). Holton polemizoval s Powersem a Fraynem zejména na stránkách *The New York Review of Books*, např. viz <http://www.nybooks.com/articles/archives/2002/apr/11/copenhagen-an-exchange/?pagination=false> (vyhledáno 20. 1. 2012). Cassidy a Carsonová ve svých nejnovějších rozsáhlých dílech o Heisenbergovi Powerse v podstatě již vynechávají. Cassidy jej uvádí jen jako autora knihy o Heisenbergovi. Carsonová se o něm však zmiňuje v poznámce, v níž poukazuje na Powersovo neadekvátní užívání literatury či zprostředkovaných informací o Heisenbergových vyjádřeních – např. že s Hahnem a Lauem falšoval matematické závěry nebo že kdyby měl veškeré možnosti a prostředky k sestrojení atomové bomby, tak by to odmítl, apod.

⁵⁹ Mark WALKER. *Nazi Science*, c. d., kap. 9.

⁶⁰ Ian KAPLAN: *The Secret Recordings at Farm Hall*. In: http://www.mphpa.org/classic/MP_Misc/Bohr_Heisenberg/bohr_3.htm (stránky Manhattanského projektu – vyhledáno 18. 1. 2012).

Jestliže tedy Powers tvrdil, že Heisenbergova přednáška pro vědce ve Farm Hall ukazuje, že věděl, jak vyrobit bombu (proto měl před Hitlerem co tajit), pak Bernstein oprávněně upozorňuje, že Powersův názor je fantazírování, diletantské a absurdní, neboť Heisenbergova technicky pojatá přednáška ukazuje opak.⁶¹ Nahrávky z Farm Hall dále ukazují, že po svržení atomové bomby a informacích o Manhattanském projektu probíhaly diskuse výhradně o technických předpokladech, nikoli například o tom, v jakém kontextu pracovali a jakému sloužili režimu. Cornwell k tomu podotýká, že fyzici „netrpěli výčitkami svědomí a pohoťově sami sebe očistili z oficiálního spojení s režimem. Rozhodně se nepovažovali za nacistické vědce.“⁶²

Na základě všech dosavadních a průkazných pramenů můžeme s Walkerem na závěr celou diskusi kolem role nukleárních vědců v čele s Heisenbergem v nacistickém Německu shrnout následovně: archivní dokumenty jasně ukazují, že „Heisenberg nezpomaloval, neodváděl, nezastavoval, nekamufloval nebo neskrýval pokrok, který on nebo jeho kolegové činili směrem k jaderným reaktorům, nukleárním explozím a jaderným zbraním“.⁶³

Summary

From the 1990s, historians of science have had at their disposal a series of convincing archival documents that shifts the decades-long legend of German scientists who did not want to manufacture the atomic bomb for Hitler for moral or pragmatic reasons. Frayn's play *Copenhagen* has recently contributed to the publishing of archival materials. Among other things, it triggered discussions concerning Heisenberg's mysterious visit to occupied Copenhagen in 1941. This article summarizes key publications and the latest papers on this topic.

Author's address:

Univerzita Pardubice, katedra filosofie

Stavařov 97, 532 10 Pardubice

<http://filosofie.upce.cz/cs/25-mgr-filip-grygar-ph-d/>

E-mail: filio@centrum.cz

⁶¹ Thomas POWERS. *Heisenberg's War*, c. d., s. 451 a Jeremy BERNSTEIN. *Hitler's Uranium Club*, c. d., s. 185.

⁶² David CORNWELL. *Hitlerovi vědci – Věda, válka a smlouva s ďáblem*, c. d., s. 356.

⁶³ WALKER in Susanne HEIM – Carola SACHSE – Mark WALKER (eds.). *The Kaiser Wilhelm Society*, c. d., s. 366 a 367.

Ještě nevíme, proč kvetou... Vzpomínka na mezinárodní symposium 1964¹

JAN KREKULE

We still do not know why they flower... A memory of the international symposium 1964. The article reminds readers of the events and contribution of the great international symposium “Differentiation of Apical Meristem and Some Problems of Ecological Regulation of Development of Plants” organized in Czechoslovakia in Prague and Nitra in 1964, at which a significant meeting of scientists from the East and West Bloc occurred.

Key words: plant physiology • experimental botany • history of biology • science in Czechoslovakia in 1960s

Pod neskladnou hlavičkou *Differentiation of Apical Meristems and Some Problems of Ecological Regulation of Development of Plants* se koncem srpna a začátkem září 1964 konalo v Praze a Nitře mezinárodní symposium věnované ontogenetickému vývoji rostlin a s ním spojeným problémům aplikačního využití v zemědělství. Organizátory bylo Oddělení rostlinné fyziologie a genetiky tehdy nedávno (1962) založeného Ústavu experimentální botaniky ČSAV a Vysoká škola polnohospodářská

¹ Doc. Ing. Jan Krekule, DrSc., oslavil 20. 12. 2011 osmdesáté životní jubileum; u této příležitosti se dne 10. 1. 2012 péčí Katedry experimentální biologie rostlin konalo na Přírodovědecké fakultě UK v Praze jednodenní kolokvium, na kterém vystoupil oslavenec a řada jeho spolupracovníků a žáků. V příspěvcích a diskusi se věnovalo tématům, jimž se odborně věnoval (regulace individuálního vývoje rostlin, fotoperiodická regulace kvetení, rostlinná hormonologie, endogenní rytmy rostlin ad.; záznam kolokvia je uložen ve sbírce Kabinetu dějin vědy ÚSD AV ČR). I z průběhu kolokvia bylo patrné, že toto setkání bylo klíčovou a stimulující událostí pro další rozvoj bádání v daném okruhu problémů fyziologie vývoje rostlin u nás. Vznik vzpomínky byl podněten rozhovorem, který autor této poznámky současně vedl s Janem Krekulem na téma vývoje oboru fyziologie rostlin u nás v souvislosti se sovětizací československé vědy v padesátých letech a jejího dalšího vývoje. Sympozium z roku 1964 lze v širší souvislosti řadit k dalším mezinárodním podnikům této doby (např. významné mendelovské symposium v Brně pro oblast genetiky), které znamenaly novou integraci oborů přírodních věd u nás do souvislostí mezinárodního (tj. zejména západního) výzkumu. Poznámky doplnil T. Hermann, text vychází v rámci řešení grantu GA ČR P410/10/P550.

v Nitře.² Teoretická část probíhala v Praze, o plodinách se mluvilo v Nitře. V podstatě šlo o raný projev později často ústavem využívané taktiky „hora jde k Mohamedovi“, při níž obtížná možnost (většinou nemožnost) osobních styků s vědeckým světem západně od našich hranic byla částečně kompenzována pořádáním tematických setkání na domácí půdě a zvaním nedostatkových badatelů. V tomto případě organizátoři záměrně využili okolnosti, že se počátkem srpna konal v Edinburghu X. světový botanický kongres a líčili i na účast jeho zámořských návštěvníků. Sborník příspěvků symposia, vydaný anglicky v roce 1966 v nakladatelství Academia a zachycující i diskusní příspěvky, umožňuje ještě skoro po padesáti letech připomenout rozvíjející se oblast domácího výzkumu, která do dneška představuje jeho součást, charakterizovat témata, na nichž byl založen, a poskytnout srovnání výchozí pozice lokální se stavem v zahraničí.³

Tah s botanickým kongresem vyšel a „cestou“ se zastavily osobnosti jako W. R. Philipson z University v Christchurch (Nový Zéland) nebo tehdejší guru vývojové fyziologie, Anton Lang z East Lansingu (USA) a L. W. Roberts z univerzity v Idahu. Reprezentativně byli zastoupeni začínající „vývojáři“ z Liège, včetně George Berniéra, zakladatele školy, která posléze určovala až do konce století jeden ze základních směrů studia regulace kvetení bylin. Klaus Napp-Zinn z kolínské univerzity představil jako model pro studium jarovizace *Arabidopsis thaliana*, do té doby poměrně výjimečného účastníka, byť i česká strana (Ivoš Cetl z brněnské univerzity) s ním ve stejné problematice a době již operovala. Zúčastnil se i Claude-Charles Mathon a jeho žáci, vědecká škola, rozvíjející v Poitiers na široké systémové a metodické základně adaptační ekologické reakce planě rostoucích druhů. Dostavili se i další badatelé „ze západu“. Jako partneři, kromě domácích vědců, byli zastoupeni reprezentanti „východního“ uskupení: toruňská škola vedená profesorem Marianem Michniewiczem, Langovým žákem, a profesor Adam Listowski z Pulav; dále většina těch, kdo se zabývali aspekty indukce kvetení v NDR, včetně výrazné postavy Waltera Jungese z Gross Lüssewitz, který obohatil studium ontogeneze o fylogenetický rozměr. Sovětský svaz byl zastoupen početnou skupinou žáků, vlastně žákyň, profesorky Fajny Michajlovny Kupermanové z Moskevské univerzity. Ze školy stojící především na akcentech

² K roli Ivana Mála, jehož podíl na sympoziu je níže v textu vzpomenut, při založení Ústavu experimentální botaniky ve spojení s reorganizací biologických ústavů srov. Martin FRANC. *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?* Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 165–168.

³ *Differentiation of Apical Meristems and Some Problems of Ecological Regulation of Development of Plants*. Proceedings of a Symposium Praha – Nitra, August 30 – September 6, 1964. Praha, Academia, 1966, (Symposia CSAV).

organogeneze a opírající se o „stadijní vývoj“, se zúčastnila i velká postava vývojové ekofyziologie hospodářských plodin, zvláště obilovin, Viktor Razumov z VIRu a vědci z Botanického ústavu AV SSSR z Leningradu. Většina domácích účastníků pražského zasedání patřila k Ústavu experimentální botaniky ČSAV (UEB). Jednání byla zasazena do působivého neorenesančního rámce vily Lanna, překvapivé prostředí zejména pro zahraniční účastníky, jež přispělo ke vstřícné atmosféře jednání.

Symposium mělo své leitmotivy, priority – soustředění na interpretaci změn anatomické struktury apikálního meristému, spojených s nástupem reprodukční fáze, či reflektujících vnější podmínky tyto změny vyvolávající či inhibující. Prostor, na kterém se setkávala Frideta Seidlová (ÚEB) s Georgem Berniérem a profesorem Sharmanem a kde se uplatnily jako koreláty i výsledky studií moskevských. Sám apikální meristém, někdy celý vzrostlý vrchol, zůstávaly i předmětem zájmu ve studiích využívajících, v tomto rozsahu u nás poprvé, cytochemické, histochemické a metabolické charakteristiky jako indikátory vývojového stavu: pole pro Janu Opatrnou (ÚEB), Heslopa-Harrisona, Georga Berniéra a Lolu-Teltscherovou i Jana Krekuleho (ÚEB). Ve výzkumu vývoje dvouletých rostlin dominovaly v té době gibereliny, hormony substituující efekt nízkých teplot při jarovizaci. Aktivaci mitotické aktivity stonku jako vysvětlení přijel do Lany sdělit sám Anton Lang, jež gibereliny na světovou scénu s využitím blínu černého uvedl a žadatelům, včetně nás, fyzicky poskytoval. Jemu sekundovali svými příspěvky Marian Michniewicz, Jan Krekule i Lola Teltscherová. Fenomenologicky nejpestřejší a věcně komplementární byly ekofyziologické příspěvky demonstrující flexibilitu interakcí teploty, především nízkých teplot a fotoperiody při indukci kvetení bylin, těch planě rostoucích i obilovin. Hojný a působivý „materiál“ dodali na širokém spektru planě rostoucích druhů Claude-Charles Mathon se spolupracovníky, podobně i Adam Listowski, Viktor Razumov, analyzující odrůdové bohatství pšenic různého geografického původu, a Ivoš Cetl z brněnské univerzity využil i genetické přístupy při interpretaci rozdílného vývojového chování lokálních populací *Arabidopsis thaliana*.

Ve sborníku symposia byl otištěn i příspěvek zasláný profesorem Rudolfem Dostálem, který se nemohl symposia zúčastnit.⁴ Dostálovskou školu experimentální morfologie na symposiu zastupoval Zdeněk Sladký z brněnské univerzity na příkladu ovlivnění morfogeneze květenství kukuřice maleinhydrazidem a kyselinou trijodbenzoovou. Do téže skupiny příspěvků o chemicky a ekologicky

⁴ Rudolf DOSTÁL. Some Remarks on Development with Respect to Experimental Morphology. In *Differentiation of Apical Meristems and Some Problems of Ecological Regulation of Development of Plants*, c. d., s. 205–208.

vyvolaných změnách organogeneze květů a květenství a jejich fylogenetických implikacích patřily příspěvky manželů Luxových z Botanického ústavu SAV, Belděnkové a Savčenka z Botanického ústavu AV SSSR a B. C. Sharmana z Bedford College v Londýně. Symposium se věnovalo též metodickým otázkám, především možností aplikace histochemických metod při studiu diferenciace apikálních meristémů (Karel Beneš, ÚEB, a L. F. Roberts) a uplatnění explantátových technik při experimentování s izolovanými apikálními meristémy (Eva Petru, ÚEB).

Nepochybovali jsme nikdy o tom, že alespoň částečnou motivací některých západních účastníků symposia byla zvědavost, jak to tam „za oponou“ (železnou) vlastně vypadá. Průběh jednání ukázal, že se zúčastnili (kromě ubytování) standardního vědeckého setkání, které poskytlo dobově nadstandardní širokou tématickou základnu teoretických pohledů. Navíc i letmou konfrontací koncepce stadijnosti s širším rámcem ekologických regulací. Svědčí o tom všem i záznam rozsáhlé a většinou smysluplné diskuse. Domácí účastníci obstáli v zásadě při komunikaci v angličtině, jakkoli se gradient její využitelnosti na ose západ–východ zřetelně snižoval. Případné jazykové kalambúry všech zúčastněných národnostních skupin rozplétala s přehledem Lola Teltscherová. Byli jsme na mezinárodních prknech začátečníky. Patříčnou autoritativní vážnost jim dodala noblesní osobnost profesora Bohumila Němce, který se podílel na přípravě symposia, zúčastnil se některých jednání a pronesl úvodní slovo.⁵ Vyvolal úžas starší generace zahraničních účastníků nad setkáním s aktivním přírodovědcem, kterého uložili v paměti jako součást historie. S vděčností vzpomínám i ředitele Biologických ústavů, profesora Ivana Málka, který pomohl během přípravy řešit problémy, na něž jsme nedosáhli, a zúčastnil se vstupních jednání.

Na konec místo morality poznámka, že na tomto setkání byly rozdány karty, s nimiž většina z nás účastníků potom desítky let hrála, že pootevřelo dveře do světa a posílilo sebevědomí.

Summary

The article characterizes the main participants as well as the schools and directions of research that confronted each other very productively at the symposium. The proceedings exceeded the contemporary standard in the broad thematic basis of theoretical views presented at the conference and also in the confrontation of the concept of “stadijnost” (i.e. the concept of development in stages),

⁵ Bohumil NĚMEC. Introductory Address. In *Differentiation of Apical Meristems and Some Problems of Ecological Regulation of Development of Plants*, c. d., s. 9–10.

within the broader frame of ecological regulations. The symposium stimulated the development of research for decades, and it signified an important opening of the door to the world for Czechoslovak researchers.

Author's address:

Ústav experimentální botaniky AV ČR
Na Karlovce 1a
160 00 Praha 6
krekule@ueb.cas.cz

RECENZE

Johannes Kepler: Dioptrika. Olomouc, naklad. VI. Chlup, 2011, 303 s. ISBN 978-80-903958-3-1. Z latiny přeložil Mojmír Petráň.

Překlady klasických přírodovědeckých děl do českého jazyka jsou dosti ojedinělým jevem. Nikdy u nás nevznikla ediční řada, která by byla srovnatelná s německými Ostwalds Klassiker, kde vyšla od r. 1889, kdy byla tato edice založena, více než stovka nejvýznamnějších přírodovědných spisů. Za prvou osminu 21. století – běda, za několik měsíců se už skutečně dovrší – byly u nás vydány snad jen dva takovéto překlady: Keplerovo *Somnium* a Jesseniova anatomie.¹ Vedle toho ohlásil jeden mladý klasický filolog z Prahy, že přeloží *Thaumantias* od J. M. Marci – snad na to dostal i grant – brzy však od svého pokusu v tichosti odstoupil.

A tak se třetím českým překladem v tomto tisíciletí stal Keplerův druhý optický spis. Prvý vyšel v r. 1604, druhý v r. 1611, takže vydavatel překladu mohl připomenout jeho 400. výročí; oba jsou pak spojeny s Keplerovým pražským

¹ Johannes KEPLER. *Sen neboli měsíční astronomie*. Praha, Paseka a NTM, 2004, 150 s. Přel. A. a P. Hadravovi. ISBN 80-7037-124-2 (NTM) a 80-7185-634-7 (Paseka) Jan JESSENIUS Z JASENÉ. *Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L. P. MDC, ke níž byl přičleněn traktát o kostech*. Praha, Karolinum, 2004, 654 s. ISBN 80-246-0922-3. Přel. B. Divišová a kol.

pobytem. Určitou inspirací k českému překladu mohla být i skutečnost, že poměrně nedávno vyšlo původně latinské dílo ve francouzštině a v němčině.²

Keplerovo dílo vzniklo ve víru událostí, které se roztočily po Galileově pozorování hvězdného nebe nově objeveným dalekohledem. Jeho překvapivé výsledky přinesl spisek *Nuncius sidereus*, který vyšel v březnu 1610. Galilei jej zaslal okamžitě Keplerovi do Prahy a požádal jej o jeho posouzení. Kepler nazaváhal a ve spisku *Dissertatio cum nuncio sidereo* nové objevy nejen pozdravil, ale jako vysoká astronomická autorita i potvrdil;³ učinil to, aniž do té doby držel dalekohled v ruce, natož aby s ním systematicky pracoval. Přitom je zde jedna zajímavá zvláštnost: císař Rudolf II. pozoroval v lednu 1610 měsíc dalekohledem.⁴ Měl o nový přístroj mimořádný zájem a Galilei v zájmu jeho celospolečenského prosazení také stál o to, aby jej vlastnilo co nejvíce vlivných evropských osobností, řadu dalekohledů z produkce své dílny jim proto věnoval. Rudolfovo pozorování se konalo za přítomnosti mnoha dvořanů a císař jim nabídl, aby si také měsíc dalekohledem prohlédli. Nikdo této nabídky ale nevyužil, ani sám Kepler, který celou příhodu zaznamenal.

K systematictější práci s dalekohledem se dostal Kepler až na sklonku léta 1610. Na svých cestách se tehdy na císařském dvoře v Praze zastavil Arnošt Bavorský z rodu Wittelsbachů, kurfiřt a arcibiskup kolínský. Ten byl jedním z těch, komu daroval Galilei svůj přístroj – a kurfiřt si jej náležitě cenil, vozil jej i na své cesty. A ten jej dal Keplerovi v Praze na několik dní k dispozici. Kepler se tak vrátil k problémům optiky – a zde je také počátek jeho druhého optického spisu. Kepler za to poděkoval kurfiřtovi tím, že mu tento spis dedikoval.

Kepler o svém novém díle napsal, že je jen vylepšeným výkladem jeho prvního optického spisu. To je však příliš skromné hodnocení. Kniha obsahuje 141 definic, vět a úloh, které se vztahují k lomu, refrakci světla. Pro tuto oblast Kepler vytvořil název *dioptrika* jako analogii ke *katoptrice*, která se zabývala zrcadlovým odrazem světla. Tento název se dnes používá jen zřídka, je z něj ale odvozen všeobecně známý název *dioptrie* pro jednotku optické mohutnosti.

V této době nebyl ještě znám zákon lomu světelného paprsku. Pro malé úhly používal Kepler zákon úměrnosti mezi úhlem lomu a dopadu. To mu umožňovalo

² Jean KEPLER: *Dioptrique ...* Paris, 1990, přel. J. Peyroux. Srov. Rolf RIEKHER: *Schriften zur Optik 1604–1611*. Frankfurt a. M., 2008. Text přel. F. Plehn.

³ Podrobněji jsem o těchto událostech pojednal ve studii *Böhmen und die Annahme der Galileischen astronomischen Entdeckungen*. In: *Science and Technology in Rudolphinian Time* (J. Folta, ed.). Prague, NTM, 1997, s. 41–69.

⁴ Blíže o tom Josef SMOLKA. *Rudolf II. und die Mondbeobachtung*. In: *Studia Rudolphiniana 5*. Praha, 2005, s. 65–74.

určit polohu ohniska spojné čočky. Navrhl konstrukci nového typu dalekohledu ze dvou spojek, který později realizoval Chr. Scheiner. Podrobně popsal tehdy již známý holandský dalekohled tvořený spojným objektivem a rozptylným okulárem. Ukázal na možnost upravit holandský dalekohled jako projekční systém (teleobjektiv) zobrazující objekty na stínítko. Určil závislosti mezi poloměry ploch čoček a zvětšením dalekohledu a poukázal na různé možnosti kombinace čoček.

Keplerův text je doplněn překladem několika listů z jeho korespondence s Galileim a Čechem Martinem Horkým, který pobýval v té době v Itálii. Takovéto doplňky nejsou u edic zcela obvyklé, zde jsou však velmi užitečné. To ale neplatí o zařazení rytiny G. Edelincka na místo frontispice, přímo proti titulu – nemá ke Keplerovi žádný vztah, je daleko pozdější a tak spíše mate než ilustruje.

Překlada spisů se ujal Mojmír Petráň, specialista v oblasti elektrofyziologie a molekulární biologie, autor konfokálního mikroskopu s dvojitým řádkováním, který přinesl převrat v mikroskopické technice a přispěl k mohutnému rozvoji molekulární buněčné biologie, ale především příslušník starší generace, u níž znalost latiny patřila k dobrému tónu. Každý překlad staršího latinského díla je však velmi složitý a klade mnoho problémů. Není zde místa na to, abychom se jimi detailně zabývali, omezíme se jen na celkovou charakteristiku. Klasická rada doporučuje překládat volně, jak je to jen možné, a doslovně, kde je to nutné. Aniž chceme říkat, zda to je dobré či nikoli, konstatujeme, že překladatel tohoto díla se někde přidržuje spíše druhé části uvedeného doporučení. Tři malé příklady: císaře volila v Keplerově době skupinka osob, pro něž rezervuje latina výraz *elector*. V našem díle je přeložen doslovně jako *volitel* (s. 33), ačkoli běžné označení pro tuto funkci ve většině evropských jazyků zní odedávna *kurfiřt*.⁵ V jednom oslovení je přeložena zkratka *colmo* (zřejmě *collendissimo* = *velmi ctěnému panu*) jako *pane vřždělavateli* (s. 81), což zní velmi archaicky. Složitý pojem je *perspicillum*. Obecně je to v latině objekt, skrze nějž se lze na něco dívat. V době před vynálezem dalekohledu znamenal *čočku*, po jeho objevu, kdy pro nový přístroj zatím chyběl všeobecně uznaný název, tak někteří autoři nazývali i *dalekohled* (častější však bylo neutrální *instrumentum*). Náš překladatel zvolil jinou cestu, přeložil *perspicillum* jako *prohlížedlo* (s. 117), což dnes nezní nejlépe. Padá to ovšem i na vrub recenzentů knihy, kteří – máme pocit – nepatří ke specialistům v klasické filologii ani v historii věd.

Vydavatelsky je kniha zpracována velmi pěkně a dobře se s ní pracuje – na pravé straně český překlad, nalevo reprint odpovídajícího latinského originálu. Je doplněna mnoha poznámkami, rejstříky i literaturou. Vydání českého překladu

⁵ Je to podivné, protože na jiném místě je pojem *kurfiřt* použit.

je i přes naši určitou kritiku významným kulturním činem, který je důstojnou připomínkou 400. výročí vydání Keplerova originálu.

JOSEF SMOLKA

Sabine Anagnostou, Florike Egmont, Christoph Friedrich (eds.): A passion for plants: materia medica and botany in scientific networks from the 16th to 18th centuries.

Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft 2011, 143 s., 10 obr., ISBN 978-3-8047-3016-8.

Sborník přináší devět anglických a německých článků z mezinárodního symposia, které se pod názvem *A passion for plants – Die Leidenschaft für Pflanzen* konalo ve dnech 13.–14. prosince 2006 na universitě v Marburgu. Hlavním námětem přednášek byly léčivé rostliny a botanika na začátku novověku.

První část sborníku obsahuje čtyři texty pojednávající o lékárnících, kteří se zabývali botanikou, jež tehdy byla nově vznikající samostatnou vědou. Z německých lékárníků 16. století jsou v článku Müller-Jahnckeho představeni G. Öllinger, B. Bessler a P. S. Sprenger, kteří se botanice věnovali teoreticky i prakticky. V dalším článku se F. Egmont zabývá vztahy přírodovědce C. Clusia s různými evropskými lékárníky. Dokládá to rozsáhlá korespondence, která je nyní dostupná i na internetu (<http://www.bibliotheek.leidenuniv.nl>). Jeden z jeho četných kontaktů byl lékárníkem v Bratislavě. Botanickou aktivitu německých lékárníků v 18. století shrnul ve svém pojednání C. Friedrich a zaměřil se zvláště na ty, kteří se posléze stali univerzitními učiteli.

Farmakobotanickým působením brněnského rodáka, misionáře a lékárníka G. J. Kamela na Filipínách se zabývala S. Anagnostou – při této příležitosti je vhodné připomenout, že výše uvedené symposium se konalo v roce třisetletého výročí Kamelova úmrtí. Zejména hodnotila Kamelův přínos botanice a připomněla též strychninovou drogu *Faba Sancti Ignatii*, kterou Kamel pojmenoval po zakladateli jezuitského řádu, do něhož sám patřil. Velkou pozornost věnovala autorka i literárním pramenům Kamelových znalostí a zmínila se při této příležitosti o jiném našem misionáři a lékárníkovi na Filipínách P. Kleinovi, který pocházel z Chebu. Mimo to uvedla ještě dalšího jezuitu a lékárníka J. Steinhöffera, který byl z Jihlavy a působil v Mexiku.

Druhá část sborníku je zaměřena na léčivé látky a šíření znalostí o nich. O botanické zahradě v Leidenu psal P. G. Hoftijzer. Její správce J. Ligtvoet měl rozsáhlou odbornou knihovnu. Ta po jeho smrti přišla v roce 1752 do dražby, z níž se dochoval tištěný katalog. O založení botanické zahrady v Padově a jejím

využívání k výuce studentů lékařství v 16. století pojednaly E. Cappeletti a A. U. Savoia. Upozornily také na její vliv na Leidenskou botanickou zahradu. J. Pardo-Tomás z Barcelony se zabýval znalostmi přírody a léčitelstvím mexických Indiánů, zaznamenanými ve spise „Problemas y secretos“ od Juana de Gárddenas z roku 1591. Oxfordské sbírky, kterým na začátku 17. století položil základy E. Ashmole a otec a syn Tradescantovi, obsahují též různá přírodní léčiva. Vznikem a vývojem těchto sbírek se zabýval A. MacGregor.

Poslední článek je od J. G. Mayera a pojednává o známém herbáři z počátku novověku, který jeho autor J. Wonnecke von Kaub obrazně nazval zahradou zdraví (*Gart der Gesundheit*). Tento spis, vydaný poprvé v roce 1485, obsahuje 382 rostlinných, 25 animálních a 28 minerálních léčiv. Je to výtah z mnoha antických a arabských autorů, jenž se stal pramenem řady dalších lékařských spisů (u nás z něho čerpali J. Černý a nepřímo i T. Hájek). Jeho vliv lze stále vystopovat v lidovém léčitelství.

Sborník ukazuje, že osamostatnění botaniky od lékařství byl složitý a dlouhotrvající proces, jehož se zúčastnilo mnoho dnes již zapomenutých osobností.

PAVEL DRÁBEK

Evžen Strouhal: Profesor Čeněk Strouhal – zakladatel české experimentální fyziky. Praha, Academia, 2012, 296 s., 120 ilustrací. ISBN 978-80-2061-1

Recenzovaná kniha je v podstatě životopisem Čenka (Vincence) Strouhala (1850–1922), sepsaným jeho vnukem. Autor se v mnohem opíral o vzpomínky svého otce MUDr. Eugena Strouhala (1888–1975), staršího Strouhalova syna. Jako pracovní materiál použil rodinný archiv a archiv Strouhalova vnuka Karla Micky. Využil též archivní fondy Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, Archivu Jednoty českých matematiků, fyziků a astronomů, Literárního archivu Památníku národního písemnictví, Národního archivu, Archivu UK a oblastních a okresních archivů v Zámrsku, Chrudimi a Hradci Králové. Pokud jde o rodinné archivy, jsou to kolekce dopisů psaných profesorem Strouhalem rodině a kolegům a dopisů a dopisnic, které Strouhal obdržel. Celkem měl autor životopisu k dispozici asi 240 dopisů a desítky archiválií z uvedených archivů.

Publikaci si autor rozvrhl do 26 kapitol, jejichž názvy udávají etapy Strouhalova života. V první kapitole se čtenář seznámí s jeho mládím; narodil se v rodině zemědělce v Seči v Železných horách jako nejmladší ze čtyř dětí. Jeho sourozenci byli o dost starší: František o 19, Josef o 17, Karel o 16 a Marie o 14 let. Nejblíže měl Čeněk k bratru Josefovi, který se o něj téměř otcovsky staral a podporoval ho

na studiích. Čeněk studoval na gymnáziu v Hradci Králové a poté na filozofické fakultě pražské univerzity. Obor si zvolil sám: fyziku. Na studiích pobíral stipendium, které si vylepšoval kondicemi. Ještě jako student se stal členem Jednoty českých matematiků, v níž už jako dvacetiletý posluchač 1. semestru přednášel o geometrických problémech. Jedna z přednášek vyšla i tiskem jako první Strouhalova publikace. Již během prvních let univerzitních studií si Strouhal vedle fyziky a matematiky oblíbil též astronomii. Od října 1872 se stal ještě jako posluchač fakulty placeným asistentem univerzitní hvězdárny, kde pracoval přes tři roky. Tam se sblížil s celoživotním důvěrným přítelem, jen o rok starším adjunktem hvězdárny Augustem Seydlerem (1849–1891). Jednou z pracovních povinností asistenta Strouhala bylo ohlásit přesný čas mávnutím praporu z ochozu astronomické věže, po němž oznámil výstřel z děla vojenské posádky na Opyši Pražanům právě poledne. Strouhal byl s bádáním v astronomii a meteorologii a místem na hvězdárně spokojen, takže tam hodlal zůstat. Do jeho vytčené životní dráhy zasáhl profesor univerzity ve Würzburgu Friedrich Kohlrausch (1840–1910), který zakládal nový fyzikální ústav a hledal vhodného asistenta. Strouhalův učitel profesor Ernst Mach (1838–1916) mu doporučil svého bývalého úspěšného studenta Strouhala. Došlo k osobnímu jednání Strouhala s Kohlrauschem, které vyústilo k přijetí Strouhala na místo asistenta fyzikálního kabinetu. Brzy po Strouhalově příjezdu do Würzburgu na podzim 1875 se ukázalo, že Kohlrausch potřeboval Strouhala hlavně ke spolupráci na budování nového fyzikálního ústavu, který se stavěl v letech 1875–1879, tedy v období Strouhalova působení ve Würzburgu. Ústav se stal jedním z nejmodernějších ústavů v Evropě. Strouhal pečlivě sledoval stavbu budovy a zejména se přičinil o jeho vnitřní zařízení (instalace a vědecké přístroje). Zkušenosti nabyté ve Würzburgu se Strouhalovi velmi hodily při budování nového fyzikálního ústavu v Praze o třicet let později. Kohlrausch byl první v Evropě, kdo zavedl pro studenty praktická cvičení s množstvím měření. Strouhal nesl hlavní tíhu výuky ve cvičeních. Byl neobyčejně zdatným učitelem a většina tamních studentů si ho vážila více než Kohlrausche. V roce 1876 si odskočil do Prahy, aby složil zkoušky k dosažení doktorské hodnosti a předložil disertaci (v němčině). Doktorem filozofie byl prohlášen v Karolinu 20. října 1876. Ve Würzburgu se stal jeho spolupracovníkem Američan německého původu Charles Barus (1856–1935), který studoval u Kohlrausche, jenž mu navrhl téma disertace, totiž vztah magnetizace k tvrdosti oceli. Barus požádal Strouhala o spolupráci a ten souhlasil. Výsledky publikovali v několika periodikách v letech 1880–1881. Jejich spolupráce však pokračovala i později, kdy byli každý jinde, Barus v USA a Strouhal v Praze. Výsledkem bylo dalších deset společných publikací, z toho dvě knižní. Kromě spolupráce s Barusem Strouhal ve Würzburgu experimentoval a sepisoval svoji habilitační práci o tzv. třecích tónech. V červnu 1878 už byl soukromým docentem pro experimentální fyziku.

Po návratu do USA v roce 1880 byl Barus přijat jako fyzik do státního Geologického průzkumu. Počítal s tím, že v nově založené geofyzikální laboratoři mu bude asistovat Strouhal. Zařídil dokonce to, že Strouhal jako státní zaměstnanec pobíral plat. Strouhal přitom nikdy do USA neodjel, pracoval pro Baruse na dálku, hlavně nakupoval v Evropě vědecké přístroje. Od uvedené vládní organizace dostal za úkol navštívit nejlepší evropské fyzikální ústavy a referovat o jejich zařízení. Strouhal nabídku Baruse emigrovat do USA odmítl a dal přednost nabídce české univerzity na profesuru na filosofické fakultě. Würzburg opustil v dubnu 1882 nadobro po sedmiletém působení na tamní univerzitě. Pár měsíců před tím při příležitostné návštěvě Prahy požádal o ruku dceru profesora B. Eiselta (1831–1908), svého bývalého bytného. Eiselt však Strouhala stroze odmítl, s dcerou měl jiné plány. Uvedená fakta jsou v knize zachycena v kapitolách 2–6, nazvaných příznačně „Studentem filosofické fakulty pražské univerzity“, „Asistentem na pražské hvězdárně“, „Doktorem v Praze a docentem ve Würzburgu“, „Spolupráce s Charlesem Barusem“ a „Na životním rozcestí: do Ameriky nebo domů?“. Strouhal dal najevo svůj pevný vztah k rodné zemi a nepřijal lákavou nabídku žít a pracovat v Americe. Dal jednoznačně přednost službě své vlasti.

O rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou usilovali Češi delší čas. Císař František Josef I. vydal konečně své rozhodnutí o rozdělení univerzity pod společným jménem Carolo-Ferdinanda 11. dubna 1881. Na české filosofické fakultě, kam patřily tehdy i přírodovědné obory včetně fyziky, se řešilo obsazení profesorských míst jednotlivých ústavů. K přednáškám z teoretické fyziky byl povolán Strouhalův přítel A. Seydler. Pro experimentální fyziku bylo několik kandidátů: Vincenc Dvořák (1848–1922), Karel Domalíp (1846–1909), František Koláček (1851–1913) a Čeněk Strouhal, který byl vybrán nejen na základě úspěšné badatelské práce ve Würzburgu, ale i z obavy, aby neodešel do Ameriky. Tak se ve svých 32 letech stal Strouhal nejmladším členem profesorského sboru fakulty; v roce 1882, kdy k rozdělení univerzity skutečně došlo, měl sbor 14 řádných a 6 mimořádných profesorů. Císař jmenoval Strouhala řádným profesorem 21. dubna 1882. Při rozdělení univerzity došlo i k rozdělení majetku, ovšem velmi nevýhodně pro českou univerzitu. Řada ústavů a seminářů musela být zřízena nově. Český Fyzikální ústav byl umístěn na třech místech v areálu Klementina a nestačil náporu studentů, ani na bádání. Pro nedostatek peněz se ústav horko těžko zařizoval. Personálně ústav sestával z ředitele Strouhala, jeho asistenta a laboranta–sluhy.

Od zahájení výuky ve školním roce 1882/1883 se Strouhal věnoval přednáškám z experimentální fyziky jako svému hlavnímu úkolu. Každou přednášku si pečlivě připravil a vyzkoušel předem každý pokus, který měl být předveden. Přednášel spatra posluchačům přírodních věd, medicíny a farmacie. Při přednáškách

mluvil volně s přízvukem na význačná slova. Po vzoru Kohlrausche zavedl fyzikální praktikum pro kandidáty středoškolské profesury matematiky a fyziky i pro kandidáty v ostatních přírodních vědách. Téměř třicet stran recenzované knihy je věnováno Strouhalově činnosti jako profesora a jeho činnosti ve fakultních orgánech. Popsáno je Strouhalovo angažmá v Jednotě českých matematiků, jejímž předsedou byl od roku 1900 a členem výboru od 70. let 19. století (kapitola 11). Připomenuto je i jeho členství v Královské české společnosti nauk a v České akademii pro vědy, slovesnost a umění (kapitoly 12 a 13).

Zajímavý byl vztah Strouhala k T. G. Masarykovi (kapitola 14). Strouhal patřil do okruhu Masarykova Athenea, které též finančně podporoval. Masaryk v prosinci 1889 při přednášce z praktické filosofie přiřadil Jana Husa k Sokratovi a k Ježíši jako největším mravním příkladům lidských dějin. Přítomní studenti reagovali bouřlivým aplausem. Zpráva o této „provokaci“ vyvolala reakci Masarykových odpůrců, která vyústila v disciplinární řízení proti němu. Strouhal jako proděkan měl v akademickém senátě FF rozhodující slovo. Poslal Masarykovi varovný dopis, v němž mu vyjádřil plnou podporu a radil mu, aby se na čas stáhl z politického života do ticha pracovny. Senát univerzity nakonec – jako kompromis mezi návrhem odvolat Masaryka z univerzity a jeho obhajobou uznanou senátory, lékaři a filozofy – udělil Masarykovi pouhou důtku za opomenutí povinností. Strouhalovo diplomatické jednání ho zachránilo před vyhazováním z univerzity.

Přes dvacet let trval Strouhalův zápas o stavbu nového fyzikálního ústavu (kapitola 15). Po neskutečných obstrukcích v Praze i ve Vídni bylo konečně v závěru 90. let rozhodnuto ke stavbě velké budovy původně pro všechny přírodovědné obory. Pro budovu bylo zvoleno území poblíž kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Novém Městě. Strouhal se ujal kreslení ideových plánů budovy. Z technických důvodů však jen pro fyziku a matematiku měly být postaveny dvě oddělené budovy. Pro budoucí fyzikální ústav zhotovil normativní náčrty rozdělení místností v budově. Stavební práce proběhly v letech 1905–1907. Ve spolupráci s asistenty, pozdějšími profesory Bohumilem Kučerou (1874–1921) a Františkem Záviškou (1879–1945) vybavil postupně Strouhal ústav moderními přístroji, které měly sloužit výuce a výzkumu. Provoz nového Fyzikálního ústavu začal v roce 1908. Na jeho schodišti je umístěna mramorová pamětní deska, připomínající zbudování ústavu zásluhou ředitele ústavu profesora Čenka Strouhala za součinnosti profesora Bohumila Kučery.

Druhá část Strouhalovy knihy se týká nejbližších přátel profesora Strouhala, jeho soukromého života, manželství, jeho rodiny, válečné korespondence, odchodu na odpočinek a sklonku života. Těmto tématům je věnováno 86 stran textu. Strouhal počítal k svým nejbližším přátelům zejména bratra Josefa a kolegu Seydlera. Strouhal žijící v 80. letech naplno svou práci a péči o příbuzné

v rodné Seči pocítil touhu po blízké bytosti, s níž by založil rodinu. Hned po návratu z Würzburgu žil v podnájmu u rady zemského soudu Němce Gustava Ratzenbecka, otce dvou dcer. Strouhal si oblíbil starší z nich Eugenií, a tak požádal po důkladné úvaze o její ruku. Tentokrát pochodil u rodičů lépe než u profesora Eiselta. Svatba se konala v srpnu 1886. Novomanželé první cestu vykonali do Seče, po ní následovala velká třítydenní svatební cesta do Německa a Holandska. V květnu 1887 se jim narodilo první dítě, dcera Aglaja. Brzy následovalo narození syna Eugena, po něm Emila a nakonec roku 1898 dcery Augustiny. Autor knihy využil k popisu života profesorské rodiny knihu Milady Součkové (1898–1985), spolužačky Augustiny, nazvané „Amor a Psyché – část Deník Augustiny“. Oba synové Strouhala jako důstojníci rakouské armády sloužili po celou dobu 1. světové války na frontě: starší Eugen, lékař, ve vojenských lékařských zařízeních, a mladší Emil, fyzik, u dělostřelectva. Oba válku bez úhony přežili. S oběma syny udržoval otec čilou korespondenci, kterou oni opětovali.

Na vyhlášení republiky v říjnu 1918 reagoval Strouhal (zdá se) nejednoznačně: jako Čech a vlastenec se radoval, ale byl i smutný z rozpadu osvětleného mocnářství, kterému věrně sloužil, a možná i proto, že tím ztratil svůj nejceněnější titul dvorního rady, který získal roku 1900. V roce 1920 byly uspořádány velké oslavy Strouhalových sedmdesátin. Po nich odjel Strouhal s rodinou do milované Seče. Na trvalý odpočinek odešel k 1. dubnu 1921, ohlásilo se stáří a s ním i nemoci. Těsně před vánočními svátky 1921 byl postižen akutní retencí moči. Počátkem ledna 1922 ho převezli do podolského sanatoria, kde byl dvakrát operován. Den po druhé operaci, 23. ledna 1922, zemřel po neodborném zásahu anesteziologa. Pietní obřad proběhl 26. ledna ve strašnickém krematoriu. Urnu s popelem převezli pozůstalí v dubnu do Seče, kde ji uložili do rodinného hrobu.

K sepsání 24. kapitoly knihy byli přizváni historička vědy Emilie Těšínská a fyzik Jan Valenta. Ti střízlivě pojali Strouhala jako vědce, pedagoga a organizátora. Rozebrali Strouhalovy práce o elektrických a magnetických vlastnostech oceli a jeho pohotovou reakci na Roentgenův objev paprsků X. Uvedli názvy a obsahy Strouhalových vysokoškolských přednášek a cvičení, jeho učebnice a jeho organizátorskou činnost hlavně kolem budování Fyzikálního ústavu. Tato kapitola o 37 stranách je velmi konsistentní a je znát, že ji napsali praví odborníci.

Předposlední kapitola, nazvaná „Mnohovrstevná osobnost Čeňka Strouhala“, je širším shrnutím života a díla tohoto profesora. Autor celé práce v ní mimo jiné uvedl, že Strouhal byl hluboce věřícím, neokázalým a pokorným, ale nikoli bigotním katolíkem. Víra mu byla samozřejmostí, věcí rozumu i citu. Poslední kapitolu napsal přizvaný grafolog Petr Živný. Nepřináší nic nového o Strouhalovi, považují ji za zbytečnou.

Autor knihy, profesor MUDr. Evžen Strouhal, DrSc., narozený roku 1931, je všestranný vědec: archeolog, antropolog, lékař a historik lékařství. Knihu

o svém dědečkovi sepsal jako zkušený spisovatel, což je znát na stylizaci a pěkné češtině. Knihu připsal památce rodičů; vyšla ke 150. výročí založení Jednoty českých matematiků a k 70. výročí Strouhalova úmrtí v edici Paměť. Je vybavena soupisem použité literatury, seznamem Strouhalových publikací a jmenným rejstříkem. Knihu vřele doporučuji odborníkům i poučeným laikům.

JIŘÍ JINDRA

Apotheker Kalender 2013. Calendar for Pharmacists Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 2012, 14 listů, ISBN 978-3-7692-5861-5

Tradičně pojatý lékárnický kalendář na rok 2013 připravil stejně jako v předšlém roce profesor Werner Dressendörfer z Bambergu a k jeho výzdobě použil kromě vlastní sbírky též předměty z Německého lékárnického muzea v Heidelbergu a z muzea v Essenu. Určitou novinkou v obsahu kalendáře jsou fotografie továrně vyráběných léčivých specialit z konce 19. století. Patří k nim tablety kyseliny acetylsalicylové tehdejší firmy Heiden, obsahující dvojnásobnou dávku účinné látky než dnešní přípravky. Další vyobrazené speciality (např. Agurin a Voluntal) se dnes již nepoužívají.

Bohatěji jsou v kalendáři zastoupeny fotografie nádobek na léčivé látky. Tyto tzv. lékárenské stojatky bývaly zhotoveny z různých materiálů a mívaly různé ozdobné nápisy, včetně chemiatrických značek. Ty se běžně používaly v lékařských předpisech ještě v baroku. V kalendáři jsou vyobrazeny např. skleněné lahvičky na tekutiny a dále dřevěné stojatky s víčky. Sloužily na uchovávání rostlinných drog nebo látek minerálního původu. Zvláštností je dřevěná stojatka, na níž je přilepen reliéf lví hlavy. Její stručný nápis *Macis* udává, že v ní byly přechovávány sušené bobule muškátovníku (tzv. muškátový květ).

Nádoby na léčiva nerostného původu jsou zastoupeny dřevěnými i skleněnými stojatkami na různé druhy křemičitanů hlinitých, které se často používaly pro své adsorbční vlastnosti. Patřila k nim např. od dob antiky používaná *Terra lemnia*, pocházející z ostrova Lemnos, nebo *Bolus rubra*, křemičitan červeně zbarvený příměsí oxidu železitého.

Větší soubory stojatek jsou na snímku lékárny z muzea v Rudolfzellu, kde je vystavena oficína místní lékárny z 19. století. Rozsah souborů stojatek je patrný též z modelu lékárny, vystaveného ve farmaceutickém muzeu v Heidelbergu.

Nejstarším předmětem zobrazeným v kalendáři je malý gotický hmoždíř z konce poloviny 14. století Podle nápisu byl tento bronzový předmět odlit v Norimberku a patří mezi nejstarší dochované hmoždíře. K výrobním zařízením patří

těž kovový destilační přístroj, vyrobený asi v roce 1900 firmou Q. Bitter z Bielefeldu. Kromě přípravy destilovaných vod sloužil též k přípravě dalších lékových forem, jako jsou nálevy, náplasti atp. Vytápěl se uhlím nebo koksem.

Odborná literatura je tentokrát zastoupena dvěma ukázkami z německého herbáře H. Bocka (zvaného též Tragus, 1498–1554). Na první je s příslušným textem o léčebných indikacích vyobrazen keř lísky s hodující veverkou. Na druhé ukázce pak rytec D. Kandel (1527–1587) umístil jabloň, kolem jejíhož kmene se ovíjí had. Obě ukázky jsou z různých vydání herbáře.

Z uměleckých děl je do kalendáře zařazen obrázek patrona lékárníků svatého Lukáše. Pozadí obrázku tvoří část repositoria se stojatkami, jež je možno datovat do 18. století.

Směs vůní, typická pro původní lékárny, inspirovala básníka R. Löwensteina (1819–1891) k napsání básně, v níž připsal účinnost léčiv kouzelnému působení skřítků a jiných bájných bytostí. Tuto báseň ilustroval T. Hosemann (1807–1875) ve stylu snu noci svatojánské. K uměleckým dílům můžeme přiřadit i kaligraficky napsanou kopii výučního listu z r. 1744, v němž lékárník z Kaiserlauternu potvrzuje T. W. L. Hoffmannovi, že řádně prošel povinnou pětiletou praxí v jeho lékárně.

Na rubu listu každého měsíce je zasvěcený odborný článek k otištěnému obrázku včetně literatury. Tyto texty jsou v němčině s anglickým překladem. Také toto vydání je obohacím farmaceuticko-historické literatury a dobře poslouží popularizaci dějin vědy.

PAVEL DRÁBEK

KRONIKA

Galerie zakladatelů a osobností Ústavu fyzikální chemie Jaroslava Heyrovského AV ČR

V prvních dnech léta 2012 byla v budově ústavu v Dolejškově ulici v Praze 8 otevřena galerie zakladatelů Polarografického ústavu ČSAV (PÚ) a Ústavu fyzikální chemie ČSAV (ÚFCH), které fúzovaly v roce 1972 v Ústav fyzikální chemie

a elektrochemie Jaroslava Heyrovského (ÚFCH JH) ČSAV, který je od roku 1993 Ústavem fyzikální chemie Jaroslava Heyrovského AV ČR. V galerii je vystaven soubor perokreseb jedenácti osobností; autorem velmi zdařilých portrétů je vědecký pracovník ÚFCH JH profesor Zdeněk Herman. Se kterými osobnostmi české fyzikální chemie může se návštěvník ústavu seznámit?

První je zakladatel Polarografického ústavu a jeho ředitel až do roku 1963, profesor Jaroslav Heyrovský (1890–1967), objevitel elektroanalytické metody – polarografie, za niž obdržel v roce 1959 jako první Čech Nobelovu cenu za chemii. Založil světoznámou pražskou polarografickou školu. Druhým je zakladatel Ústavu fyzikální chemie a ředitel této instituce až do své nenadálé smrti, profesor Rudolf Brdička (1906–1970), Heyrovského žák. Věnoval se polarografii, reakční kinetice a zasloužil se o zavedení a rozvoj nových výzkumných fyzikálně chemických metod. V 50. letech napsal výbornou učebnici fyzikální chemie, která byla přeložena hlavně do němčiny (15 vydání!). Profesor Jíří Koryta (1922–1994), taktéž Heyrovského žák, se kromě polarografie na počátku své vědecké kariéry věnoval dalším elektrochemickým tématům: vlivu adsorpce sloučenin na elektrodové procesy a elektrokatalýze. V 70. letech založil nový směr: výzkum procesů na mezifázi dvou nemísitelných roztoků elektrolytů a přenos iontů přes mezifázi kapalina–kapalina. Jedním ze zakladatelů ÚFCH byl Dr. Vladimír Čermák (1920–1980), spoluautor prvního československého hmotnostního spektrometru. Věnoval se srážkám mezi ionty a molekulami, zejména ionizačním srážkám. Je autorem elektronové spektrometrie Penningovy ionizace. Docent Jaroslav Kůta (1924–1981), další Heyrovského žák a jeho blízký spolupracovník v PÚ, je s Heyrovským spoluautorem základní učebnice polarografie, která byla přeložena do několika cizích jazyků. Zabýval se hlavně procesy na kapkové rtuťové elektrodě. Profesor Eduard Hála (1919–1989), světový odborník na fázové rovnováhy a spoluzakladatel české chemické termodynamiky, pracoval v ÚFCH se svou skupinou

asi 15 let, poté přešel do jiného ústavu ČSAV. Byl spoluautorem skvělé učebnice fyzikální chemie, kterou do roku 1958 přednášel na pražské VŠCHT. Dalším zakládajícím členem ÚFCH a Brdičkovým zástupcem byl Dr. Vladimír Hanuš (1923–2009), původně výborný polarografista, později spolu s V. Čermákem hmotnostní spektrometrista; založil obor organické hmotnostní spektrometrie. Měl univerzální vědomosti ve všech chemických disciplínách. Polarografista a žák Heyrovského profesor Antonín A. Vlček (1927–1999) pracoval až do roku 1965 jako vedoucí vědecký pracovník PÚ, kdy se stal na dlouhých 24 let ředitelem ÚFCH JH ČSAV. Pracoval ve fyzikální a anorganické chemii, elektrochemicky studoval anorganické komplexní sloučeniny. Patří k zakladatelům PÚ. Profesor Jaroslav Koutecký (1922–2005), původně teoretický polarografista, žák Brdičkův, založil v ÚFCH českou školu kvantové teorie molekulových soustav. Dále studoval povrchy a chemisorpci, strukturu molekul a klastrů. V roce 1968 odešel do ciziny, většinu emigrace prožil v západním Berlíně. Dalším emigrantem ÚFCH byl profesor Josef Plíva (1924–2000), který přešel se svou výzkumnou skupinou do ÚFCH počátkem 60. let. Věnoval se molekulové fyzice a teorii vibrace molekul. Opustil Československo rovněž v roce 1968 a zakotvil v USA. Ve vlasti založil školu teoretické a experimentální infračervené spektroskopie. Žák profesora F. Běhounka (1898–1973), docent Čestmír Jech (1924–2002), patří mezi zakladatele ÚFCH. V 50. letech se též podílel na konstrukci zmíněného hmotnostního spektrometru, později se věnoval radiofyzice a radiochemii. Známým se stal používáním radiofyzikálních metod v různých oborech.

Galerie je instalována nastalo v prostorách ÚFCH JH AV ČR a je přístupná veřejnosti v pracovních dnech v době od 9 do 16 hodin. Je dosažitelná i mimopražským zájemcům, neboť je uvedena i na webových stránkách ústavu.

JIŘÍ JINDRA

Seminář Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II. K historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství v Brně 11.–12. 9. 2012

Ve dnech 11. až 12. 9. 2012 se v Technickém muzeu v Brně uskutečnil druhý ročník odborného semináře pod uvedeným názvem, pořádaný Technickým muzeem v Brně (TMB), zastoupeným dr. Radkem Slabotínským ve spolupráci s Veterinární a farmaceutickou univerzitou Brno, Zdravotnickým muzeem Národní lékařské knihovny v Praze, Českým farmaceutickým muzeem, střediskem Farmaceutické fakulty v Hradci Králové a Společností pro dějiny věd a techniky. Akce navazuje na loňský první ročník, k němuž vyšel právě v těchto dnech sborník a účastníci se s ním mohli na místě seznámit (Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat I. Brno, TMB, 2012, info@technicalmuseum.cz). V budoucnosti se počítá s publikováním témat probíraných během odborných seminářů v recenzovaných publikacích.

V cyklu 28 přednášek byly během dvou-denního semináře prezentovány příspěvky z České republiky a ze Slovenska. Cílem semináře bylo „umožnit setkání odborníků, kteří se uvedenou problematikou již

léta intenzivně zabývají, ale rovněž zájemců z řad odborné veřejnosti, kteří do této oblasti „zabrousili“ v rámci jiného vědního oboru, kteří spravují v rámci své muzejní činnosti sbírkový fond týkající se medicíny, farmacie a veterinárního lékařství, používají uchované sbírkové předměty a archivní prameny při realizaci výstavních a výukových projektů a expozic a dále umožnit předání a získání nových a prohloubení stávajících poznatků“. Důraz kladli organizátoři na interdisciplinární zaměření semináře. K úspěchu tohoto snažení nepochybně napomohlo, že ačkoliv bylo jednání rozděleno do sekcí a bloků, všechny přednášky a diskuse proběhly postupně na jednom místě a žádný účastník nebyl ochuzen o téma, které by bylo projednáváno ve stejný čas v jiné místnosti, jak tomu bývá u větších akcí.

V programu bylo pět bloků přednášek s tématem zdravotnictví a farmacie: muzeum jako objekt prezentace a uchování paměti, průmysl a technika v minulosti i současnosti medicíny, architektura ve službách zdravotnictví, historiografie a varia.

První den v prvním bloku se účastníci seznámili se sbírkami a akcemi Kabinetu dějin veterinární medicíny a farmacie VFU Brno (Pavel Brauner), s přípravami oslav k 190. výročí narození G. J. Mendela, organizovaných Mendelovým muzeem, které získalo početné partnery k připomenutí této osobnosti známého kulturní veřejnosti ve světě více než u nás (Ondřej Dostál). Jarmila Klímová z Muzea Komenského v Přerově hovořila o názorných učebních pomůckách k výuce zdravotní vědy a biologie člověka, jichž mají v muzeu bohatou sbírku, a Lenka Hanáková o tom, jak vlastními silami založili a vybavili Muzeum ošetřovatelství při Slezské nemocnici v Opavě. O sbírkovém fondu zámku Hrádek

u Nechanic a tamějších obrazech s cyklem lidských chorob referovala Veronika Chňupková. O účelu založení i o překvapivých tajemstvích antropologického Hrdličkova muzea člověka v Praze mluvil jeho nový kurátor Marco Stella. Blok uzavřel Petr Svobodný virtuální exkurzí po zahraničních muzeích medicíny, která navštívil, která mají vztah k českým zemím a jsou dostupná našincům při cestách po Evropě.

Další blok přednášek uvedla Marta Jiroušková, spoluautorka referátu o výstavbě nemocnic v Košicích, na ni navázala Blanka Petráková referátem o architektu D. S. Jurkovičovi a jeho stavbách a adaptacích v lázních Luhačovice, poté Karel Král informoval o oficínách lékáren v proměnách času s množstvím fotografií ze svého osobního archivu. Katarína Pekařová poukázala na programový přínos kalendářů ke vzdělání a zdravotní osvětě slovenské populace v 17. a 18. století. Beata Ricziová navázala rozbořením díla evangelického faráře J. Tonsorise z poloviny 18. století, oblíbené zdravotnické příručky kombinující osvětu s prostředky lidového léčení. Ladislav Dedek seznámil účastníky s postupy při výrobě veterinárních sér a vakcín od založení Československa do 90. let 20. století a Ivanka Matoušková s budováním a vývojem čistých prostorů ve zdravotnictví – od Listera po dnešní postupy a normy sterility prostředí užívané i v astronautice. K veterinární tematice, ovšem s možnými přímými důsledky pro lidské zdraví, se vrátila Šárka Hejlová příspěvkem k historii prohlídky zvěře a ošetřování zvěřiny a současnému stavu kontroly. ašsem

Druhý den jednání, po přednášce přenesené z předchozího dne (O. Dostál o 190. výročí G. J. Mendela), zahájil Jiří

Bakala působivou prezentací Bat'ovy nemocnice v letech 1927–1945 s přesahy jejího odkazu pro současnost. Sociálně-zdravotní tematice byly věnovány i další referáty: Anna Falisová mluvila o konsolidaci zdravotních poměrů na Slovensku po druhé světové válce, o největších problémech v neohroženějších oblastech, a Eva Morovicsová navázala společným referátem o poválečných zdravotně-sociálních aktivitách se zaměřením na dětskou populaci. František Dohnal pohovořil o generálovi prof. dr. Karlu Franzovi, vojáku a ftizeologovi činnému za Rakouska-Uherska i v Československé republice. Emilie Těšínská demonstrovala ve svém příspěvku studium účinků záření na zvířatech v československé radiologii a radiobiologii. Pozornost věnovala motivaci pokusů na králících, morčatech, krysách, myších a žabách, metodice, interpretaci a využití výsledků. Jiří Jindra pojednal o českých kandidátech na Nobelovu cenu z řad lékařů a fyziologů a Eva Morovicsová o českých lékařích v čele psychiatrické kliniky bratislavské lékařské fakulty od jejího zřízení v roce 1919, Z. Myslivečkovi, M. Krívém a S. Krákorovi.

Poslední blok byl svými náměty orientován do značné míry historicko-etnograficky. Tomáš Hamrlík z Muzea Bojkovska se zabýval dějinami zvěrokletičství jako specifickým způsobem obživy v obcích Bojkovicka, pár staletí poskytujícím sezónní práci tamním mužům. Dana Motyčková a Kateřina Sedlická připravily referát o hygienických poměrech na českém venkově v první polovině 20. století a o navrhovaných změnách prostřednictvím architektonických studií v rámci veřejné soutěže vypsané Ministerstvem školství a národní osvěty. A. Falisová pak přednesla kolektivní referát o léčení

vztekliny a v této souvislosti o úspěšném praktikování lidového léčitelství – rodinného tajemství – na přelomu 19. a 20. století v liptovské župě. Kolektivní byl i referát prezentovaný Jarmilou Platovou o vzniku a vývoji tělovýchovného lékařství v Košicích, o péči poskytované účastníkům nejstaršího maratónu ve střední Evropě – Mezinárodního maratónu míru, i o důsledcích současné komercializace zdravotnických služeb pro sportovní možnosti mládeže. Jako poslední zazněl příspěvek Lucie Jarešové o působení československé chirurgické pohyblivé nemocnice v Koreji v letech 1952–1954.

Na závěr semináře P. Brauner provedl zájemce po areálu fakultního kampusu, zejména po nově velkoryse vybudovaných prostorách Studijního a informačního střediska Veterinární a farmaceutické univerzity Brno, kam byl přestěhován kromě centrální knihovny také Ústav cizích jazyků a dějin veterinárního lékařství. Kromě přednášek tam probíhají i drobné, ale zajímavé interaktivní výstavy pro veřejnost, v současné chvíli jsou tu vystaveny artefakty a předměty ze sbírek ústavu na téma péče o koně v historii a kůň v obrazech.

K úspěchu semináře přispěly vlnivé a komfortní prostředí poskytnuté pro seminář Technickým muzeem, odpovědný přístup a příprava organizátorů a samozřejmě věcné, zajímavé, obrazovým materiálem barvitě dokladované referáty přijímané obecně, které výrazně neprořídlo ani v posledních hodinách jednání, jak se to bohužel někdy stává na jiných akcích. Všechny zasláné přednášky včetně těch, které byly přihlášeny, ale autoři se nemohli osobně jednání zúčastnit, budou publikovány.

Seminář oficiálně proběhl v rámci oslav 190. výročí narození G. J. Mendela,

nicméně pořadatelé plánují každoroční pravidelné pokračování takovýchto vědeckých setkání. Domnívám se, že by bylo dobré koordinovat tento číperný, slibně se rozvíjející brněnský projekt s tradičními česko-slovenskými sympozii k dějinám medicíny, farmacie a veterinárního lékařství, která se konají už po dvě desetiletí každý druhý až třetí rok na české nebo slovenské straně. Téma je stejné a odborníků zabývajících se lékařskou historiografií je na našich územích omezený počet. Propojit velká tradiční sympozia s menšími semináři, které umějí pružněji reagovat na aktuální otázky a které jsou organizátoři schopni připravit každoročně – a kvalitně, jak se ukázalo –, by mohl být úkol v silách zúčastněných. Jsem přesvědčena, že k tomu nechybí schopnosti ani dobrá vůle pořádajících institucí reprezentovaných konkrétními lidmi.

HANA MÁŠOVÁ

Vytěsněná elita

Výstava představená veřejnosti pod tímto názvem je expozice pražského Židovského muzea, věnovaná zapomínaným učencům židovského původu, kteří byli jistým způsobem svázáni s pražskou Německou univerzitou. Probíhala ve dnech 4.–25. října 2012. Přípravili ji pracovníci Filosofické fakulty UK Petr Hlaváček a Dušan Radovanovič. Premiéru měla už v loňském roce, kdy ji bylo možno shlédnout na Filosofické fakultě UK, ovšem jednak tato tematika rozhodně do Židovského muzeu patří, jednak je přece jen tady lépe přístupná široké veřejnosti.

Základ expozice tvořily panely s podobiznami učenců, jejich biografiemi

a tituly hlavních děl. Návštěvníci výstavy měli možnost seznámit se s osmnácti osobnostmi svázanými s činností Německé univerzity v Praze. Pět z nich zahynulo jako oběti holocaustu v koncentračních táborech v Lodži, Osvětimi a Terezíně. Zbýlých třináct se zachránilo emigrací hlavně do Anglie a do USA nebo utrpění v koncentračních táborech přežilo. Na dvou panelech byla podána historie obou pražských univerzit v meziválečném Československu a rasová perzekuce na Německé univerzitě, která byla v listopadu 1939 připojena ke svazku říšských vysokých škol jako Německá Karlova univerzita. K jednotlivým osobnostem:

Karl W. Deutsch, univerzitní profesor, sociolog a politolog, zemřel v Cambridge (USA) v r. 1992. David Flusser, univerzitní profesor, judaista a historik raného křesťanství, zemřel v Jeruzalémě r. 2000. Otto Stein, univerzitní profesor, indolog, zemřel v Lodži r. 1942. Fritz Paudler, univerzitní profesor, etnolog a antropolog, zemřel asi v Praze r. 1945. Arthur Stein, profesor římských a řeckých dějin, děkan Filozofické fakulty, přežil Terezín a zemřel r. 1950 v Praze. Oskar Kraus, univerzitní profesor, filosof a právník, proslul kritikou Einsteinovy teorie relativity, kterou prohlásil za kumulaci absurdit a matematických fikcí. Paradoxně byl promotorem při udělení titulu Dr.h.c. A. Einsteinovi. Patřil k nejagilnějším organizátorům česko-německého vědeckého života v ČSR. V r. 1939 uprchl do Anglie, kde r. 1942 zemřel. David Herzog, docent, filolog a rabín, emigroval do Anglie, tam r. 1946 zemřel. Josef Körner, docent, germanista a literární vědec, přežil Terezín a zemřel r. 1950 v Praze. Emil Utitz, profesor filozofie, estetik a psycholog, přežil Terezín a zemřel r. 1956 na přednáškovém turné

v Jeně. Georg Stefansky, literární vědec a sociolog, habilitoval se v Praze, ale na Německé univerzitě ho nepřijali, zemřel v New Yorku r. 1957. Paul Nettel, docent, muzikolog, ředitel německého vysílání Čs. rozhlasu, uprchl s rodinou do USA, kde r. 1972 zemřel. Victor Ehrenberg, profesor starověkých dějin, v únoru 1939 emigroval s rodinou do Anglie, tam r. 1976 zemřel. Ludwig John, lektor, filosof a specialista na pedagogiku, přežil koncentrační tábory v Bergen-Belsenu a v Terezíně, zemřel v Rotterdamu r. 1962. Friedrich Sloty, profesor, filolog a indogermanista velký antinacista, zemřel r. 1963 v Jeně. Käthe Spiegel, historička a aktivistka za práva žen, dvakrát ji odmítli na Německé univerzitě habilitovat, zahynula v Lodži r. 1941. Samuel Steinherz, profesor rakouských dějin, rektor Německé univerzity v Praze; přijetím této funkce vyvolal stávkou německých nacionalistických studentů. Zemřel v Terezíně r. 1942. Maximilian Adler, univerzitní mimořádný profesor, klasický filolog, zahynul v Osvětimi r. 1944. Siegfried Reiter, profesor, děkan Filozofické fakulty Německé univerzity, klasický filolog, zemřel v Osvětimi r. 1943.

JIŘÍ JINDRA

53. seminář z dějin hutní výroby

Seminář zorganizovalo oddělení hornictví a hutnictví Národního technického muzea na 4. prosince 2012. Zúčastnilo se jej kolem třicítky odborníků převážně z České republiky a odezřelo tu dvanáct příspěvků, více se do jednodenního zasedání nevěšlo. Je možné, že některé přihlášené i nepřihlášené příspěvky budou zařazeny

do sborníku, který vyjde v roce 2013. Karel Stránský za širší kolektiv z Fakulty strojního inženýrství VUT Brno se zabýval v referátu těžbou a hutním zpracováním polymetalických Pb-Cu-Zn-Ag rud na bývalém pernštejnském panství. Slovenský host z Historického ústavu SAV Miroslav Lacko hovořil o projektu hutě v Bystrom Potoku u Smolníka z roku 1745 jako o příkladu strategického rozhodování v podnikání. Josef Petrik se věnoval Krušným horám jako kolébce válcování. Dvojice Jan Hučka a Václav Špatenka z Plzně referovala o historii železárny a slévárny v Rotavě. O proměně železárny Nejdek na tlakovou slévárnu hliníkových slitin promluvil Václav Špatenka. Studentské spolky Vysoké školy báňské v Příbrami pojednala Jindra Biolková z Archivu VŠB v Ostravě. Petr Kašing z téže instituce hovořil o profesoru Theofilu Chlebovském, prvním děkanovi Hutnické

fakulty VŠB v Ostravě. Jan Hučka vzpomněl na nedávno zesnulého nestora hutnictví profesora Drápala. O třech Waldech, profesoru ČVUT, jeho synovi Františkovi a jeho vnukovi Milanu, referoval Jiří Jindra z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Pracovník Muzea Blanska Jindřich Čeledín seznámil přítomné s Berthelem Thorvaldseem a uměleckými díly z litiny z blanské slévárny, které byly vytvořeny podle Thornvaldsenových motivů a předloh. Eva Dvořáková z pražského Národního památkového ústavu představila 1. etapu obnovy národní kulturní památky Vítkovické železárny. O patnácti letech koordinované činnosti nevládních organizací v oblasti průmyslového dědictví hovořil Svatopluk Zidek.

Příští seminář bude možná monotematicky zaměřen na uměleckou litinu.

JIRÍ JINDRA

ZPRÁVY Z LITERATURY

Sto let České botanické společnosti

Před sto lety, v období od června do listopadu, se v Praze formovala mezi členy pražského Přírodovědného klubu první specializovaná botanická společnost na území Rakouska-Uherska (Zoologisch-botanische Gesellschaft působila ve Vídni od 50. let 19. století). Těžko lze po letech spolehlivě říci, jaké pohyby vlastně k jejímu založení vedly – spokojme se odkazem na tehdy převládající specializační

trend ve všech vědách obecně a jeho institucionální odraz.

Je samozřejmé, že si Společnost (dále ČBS) připomněla své jubileum řadou akcí, k nimž patří i vydání speciálního (3.) čísla časopisu společnosti *Preslia* (84, s. 391–862). Většina obsahu je věnována syntetické prezentaci české vegetace a flóry, přesto tu nalezneme též stat' F. Krahulce *History of the studies on the flora and vegetation in the Czech Republic* (s. 397–426), která stručně, nicméně s bohatým informačním zázemím, shrnuje historický vývoj svého

předmětu. Najdeme tu též soupisy nejdůležitější primární i sekundární literatury.

Jinak přistoupila k výročí redakce *Živý*, jež centenariu věnovala 4. číslo 60. ročníku (2012). Vedle článku předsedy ČBS L. Hroudý (s. 150–154), v němž byly objasněny hlavní momenty v historii společnosti a ukázány portréty jejích hlavních představitelů, sem byly zařazeny drobnější materiály věnované jednotlivým aspektům činnosti ČBS i osobnostem, které aktivity organizace formovaly. Sem patří životopisné medailonky „síně slávy“, začínající K. Dominem a pokračující dalšími oslavenci jako J. Podpěra, J. Klika, F. Novák, V. J. Krajina, J. Dostál, E. Hadač, S. Hejný, J. Holub (s. LXV–LXXIII). Poté se hovoří o českých botanících na Balkáně, o K. B. Preslovi, T. Haenkovi, o floristických klíčích, což ovšem má s jubileem jen málo společného – k němu už pak směřují opět příspěvky věnované V. Chánovi, S. Staňkovi, Květeně ČR, Atlasu rozšíření cévnatých rostlin ČR a jednotlivým vysokoškolským a akademickým botanickým institucím, herbářům, regionálním muzeím, botanickým zahradám, floristickým kurzům. Zkrátka je tu představeno pestré panoráma jednotlivých botaniků, institucí a jejich snah v minulosti i v současnosti. Takový pohled, byť ne zcela ucelený, je možné jen přivítat. Autoři – zejména medailonků – nechtějí jen oslavovat, ale uvádějí, byť snad v příliš malé míře (což je ovšem v jubilejní publikaci pochopitelné), i některé kritické postřehy k jednotlivým aspektům práce osobností i společnosti jako celku.

Dovolím si tedy i já dvě malé kritické poznámky. Schází mi tu alespoň krátká zmínka o profesoru Zdeňkovi Černohorském, jenž byl v letech 1965–1975 předsedou ČSBS a hlavně dlouholetým ve-

doucím redaktorem *Preslí* (od r. 1963 do r. 1989) a jenž v proměnách času zachoval vysokou úroveň časopisu (mimořadně, soupis předsedů společnosti a šéfredaktorů *Preslí* mohl být připojen). A ta druhá: nemohu se zbavit dojmu, že je tu příliš zdůrazňován význam osobnosti Karla Domina, což je na druhé straně pochopitelná reakce na dobu zamlčování (v odborném tisku nevyšel vůbec Dominův nekrolog), ba hanobení (S. Hejný dokonce tvrdil, že Domina odsoudila nejen botanická veřejnost, ale i celý národ).

JAN JANKO

Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat I. (K historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství). Brno, Technické muzeum v Brně, 2012, 140 s. ISBN 978-80-86413-90-7

Sborník z mezinárodního odborného semináře, konaného v září 2011 v Technickém muzeu v Brně, obsahuje celkem 34 příspěvků s velice různorodou tematikou. O. Dostál z brněnského Mendelova muzea přednesl příspěvek „Mendel a jeho odkaz“. O mimořádné osobnosti se špatným osudem, profesoru J. Štefloví, referoval J. Šmarda z Biologického ústavu brněnské univerzity. Příspěvek J. Šindeláře z brněnské Veterinární a farmaceutické univerzity (VFU) se týkal počátků veterinárního muzejnictví u nás. O vědeckém díle a odkazu lékaře a biologa profesora F. K. Studničky hovořil na semináři S. Čech z Masarykovy univerzity. Zapomenutého lékaře z pražských Vinohrad F. Neumanna připomněl P. Kolář z 1. Lékařské fakulty

UK. L. Pavelková (Muzeum Těšínska, Český Těšín) referovala o sbírkovém fondu zdravotnictví tamního muzea. M. Mojzešová a D. Heřmanová z bratislavské Lékařské fakulty podaly historický pohled na začátky slovenské experimentální onkologie. Lidové léčitelství se ocitlo v „Pražské sbírce německých lidových písní 1894–1945“, jak o tom psaly D. Motyčková a K. Sedlická z pražského Etnologického ústavu AV ČR. O právních úpravách na ochranu společnosti před následky konzumace alkoholu v retrospektivě referovaly E. Chandogová a S. Capíková z bratislavské univerzity. Košičanky U. Ambušová, M. Jiroušková a J. Platová napsaly příspěvek o východoslovenském muzeu v Košicích a jeho spolupráci s košickými kluby zdravotnického zaměření. Kolektiv pracovníků bratislavské univerzity – S. Capíková, V. Ozorovský, L. Badalík a E. Chandogová – popsal v příspěvku legislativní rámec boje proti přenosným chorobám na Slovensku v letech 1918–1938. E. Morovicsová ze stejné organizace se zabývala přínosem zdravotní a ošetrovatelské služby v rodinách v období 1.ČSR. Dvojice badatelek D. Heřmanová (bratislavská univerzita) a A. Falisová (Slovenská akademie věd) popsal organizaci boje proti TBC na Slovensku v meziválečném období. V. Linhartová z brněnské univerzity publikovala historický vývoj fakultních nemocnic v Brně z architektonického hlediska. Širší kolektiv pracovníků z různých slovenských institucí – D. Rajský, J. Blecha, P. Juriš, M. Rajský, T. Lebotský a J. Šnirc – napsal příspěvek o zeměpisném rozložení fibropapilomatosy jelenů na Slovensku. Olomoucký historik J. Luňáček popsal hlavní polní nemocnice rakouské armády na Moravě v letech 1813–1814. Doktoři z košického Ústavu

vzdělávání veterinárních lékařů, J. Feješ, J. Pokorný a J. Blecha, popsal historii experimentální intradermální protiantraxové vakcinace hovězího dobytka v michalovském okrese v letech 1926–1927. O vývoji lékárenského interiéru v závislosti na proměnách činnosti lékáren referoval na semináři J. Babice z Českého farmaceutického muzea. Osudy veterináře M. Derbeka jako oběť vozhřivky podchytila E. Zatloukalová z VFU. A. Falisová (SAV) popsal život prof. K. Kocha a jeho místo v dějinách slovenského zdravotnictví. O lékařích a zvěrolékařích působících v 18. a 19. století v oblasti Gemeru napsal kolektiv 4 slovenských autorů (L. Husár, J. Pokorný, S. Oravcová a M. Nagyová) čtivou stat'. Článek J. Rejchrtové, pardubické historičky, odpovídá na otázku, kde se v Čechách „knajpovalo“. R. Harmach z brněnského Klubu dějin veterinární medicíny a farmacie napsal krátký článek „Mohl být penicilin objeven v Československu?“ Pracovníci VFU L. Dedek a P. Brauner připomněli prof. K. Macka jako zakladatele průmyslové výroby veterinárních očkovacích látek v Československu. Titíž autoři napsali příspěvek o J. Pulkrábkovi – významném veterináři a poslední oběti laboratorní infekce vozhřivkou. F. Dohnal z Farmaceutické fakulty UK v Hradci Králové vybral z dějin vojenské hygieny a epidemiologie osobu generála J. Liškutína. Sedmičlenný autorský kolektiv (M. Prokeš, J. Mojžíšová, A. Ondřejková, L. Korytár, E. Slepcká, A. Récky a D. Mažanský) z Košic popsal historii vzniku Univerzity veterinárního lékařství a farmacie v Košicích. K dějinám firmy Interpharma napsala krátké sdělení V. Vránová z VFU. E. Těšínská (AVČR) v rámci svého výzkumu popsal československo-francouzský

projekt výroby koncentrovaného radonu v městě Gif u Paříže v letech 1935–1939. O historii firmy Šaratica informoval ve sborníku R. Slabotínský z brněnského Technického muzea. Dvojice V. Vránová a M. Lisá z pražské Všeobecné fakultní nemocnice popsala vývoj marketingu ve farmacii. K. Pekařová z bratislavské Univerzitní knihovny použila ročenky lékařských spolků na Slovensku z let 1850–1918 k sepsání článku o psychiatrii a soudní psychiatrii. Košičané J. Pokorný, L. Husár a J. Feješ otiskli referát o košickém Muzeu veterinární medicíny. Pětice autorů P. Juriš, D. Rajský, L. Čisláková, S. Jurišová a J. Blecha z košické univerzity a bratislavské Vysoké školy zdravotnictví a sociální práce se zabývala epizootologií a epidemiologií hepatitidy.

Většina článků v anoncované publikaci tvoří krátká sdělení typu rozšířených abstraktů. Publikace – byť s příliš diverzifikovanou tematikou – přináší k historii lékařství, veterinárního lékařství a farmacie některé nové poznatky, které by neměly poučeným čtenářům uniknout.

J. JINDRA

Ladislav Chrobák – Jiří Štěpán: Přednostové ústavů, klinik, kateder a samostatných oddělení Lékařské fakulty UK v Hradci Králové (1945–2010).

Hradec Králové, Nakladatelství Miroslav Všetečka, 2. doplněné vydání, 2010, 95 s.
ISBN 978-80-86358-15-4.

Pracovníci Kabinetu dějin lékařství Lékařské Fakulty UK v Hradci Králové vydali už podruhé velice cennou příručku,

kteřá nezachycuje jen základní biografické údaje přednostů, ale i údaje o založení jednotlivých pracovišť, případně jejich přejmenování. Obsahuje také seznam děkanů fakulty a ředitelů Fakultní nemocnice v Hradci Králové. Autoři nevycházeli pouze z tištěných pramenů – zejména Seznamů osob UK – ale i z podkladů získaných na osobním oddělení fakulty. Faktografická příručka bude velmi usnadňovat práci budoucím historiografům hradecké fakulty. Pevně doufám, že se nenajde nikdo, kdo by ji napadl z hlediska velmi problematického zákona o ochraně osobnosti, který – vykládán rigorózně – by více méně znemožnil seriózní zpracovávání soudobých dějin.

L. HLAVÁČKOVÁ

Ladislav Chrobák: Významná ocenění pracovníků Lékařské fakulty UK a Fakultní nemocnice Hradec Králové.

Hradec Králové, Nakladatelství Miroslav Všetečka, 2011, 19 s., obrazová dokumentace.
ISBN 978-80-86358-16-1.

Útlá knížka v podtitulu uvádí, co vedlo autora k jejímu napsání. Zachytil v ní čestné občany Hradce Králové, názvy pavilonů a poslucháren, pamětní desky a busty pracovníků Lékařské fakulty v Hradci Králové. Pamětní desky, busty a budovy nesoucí jména významných osobností, které v nich působily, jsou zachyceny na barevných fotografiích opatřených příslušným textem.

L. HLAVÁČKOVÁ

Ladislav Chrobák: Historky z mého života a cest. Praha, Grada publishing, 2011, 102 s., fotografie.
ISBN 978-80-247-4011-9

Významný internista a hematolog, prof. MUDr. Ladislav Chrobák CSc. (nar. 1927), působil od roku 1953 do roku 2009 na Lékařské fakultě UK v Hradci Králové, kde se vedle uvedených oborů věnoval a věnuje i dějinám lékařství. Uvedená publikace není klasickými vzpomínkami či vlastním životopisem, ale jak název naznačuje, podává krátké příběhy z mimořádně bohatého a zejména profesně zajímavého života autora. Četné zahraniční cesty na konference a kongresy, opakované působení v Kuvajtu (v letech 1982–1984 byl profesorem nově otevřené

lékařské fakulty v Kuvajtu), poskytly autorovi bohatý materiál k tomu, aby v krátkých, výstižně nazvaných kapitolách zachytil své vzpomínky na profesně i lidsky nejzajímavější události svého života. Živým, i laikovi srozumitelným jazykem, se smyslem pro humor a pointu příběhu, píše o své vědecké i pedagogické práci. Mladí kolegové budou patrně s údivem číst například o tom, jak složité bylo pro nečlena vládnoucí strany získat povolení k pracovnímu výjezdu do „kapitalistické ciziny“, o čemž většinou rozhodovaly zcela nekompetentní „straničké kádry“. Autorovy znalosti historie i umění mu umožnily upozorňovat čtenáře i na to, co zajímavého mu zahraniční cesty poskytly a co mohl z těchto oblastí shlédnout.

L. HLAVÁČKOVÁ

Recenzní řízení v roce 2012

Studie a sdělení podléhají anonymnímu recenznímu řízení. Každý text je hodnocen alespoň dvěma odborníky, na základě jejich posudků rozhoduje redakční rada časopisu o podmínkách publikování odevzdaného textu. Recenze jsou interním materiálem redakce a jsou archivovány. Jmenný seznam spolupracujících externích recenzentů (tj. mimo členy redakční rady) je zveřejněn za celý ročník.

V ročníku XLV, 2012, kromě členů redakční rady na recenzním řízení externě spolupracovali:

Markéta Devátá (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.)
Martin Franc (Masarykův ústav a Archiv AV ČR)
Vojtěch Hladký (Přírodovědecká fakulta UK v Praze)
Antonín Kostlán (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.)
Tomáš Nejeschleba (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci)
Doubravka Olšáková (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.)
Josef Smolka (emeritus, Historický ústav ČSAV)
Gustav Tomek (Fakulta elektrotechnická ČVUT v Praze)
Peter Zamarovský (Fakulta elektrotechnická ČVUT v Praze)
Pavel Zeman (Ústav pro studium totalitních režimů)

DVT Dějiny věd a techniky **History of Sciences and Technology**

ročník / volume XLV – 2012

číslo / number 4

Vedoucí redaktor

Editor-in-chief

Tomáš Hermann (ÚSD AV ČR, Praha)

Výkonná redaktorka

Executive editor

Hana Barvíková

Redakční rada

Editorial board

Catherine Albrecht (Ada, Ohio, USA), Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Pavel Drábek (Roztoky u Prahy), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Jan Janko (Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Jiřina Kalendovská (MU, Brno), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha), Emilie Těšínská (AV ČR, Praha)

Adresa redakce

Address editorial

Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8, [+420]286010118

dvt.redakce@gmail.com, hana.barvik@gmail.com

DTP

Nakladatelství Pavel Mervart

Tisk / Print

xPrint, s. r. o., Příbram

Distribuce

Distribution

O předplatném (CZ, SK) informuje a objednávky přijímá redakce. Rozesílá DUPRESS.

Please send all foreign orders to: Kubon & Sagner, Buch Export-Import GmbH, D 80328 München, BRD

Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky

Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)

Ústav dějin UK a Archiv UK

Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

[+420] 224491475, 224491468, milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and on the Society

Web

<http://www.sdvt.cz>, <http://dvt.hyperlink.cz/>

ISSN 0300-4414

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2012

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLV – 2012

číslo / number 4

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a scientific peer-reviewed journal whose aim is to present original articles on topics from history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. It also welcomes contributions on various applications of these sciences (history of architecture, medicine and arts, relations between science and society, science policy, and the like), their interface with social sciences and humanities, and articles on particular scientific disciplines within the conceptual framework of theory, philosophy, and sociology of science, eventually also general history, history of culture, history of ideas, education, etc.

The journal appears since 1968. It is published quarterly as a membership journal of the Society of the History of Sciences and Technology, which was founded in 1965, with the financial support of the Council of Scientific Societies of the Czech Republic. The journal is included in prestigious academic databases (ERIH, CEJSH, etc.) and registered in the database of the Ministry of Culture of the Czech Republic under the number E 4961 (filed on January 1, 1970).

This journal publishes the most recent results of original research in the form of *articles*, includes *discussions* on relevant topics and material *communications*, and complements the published material by *reviews* of publications or their brief abstracts in the section *Reports from Literature*. The *Chronicle* section informs our readership about recent events (e.g. conferences, exhibitions) in relevant fields. Contributions can be submitted in Czech or world languages (English, French, German).

Submitting a Contribution: Contributions are submitted in electronic or written form to the address of the editorial office or to the executive editor (Gabčíkova 2362/10, CZ-182 00 Praha 8; dvt.redakce@gmail.com, hana.barvik@gmail.com). The maximum extent of an article is 25 norm pages (where one norm page equals to 1800 signs including spaces and footnotes). Papers are to be supplied with a *title* and *abstract* (up to 1000 signs including spaces) in English, a brief *summary*, and *keywords*. Further information on the process of submission and publication of contributions, including directions for authors regarding the format of quotation of sources and literature is found on the website of the journal (www.sdvt.cz).

Review Process: Articles and communications are subject to an anonymous review process. Each text is evaluated by at least two experts. Based on their assessment, the editing board decides on the conditions of publication of the submitted text. Reviews are internal material of the editing board and are kept on file. Editors inform the author with the results of the review process as soon as possible. A list of collaborating external reviewers (i.e., reviewers outside the editorial board) is published for each volume.

